

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Katedra archivnictví a pomocných věd historických

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jana Hrajnohová

**Mariánské Lázně a jejich hosté. Místo setkávání kulturních a
politických elit střední Evropy.**

**Mariánské Lázně and its Guests. Meeting Point of Cultural and
Political Elite of Central Europe.**

2012

Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi při psaní této práce pomohli. V první řadě patří můj dík vedoucímu práce, panu Doc. PhDr. Jiřímu Šoušovi, CSc. za jeho odborné vedení, za cenné a podnětné rady k metodice a obsahu práce, jakož i za trpělivost a celkový přístup k dané problematice.

Za zapůjčení pramenů a literatury ke studiu děkuji zejména: Ing. Jaromíru Bartošovi a jeho kolegům z Městského muzea Mariánské Lázně; vždy přívětivým knihovnicím z Městské knihovny Mariánské Lázně; archivářům Státního okresního archivu v Chebu, Státního okresního archivu Karlovy Vary a Státního Oblastního archivu Plzeň; Mgr. Michaela Baumlové z klášterní knihovny v Teplé; knihovnicím Krajské knihovny Karlovy Vary, zejména pracovníkům regionálního a balneologického oddělení; dále kolektivu knihovnic Městské knihovny v Chebu a Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje; pracovníkům Národní knihovny v Praze; knihovníkům Městské knihovny v Praze; stejně tak historikům dalších, zejména západočeských muzejních institucí. Všem upřímně děkuji za zájem o danou problematiku i čas, který mi vždy ochotně věnovali.

V neposlední řadě bych chtěla srdečně poděkovat celé své rodině za trpělivost, laskavost a podporu, kterou mi během studia poskytovala, a která mě svým vyprávěním a svými zážitky inspirovala k volbě tématu, jež je osobní záležitostí, vzhledem k tomu, že z Mariánských Lázní pocházím.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Mariánských Lázních dne 25. 5. 2012

Jana Hrajnohová

.....

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá fenoménem návštěvnictví v Mariánských Lázních s časovým těžištěm v 19. a v první polovině 20. století, kdy se cestování za zdravím a rozvoj turistického ruchu v lázních stává nedílnou součástí společenského, ale i hospodářského a politického života. Práce zpracovává každodennost lázeňského života v daném období z perspektivy lázeňských hostů, přičemž zdůrazňuje sociální a hospodářský aspekt dané problematiky, jakož i vývoj turistiky a cestování v této oblasti. Práce je regionálně zaměřena, má ovšem obecnější přesah k otázce lázeňství v evropském měřítku vůbec. Práce ukazuje Mariánské Lázně jako kosmopolitní místo setkávání kulturních, politických, hospodářských i teritoriálních elit.

KLÍČOVÁ SLOVA

Regionální dějiny - Mariánské Lázně – 19. a první polovina 20. století – elity – návštěvnost – slavní hosté – lázně a lázeňství – dějiny každodennosti – cestování a turistický ruch.

ABSTRACT

This thesis deals with the phenomenon of attendance of Marienbad and its region in the 19th and at the beginning of the 20th century, when travelling for health and progress of tourism in spas became an inseparable part of social, economic and political life. The thesis shows everyday spa life in this period from the point of view of spa visitors, at the same time emphasizes social and economic aspect of given problems of history, as well as progress of tourism and travelling in this area. The thesis is regionally focused, but it has also more general overlap to the question of balneology and health resorts in European benchmark. The thesis shows Marienbad as a cosmopolitan place – meeting point of cultural, political, economic and territorial elite.

KEYWORDS

Regional history – Marienbad – the 19th and the first half of 20th century – elite – famous guests – spas and balneology – the history of everyday life – travelling and tourism.

OBSAH

ABSTRAKT	4
KLÍČOVÁ SLOVA	4
ABSTRACT	5
KEYWORDS	5
OBSAH	6
ÚVOD.....	9
1. PRAMENY A LITERATURA	13
1.1 Prameny	13
1. 2 Literatura.....	23
2. LÁZEŇSTVÍ JAKO JEDEN Z FENOMÉNŮ 19. A PRVNÍ POLOVINY 20. STOLETÍ	35
3. MARIÁNSKÉ LÁZNĚ (CHARAKTERISTIKA, DĚJINY, VÝVOJ CESTOVNÍHO RUCHU)	50
3.1 Obecná charakteristika Mariánských Lázní	50
3.2 Dějiny Mariánských Lázní.....	53
3.2.1 Nejstarší dějiny místa, první zmínky a první osídlení	53
3.2.2 Založení Mariánských Lázní a jejich vyhlášení veřejným lázeňským místem (1808-1818)	56
3.2.3 Od veřejných lázní k vyhlášení městem (1818-1865).....	61
3.2.4 Největší rozkvět lázní (1866-1918).....	64
3.2.5 Období První republiky a 2. světová válka (1918-1945).....	67
3.2.6 Poválečná léta, nástup socialismu, vývoj po listopadové revoluci (1945-2012)	69
4. MARIÁNSKÉ LÁZNĚ A JEJICH HOSTÉ – TEORETICKÉ PODKLADY K TÉMATU.....	72
4.1. Problematika teorie elit – stručné vymezení	72

4.2 Pojmy návštěvnictví, návštěvník, návštěvnost (s důrazem na lázeňské prostředí)	75
5. MARIÁNSKÉ LÁZNĚ A JEJICH HOSTÉ	78
5.1 Využití kyselek před založením lázní	79
5.2 První osídlení u pramenů a první hosté (od počátku 19. století do roku 1818).....	82
5.2.1 První osídlení u mariánskolázeňských pramenů	84
5.2.2 První cesty do lázní, první pacienti a počáteční způsob léčby	90
5.2.3 První slavní návštěvníci	101
5.3 Mariánské lázně se stávají známým- lázeňským letoviskem. V lázních se setkává vybraná společnost a návštěvnost roste (1818-1865)	103
5.3.1 Příjezd hostů do Mariánských Lázní – dopravní možnosti	104
5.3.2 Ubytování hostů, jejich stravování a první seznámení se s městem	106
5.3.3 Běžný den mariánskolázeňského hosta a postup léčby	112
5.3.4 Společenský život v mladých Mariánských Lázních	116
5.3.5 Výlety do blízkého okolí a první vycházkové trasy	119
5.3.6 Praktické informace pro lázeňské hosty (lázeňské taxi, různé poplatky, ordinační hodiny, lázeňský řád a podobně).....	122
5.3.7 Významní návštěvníci z let 1818-1865	125
5.3.7.1 Johann Wolfgang Goethe a Mariánské Lázně	126
5.3.7.2 Čeští vlastenci v Mariánských lázních.....	130
5.3.7.3 Slavní hudebníci navštěvují mladé město	131
5. 3. 7. 4 Ostatní slavní hosté.....	134
5.4 „Zlatý věk“ Mariánských Lázní (1866-1918).....	135
5.4.1 Největší rozkvět Mariánských Lázní a budování infrastruktury města (dopravní možnosti, ubytování a stravování)	135
5.4.2 Jak se hosté v lázních bavili (společenský život a volnočasové aktivity)	145
5.4.4 Praktické informace pro návštěvníky lázní	151

5.4.5 Období nejvyšší návštěvnosti a největšího lesku Mariánských Lázní (přijíždějí významní hosté)	153
5.4.5.1 Často přijížděli hosté z Ruska	156
5.4.5.2 Edward VII. a jeho léčebné pobyty	159
5.4.5.3 Spisovatelé, vědci a ostatní hosté	163
5.5 Mariánské Lázně za První republiky (1918-1939)	166
5.5.1 Mariánské Lázně českými lázněmi	167
5.5.2 Vyhrocené česko-německé vztahy a národnostní otázka v období První republiky	170
5.5.3 Návštěvníci za První republiky	172
ZÁVĚR	175
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	180
SEZNAM VYOBRAZENÍ	198
PŘÍLOHY	201
I. Goethovy pobyty v Čechách	202
II. Goethův deník z mariánskolázeňského pobytu v roce 1823	204
III. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	219

ÚVOD

Diplomová práce „*Mariánské Lázně a jejich hosté*“ s podtitulem „*Místo setkávání kulturních a politických elit střední Evropy*“ pojednává o fenoménu, který k lázním neodmyslitelně patří; neboť lázně jsou jedním z míst, jejichž atmosféru do značné míry vždy utvářeli návštěvníci, kteří zde právě pobývali, kteří je navštívili v minulosti, nebo dokonce ti, kteří do lázní teprve zavítat měli. Pozornost byla vždy zaměřena hlavně na ty nejvýznamnější z nich, a to z mnoha důvodů. Tím hlavním je to, že lázně si díky návštěvě proslulých jedinců vytvářely vítanou reklamu, což mělo za následek další příliv hostů – a tím samozřejmě finančních prostředků, a růst věhlasu města. Také odborná literatura pojednává zejména tzv. „slavné návštěvníky lázní“ – jejich pobyt, léčba, kulturní a jiné volnočasové vyžití, ale hlavně společnost, se kterou se v lázních setkávali, jsou dodnes předmětem historického zkoumání, součástí propagace lázní mezi různými národy a dokonce podnětem k literárnímu, hudebnímu a jinému uměleckému ztvárnění.

Ve stínu těchto nejvýznamnějších návštěvníků, mezi něž patří korunované hlavy, prezidenti, vyšší šlechta, slavní skladatelé, spisovatelé, hudebníci nebo vědci, stojí však neprávem velké množství kulturních, hospodářských, politických a teritoriálních elit, jako byli, nahlíženo současnou optikou, „méně slavní“ kulturní činitelé, velké množství úřednictva, bankéři, poslanci, ředitelé, velkostatkáři nebo vojáci a další - byť dnes pozapomenutí, tvořili kolorit města v sezóně a ve své době právě oni mohli být „těmi známějšími“. Tito hosté, neboť cesta do lázní byla až na výjimky do první světové války záležitostí „vyšší společnosti“ - ať už postavením, umem nebo financemi, tedy záležitostí elit, dali vzniknout označení lázní jako salonů Evropy.

Cestování za zdravím a rozvoj turistického ruchu vůbec se stává jedním z „výdobytků“ 19. století a nedílnou součástí společenského, ale i hospodářského a

politického života. Hovoříme o „zlatém věku lázeňství“, který svého vrcholu dosahuje v letech před první světovou válkou. Cesty do lázní, jakož i pobyt v lázních a život stálých obyvatel zde měl a má svá specifika; s nadsázkou můžeme říci, že platilo a platí (nebo by přinejmenším mělo platit) heslo „vše pro hosta“, vždyť co by byly lázně bez svých návštěvníků! Právě s ohledem na požadavky přijíždějící klientely lázeňská města budovala a modernizovala své ulice, infrastrukturu i okolní výletní trasy, jí přizpůsobovala rytmus a styl života.

V Čechách bezesporu největší proslulosti dosáhly západočeské lázně, tzv. lázeňský trojúhelník – Karlovy Vary, Františkovy Lázně a nejmladší Mariánské Lázně. Právě Mariánské Lázně a jejich návštěvníci budou předmětem této studie, která si klade za cíl podat ucelený přehled o návštěvnosti a návštěvnících tohoto lázeňského města z mnoha aspektů; zejména chce postihnout a v širších souvislostech vymezit problematiku vztahu lázní a sem přijíždějící klientely, základní vývojové tendence návštěvnosti Mariánských Lázní a života v nich - to vše s důrazem na sociálně hospodářskou rovinu tohoto problému a dějiny každodennosti (tj. otázka množství hostů, jejich národnostní složení, věk, společenské postavení, povolání; lázeňské taxi a jiné poplatky, jakož finanční stránka pobytu v lázních vůbec; ubytování a výstavba lázní, rozvoj hygieny, infrastruktury v lázních, stravovací možnosti, rozvoj dopravy, kultivace okolí a výletní cíle; společenské a duchovní vyžití hostů: kultura - muzicírování, návštěvy koncertů a divadel, plesů, různých veselic a slavností, výlety, vycházky do okolí, návštěvy a vytváření různých spolků - sport i výstavba svatostánků). Bude také pojednána otázka cestování do lázní vůbec, otázka dopravních možností a vzdáleností, otázka volby lázeňského letoviska, a podobně.

Těžiště práce spočívá v 19. a první polovině 20. století, přičemž samozřejmostí je přesah do minulosti (mariánskolázeňské prameny byly písemně zachyceny již v 16. století) i směrem k současnosti (dění po roce 1945).

Téma práce je povahou interdisciplinární a dotýká se nejen problematiky

regionální; zjištěné poznatky lze využít i při zkoumání tohoto fenoménu v evropském měřítku. Zahrnuje v sobě široké spektrum zkoumání sociálních a hospodářských dějin, dějiny každodennosti, dějiny a vývoj správy a samosprávy, historii lázeňství a lékařství, problematiku teorie elit, historickou demografii, dějiny reklamy, oblast kulturních dějin (společenské chování, odívání, divadelnictví apod.), také dějiny sportu, dějiny cestování a turistiky, dějiny místních spolků a organizací, cestovních kancelářů a podobně.

Práce byla vypracována s využitím několika metod, které se vzájemně doplňují, zejména komparativně-historické metody (ve smyslu komparace návštěvnosti, skladby návštěvníků a jejich života v lázních v konsekvenci s historickým vývojem lázní a celé společnosti), s využitím metod mikrohistorie, dokumentární metody a metod dějin každodennosti. Dále sociologických metod, například metody statistické, která hromadné výskyty jevů a procesů kvantifikuje pomocí matematické statistiky. Částečně byla použita také metoda tzv. kolektivního biogramu, šlo o získání co největšího počtu informací o hostech Mariánských Lázní na základě studia dostupných archivních i jiných písemností. Práce se opírá o studium materiálů obecného i konkrétního charakteru, archivních spisů, regionálních tisků, dobového periodického tisku, dostupných edic pramenů, zejména ego-dokumentů (paměti, korespondence, deníky apod.), a odborné literatury k danému tématickému záběru.

Předkládaná práce je rozčleněna do tří hlavních kapitol, které jsou dále děleny na podkapitoly. Po rozboru literatury a pramenů je první kapitola věnována fenoménu lázeňství v evropském (světovém) kontextu. Pozornost je zaměřena zejména na typy lázní a jejich historický vývoj, cestování do lázní a dopravu, lázeňský život (procedury, ubytování, společenské vyžití), a také samozřejmě na návštěvnost lázeňských míst – tato část výkladu se opírá zejména o teorii elit. Kapitola se zaměří na lázně jako salony Evropy, ve kterých se často jednalo na nejvyšší diplomatické úrovni, uzavíraly se zde různé smlouvy a spojenecké pakty, setkávaly se zde umělecké a kulturní špičky ve svém oboru a

navazovala se přátelství, která nezřídka přetrvala (viz korespondence a další ego-dokumenty).

Druhá část práce přibližuje konkrétní lázeňskou lokalitu, pro kterou bylo provedeno historické zkoumání – Mariánské Lázně. Po jejich obecné charakteristice je podán stručně dějinný vývoj města se zřetelem k vývoji správnímu a s časovým těžištěm v 19. a v první polovině 20. století. Důraz je kladen na Mariánské Lázně jako na centrum kulturního života v regionu i v rámci celé monarchie, na rychle rozvíjející se město, kde probíhala překotná výstavba a modernizace, a které žilo specifickým životem lázeňského letoviska.

Třetí a hlavní celek práce je věnován již samotným mariánskolázeňským návštěvníkům. Tato část se metodologicky opírá o výklad k teorii elit a návštěvnictví a návštěvnosti vůbec, a je dělena na menší chronologicky řazené podkapitoly, v jejichž rámci jsou pojednávána témata související s každodenním životem v lázních, jako je cestování do lázní, ubytování, stravování, móda v lázních nebo společenské vyžití za lázeňského pobytu. Tyto dějinné proměnné – různé aspekty lázeňského života – jsou doloženy konkrétními pobyty jednotlivců nebo skupin návštěvníků, medailony jejich pobytů, jejich postřehy a vzpomínky tvoří významnou dokumentární část práce. Lázeňští hosté jsou v chronologickém sledu pojednávání (pokud je to možné) dle oboru své činnosti, tedy např. umění (hudba, divadlo, malířství,...), politika, ekonomie a hospodářství, korunované hlavy atd. Na základě těchto jednotlivých osudů a zážitků z lázní (mikrohistorie) je vystavěn obraz vývoje Mariánských Lázní a každodenního života v nich během nejslavnější epochy lázeňství. Výsledkem práce by měl být plastický obraz vývoje společnosti a fenoménu návštěvnictví v lázních a proměny kultury cestování, jakož i obraz vývoje Mariánských Lázní zejména v 19. a v první polovině 20. století.

1. PRAMENY A LITERATURA

1.1 Prameny

Prameny, o které se opírá tato práce, lze rozdělit na archivní a tištěné. Jedná se o materiály archivní povahy v užším slova smyslu (jednotlivé písemnosti úřední a soukromé povahy, jako jsou úřední akta, pamětní knihy, deníky, korespondence, a další), ale také prameny ikonografické (fotografie, pohlednice, různá vyobrazení, mapy, plány, a podobně)¹, o minulosti v lázních vypovídají též trojrozměrné předměty.² Byla provedena heuristika zejména místních archivních fondů, které jsou pro Mariánské Lázně uloženy z velké většiny ve Státním okresním archivu v Chebu, jenž je součástí Státního oblastního archivu v Plzni. Jedná se především o fond *Archiv města Mariánské Lázně* s časovým rozmezím 1821-1945³, ve kterém se nachází protokoly ze zasedání městského zastupitelstva, knižní evidence obyvatelstva, hospodářský a

---

1 Tyto prameny lze dohledat ve sbírkách Městského muzea Mariánské Lázně, kde však není fond písemností ještě inventarizován a uspořádán. Další ikonografické prameny se nachází v knihovně kláštera v Teplé, jakož i v jiných západočeských kulturních institucích. Velká část této produkce se nachází v soukromých sbírkách regionálních i zahraničních badatelů. Knižně viz BRTEK, Josef, BURACHOVIČ, Stanislav, VINKLÁT, Pavel, WIESER, Stanislav, *Album starých pohlednic. Západočeské lázně*. Liberec: Nakladatelství 555 2006.

2 Jsou uloženy z velké většiny v Městském muzeu Mariánské Lázně a také v ostatních západočeských muzejních institucích. Jedná se například o různé osobní předměty návštěvníků lázní, nebo o výrobky z lázní, např. pohárky na prameny, lahve, šatstvo, nábytek, lékařské náčiní a různé drobné předměty denní potřeby.

3 SOkA Cheb, f. *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-1945.

finanční materiál, plány a mapy města Mariánské Lázně, seznam hotelů a lázeňských domů a písemnosti k minerálním pramenům.⁴ Bohužel, fond je zpracován a inventarizován jen z menší části, a tak řada těchto dokumentů není badateli zpřístupněna.⁵

Tématu návštěvnosti a návštěvnictví se přímo dotýká zejména kniha evidující počty návštěvníků dle jednotlivých domů a hotelů, dochovaná z let 1877-1890. Je složená z na sebe volně navazujících dvojlistů formátu A3, kde na předepsaných formulářích sledujeme údaje o počtu hostů v jednotlivých sezónách, kteří se ubytovali v určitém domě nebo penzionu. Kniha je velmi cenným pramenem pro sledování výstavby města, zvětšování kapacity jednotlivých lázeňských hotelů, pro sledování statistických údajů, bohužel se dochovala pouze pro uvedené roky, navíc se nachází v neutěšeném stavu, takže

---

⁴ Fond obsahuje celkem dvacet tři knih a dvacet jedna kartonů. V této práci bylo využito zejména inv. č. 1, Protokoly o zasedáních městského zastupitelstva (Sitzung Protokolle) 1841-1874; inv. č. 2, Protokoly o zasedáních městského zastupitelstva (Sitzung Protokolle) 1875-1883; inv. č. 3-5, Evidence obyvatelstva - policejní sčítání lidu čp. 1 až 256 (1894); inv. č. 6, Protokol stavebních parcel (Bauparzellen Protocoll) 1839; inv. č. 7, Protokol pozemkových parcel (Grundparzellen Protocoll) 1839; inv. č. 8, Rodinná kniha (Familienbuch aller Hausbesitzer des Kurortes Marienbad) 1843-1939; inv. č. 9, Evidenční kniha o počtu návštěvníků (lázeňských hostů) v Mar. Lázních dle jednotlivých lázeňských domů a hotelů (1877-1890); inv. č. 11, Lázeňský rozpočet 1930; inv. č. 12 a 13, Rozpočet pro městské elektrické podniky a městskou pouliční dopravu 1934, 1936; inv. č. 14, Přehledka obecního hospodářství, zpráva o výsledku, komplexní rozbor, 1931-1932; inv. č. 100, Poznámky k vyúčtování obce 1821-1822, k. č. 20; inv. č. 109, Ochrana přírody, minerálních vod a plán města 1847-1850, k. č. 20; inv. č. 112, Seznam hotelů a lázeňských domů 1900, k. č. 20; inv. č. 141, Děkovné dopisy pozvaných významných osob k účasti na zahájení výroční, jubilejní, slavnostní lázeňské sezony v roce 1868, k. č. 21.

⁵ Existuje pouze prozatímní inventární seznam, který byl zrevidován v roce 1995, autor původního seznamu není znám.

všechny údaje nejsou zcela čitelné.⁶

Dalšími cennými prameny jsou protokoly o zasedání městského zastupitelstva, nebo finanční knihy, ve kterých se řeší zejména otázka lázeňské taxy, otázka zkrášlování města, otázka výstavby a zvelebování Mariánských Lázní i okolí.⁷

Pro statistiku domácího obyvatelstva, jakož i pro údaje o tom, kde bydleli ti kteří významní představitelé obce, který dům vlastnili nebo dokonce postavili, i pro údaje o tom, v jakém sledu byly domy stavěny a kudy se město rozšiřovalo, slouží policejní protokolární knihy, které evidují obyvatelstvo města. Dochovaly se k roku 1894 a jsou celkem tři. Vyčteme z nich také cenné údaje o názvech jednotlivých domů, jejich proměnách, o názvech ulic a náměstí a změnách, kterými tato pojmenování procházela. O pozdějším hojném užívání knih svědčí to, že jsou opoznámkovány, evidentně v pozdějších letech – tužkou i perem, objevují se různé škrty a připomínky.⁸

Ostatní fondy, týkající se Mariánských Lázní, se zachovaly převážně až z mladšího období (po roce 1945). Z těchto jmenujme *Okresní úřad Mariánské*

---

⁶ SOkA Cheb, f. *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-1945, inv. č. 9, Evidenční kniha o počtu návštěvníků (lázeňských hostů) v Mar. Lázních dle jednotlivých lázeňských domů a hotelů (1877-1890).

⁷ SOkA Cheb, f. *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-1945, inv. č. 1, Protokoly o zasedáních městského zastupitelstva (Sitzung Protokolle) 1841-1874; inv. č. 2, Protokoly o zasedáních městského zastupitelstva (Sitzung Protokolle) 1875-1883; inv. č. 11, Lázeňský rozpočet 1930; inv. č. 12 a 13, Rozpočet pro městské elektrické podniky a městskou pouliční dopravu 1934, 1936; inv. č. 14, Přehledka obecního hospodářství, zpráva o výsledku, komplexní rozbor, 1931-1932; inv. č. 100, Poznámky k vyúčtování obce 1821-1822, k. č. 20.

⁸ SOkA Cheb, f. *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-1945, inv. č. 3-5, Evidence obyvatelstva - policejní sčítání lidu čp. 1 až 256 (1894).

*Lázně*⁹, *Okresní národní výbor Mariánské Lázně*¹⁰ nebo *Městský národní výbor Mariánské Lázně*¹¹, *Fond Četnické stanice Mariánské Lázně*, ze kterého se zachovalo jen torzo, totiž památník z roku 1947¹², nebo fondy některých úřadů¹³ a archivy mariánskolázeňského školství¹⁴, které se však naší problematiky dotýkají velmi okrajově. Tato torzovitost archivního materiálu je způsobena událostmi v pohraničí po druhé světové válce, kdy byly písemnosti ve velkém ničeny, navíc, než se dostaly do současné budovy SOkA v Chebu, byly písemnosti několikrát stěhovány a necitlivě skartovány, a tím byla jejich celistvost poškozena.¹⁵

Z tištěných pramenů se jako velmi nosná ukázala bohatá dobová regionální literatura - dějiny města Mariánské Lázně, různé reprezentativní publikace k výročí založení a pamětní sborníky, které v průběhu let vycházely a vycházejí až dodnes, a hlavně publikace určené především lázeňským hostům. Mezi nimi na prvním místě zmiňme turistické průvodce, které v lázních mají bohatou

---

⁹ SOkA Cheb, f. *Okresní úřad Mariánské Lázně*, 1877-1938, inv. č. 4, Agenda o postavení památníku anglického krále 1903-1919, k. č. 1; inv. č. 24, Zřizování četnických stanic: Mariánské Lázně 1903-1921, k. č. 19; inv. č. 26, Doprava: zřizování poštovních linek, telegrafů 1913-1921, k. č. 19.

¹⁰ SOkA Cheb, f. *Okresní národní výbor Mariánské Lázně*, 1945-1960.

¹¹ SOkA Cheb, f. *Městský národní výbor Mariánské Lázně*, 1945-1971.

¹² SOkA Cheb, f. *Četnická stanice Mariánské Lázně*, 1947, inv. č. 1, Pamětní kniha.

¹³ Například f. *Berní úřad Mariánské Lázně*, 1945-1948, f. *Okresní národní pojišťovna mariánské Lázně*, 1913-1953, f. *Česká záložna Mariánské Lázně*, 1935-1948.

¹⁴ Mariánskolázeňské školství bylo zejména za První republiky na velmi dobré úrovni, právě z této doby se zachovala řada písemností k jednotlivým školám, najdeme zde ovšem i písemnosti mladšího data.

¹⁵ Viz vyprávění archivářů SOkA Cheb a pracovníků Městského muzea Mariánské Lázně.

tradici a byly tištěny ve velkých nákladech již od založení města.¹⁶ Za jejich předchůdce můžeme považovat tzv. topografie. Z nich nejznámější jsou práce Bohuslava Balbína¹⁷, Jaroslava Schallera¹⁸ nebo Johanna Gottfrieda Sommer.¹⁹ Již v těchto dílech je zmíněno Mariánskolázeňsko jako oblast bohatá na výskyt minerálních pramenů. Zároveň jsou důkazem, že region měl své první návštěvníky znalé místní krajiny a účinků zdejších léčivých vod. O nich se zmiňují také tzv. apodemika, cestovatelské příručky. Jejich autoři projížděli Evropou a radili, jak se vybavit na cesty, jak se na cestě chovat, jaké jsou místní mravy, informovali o různých úskalích, která na cestovatele čekají. Zlatým věkem apodemik bylo 16. - 18. století, kdy ještě Mariánské Lázně neexistovaly, ovšem blízké Karlovy Vary byly hojně navštěvovány a z apodemik se můžeme dočíst řadu informací o zdejším lázeňském pobytu.²⁰ Turistické průvodce, jaké známe dnes, se pro Mariánské Lázně objevují od jejich založení (1808), zpočátku byly zaměřeny spíše na popis oblasti a účinky jednotlivých léčivých pramenů, ale později (od 30. let 19. století) se již informativní stránka věci

---

¹⁶ Jedná se o popis minerálních pramenů jejich účinků a postupů léčby, jakož i svod praktických informací o městě. První knihou takto sepsanou je kniha dr. Nehra. NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowicz*. Karlsbad: Johanna Franieck Wittwe 1813. Jde o první samostatnou knihu o Mariánských Lázních. Další průvodce v dnešním slova smyslu zde pak vychází již od 20. a 30. let 19. století.

¹⁷ BALBÍN, Bohuslav, *Miscellanea historica Regni Bohemiae*. Pragae: 1679-1687.

¹⁸ SCHALLER, Jaroslav, *Topographie des Königreichs Böhmen*. Prag: 1785-1791.

¹⁹ SOMMER, Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt*. Prag: 1833-1849.

²⁰ STORCHOVÁ, Lucie, Ars apodemica. Umění uchopit a popsat „cizí“ kraje, *Dějiny a současnost* 25, 2003, č. 4, s. 10-12.

dostává do popředí.²¹ Průvodce byly tištěny přímo v lázních²², nebo ve větších centrech, jako byly Praha, Vídeň, Berlín, Paříž, a podobně. Byly psány německy, ale také francouzsky, anglicky, rusky, italsky, polsky, maďarsky, a samozřejmě česky. Turistické průvodce tvoří významnou pramennou základnu pro poznání dějin Mariánských Lázní s okolím, ale také pro vývoj lázní všeobecně i pro celospolečenský vývoj, zejména jeho sociálně-hospodářský aspekt, neboť lázně byly velmi moderní a spolu s hlavními městy patřily k „výkladní skříni“ mocnářství. Důvodem této modernosti a neustálé snahy být napřed byl zejména konkurenční boj o návštěvníka a snaha, aby se o lázních vědělo.

Řada mariánskolázeňských rodáků, historiků, lékařů a jiných významných osobností města byli autory brožur s regionální tematikou, dějin Mariánských Lázní, topografií a jiných prací především místního významu. Z význačných jmen například zmiňme lékaře Dr. Johanna Josefa Nehra (1752-1820) a Karla Josefa Heidlera (1792-1866), lékaře a historika Adalberta Eduarda Danzera (1794-1862), lékaře a spisovatele Josefa Adama Frankla (1803-1877) nebo Samuela Luccu (1803-1891), z mladších pak Emila Kratzmanna (1814-1867) nebo Enocha Kische (1841-1918) - oba lékaři, plánského historika a lékaře

---

²¹ Na rozdíl od topografií a apodemik, kde převažuje stránka popisná, turistické průvodce v pravém slova smyslu upřednostňují praktické informace. Za první turistické průvodce v dnešním slova smyslu jsou považovány knihy vydané ve Spojených státech amerických počátkem 19. století, např. *The Fashionable Tour* Gideona Minora Davisona z roku 1822, Saratoga Springs, New York. *The first American Tourist Guidebooks: Authorship and Print Culture of the 1820s*, *Book History* 8, 2005, s. 51-74. V Evropě dosáhl největší proslulosti ve vydávání turistických průvodců Karl Baedeker (1801-1859), který působil v Koblenzi. Dnes používáme označení *bedekr* pro označení průvodce obecně. CHRISHOLM, Hugh (ed.), Baedeker, Karl. In: *Encyclopaedia Britannica*, 11. vydání. London, New York: Cambridge University Press 1910-1911.

²² Koncem 19. století v Mariánských Lázních působily až čtyři tiskárny, významným majitelem tiskárny a nakladatelem byl Franz Gschihay (1857-1902). www.hamelika.cz

Michaela Urbana (1847-1936) a mnoho dalších. Významnou prací je nedávno vydaná *Kronika Mariánských Lázní (1786-1855)*, kterou sepsal bývalý pokladník kláštera v Teplé Johann Nepomuk Felbinger v letech 1835-1855. Jde o jedinečný pramen k počátkům lázní, jejich založení a době největšího růstu.²³

Regionální tisky jsou uloženy převážně v západočeských institucích, zejména v archivech a v knihovnách, ale také v muzeích a soukromých sbírkách. Dochovaly se ovšem také jednotliviny i celé sbírky regionálního charakteru v celorepublikových i zahraničních knihovnách a archivech, zejména v sousedním Německu a Rakousku, ale také v zámoří. Výjimečnost těchto pramenů spočívá v tom, že naši předkové pracovali nezdědka s písemným materiálem, který se bohužel do dnešních dnů nedochoval, nebo měli výhodu přímého svědectví očitých účastníků popisovaných událostí. Nedostatkem těchto spisů je ovšem dnes zastaralá metoda historické práce (např. až na výjimky absence citování použitých zdrojů) a nutnost dobré znalosti zdejšího prostředí a místních poměrů.

Cenným tištěným pramenem jsou tiskoviny (noviny a časopisy), které v lázních pro pobavení a informování hostů i pro místní obyvatele též hojně vycházely. Zvláštností lázní se staly tzv. *kurlisty* – seznamy lázeňských hostů. Vyvinuly se z nápisů na stěně chatky, která stála nad pramenem v místě budoucích Mariánských Lázní. Sem hosté psali zpravidla své jméno, popřípadě i věk, povolání nebo odkud pocházeli, a počet vypitých pohárků, povolání nebo odkud pocházeli, a počet vypitých pohárků.²⁴ Už od roku 1815 se začaly psát

---

²³ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008.

²⁴ O těchto nápisech se několikrát zmiňuje Johann Nepomuk Felbinger ve své kronice. FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008. Také o nich hovoří

pravidelně seznamy hostů, zpočátku ručně. Jejich zaznamenání měl na starosti místní rychtář Franz Josef Seidl (1779-1855), který psal tyto tzv. kurlisty do linkovaného sešitu. V první sezóně přijelo celkem 187 hostů, prvním byl obchodník chmelem Georg Klierr z Falknova (nedaleký Sokolov). Od roku 1819 byly kurlisty tištěny – bylo zde uvedeno již standardně jméno hosta, datum jeho příjezdu, bydliště a povolání, také penzion nebo hotel, ve kterém se ubytoval. Kurlisty vycházely v sezóně až několikrát týdně.²⁵ Najdeme v nich také jiné užitečné informace, jako jsou otevírací doby úřadů s adresami, seznamy lázeňských lékařů nebo inzeráty a reklamy. Do kurlistů se zaznamenávali jednotlivci, ale u tzv. partají (skupiny osob nebo členové rodiny, kteří přijeli společně) nemusíme najít údaje o jejich počtu nebo údaje o služebnictvu. Také hosté, kteří byli z tzv. „chudších vrstev“ nebyli do kurlistů často zahrnuti, protože zpravidla neplatili pozdější lázeňskou taxu nebo byli ošetřováni v lázeňských špitálech a jiných dobročinných ústavech.²⁶ Kurlisty jsou pramenem pro poznání sociální skladby návštěvníků, vyčteme z nich údaje o

---

Johann Josef Nehr ve svých vzpomínkách. NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowicz*. Karlsbad: Johanna Franieck Wittwe 1813. Z novější literatury viz KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106xMariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 15.

²⁵ Tištěné kurlisty měnily svůj název: Liste der Brunnengäste zu Marienbad im Jahre..., Liste der angekommenen und abgereisten Cur-und Badegäste in Marienbad im Jahre..., Liste der Marienbader Curgäste..., Liste der angekommenen und abgereisten P. T. Curgäste in Marienbad ..., Marienbäder Curliste..., Cur-Liste von Marienbad..., Liste der angekommenen P. T. Curgäste in Marienbad..., Curliste der Stadt Marienbad..., Marienbader Curliste..., Liste der angekommenen Cur-Partheien in Marienbad... Vycházely v Mariánských Lázních, zejména v nakladatelství Gschihay.

²⁶ KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 185-186.

jejich věku, sociálním statusu (povolání), víme, odkud pocházeli, můžeme se dohadovat, s kým se mohli v lázních setkat, kde byly určité skupiny návštěvníků ubytovány (národnostní skupiny, hosté podobného povolání, nebo návštěvníci ze stejného města nebo kraje, podle sociální prestiže apod.).

Jinými dobovými regionálními periodiky jsou například *Marienbader Zeitung* (1874-1941) nebo večerník *Marienbader Tagblatt*, který vycházel výhradně v sezóně (1892-1918). Zlatým věkem místních novin byla první polovina 20. století. Tehdy vycházely také *Marienbader Neueste Nachrichten*, *Marienbader Bezirkblatt*, *Mariánskolázeňské listy*, *Marienbader Kur und Fremdenzeiger*, *Marienbader Sonntags-Zeitung*, *Die Bäderwoche* nebo *Tschechoslowakische Bäderzeitung*. Přes četnost místního tisku té doby je však jeho dochovanost torzovitá. V současnosti (od roku 1948) vychází v sousedním Německu měsíčník *Marienbader Heimatbrief*, který přináší vzpomínky pamětníků a původních obyvatel Mariánských Lázní, kteří byli po druhé světové válce odsunuti, většinou ve formě oral-history.²⁷ Novějšího data jsou také prvorepubliková periodika jako *Československé lázně*²⁸, *Časopis turistů*²⁹, *Almanach lázní ČSR*³⁰ nebo *Cestovní a lázeňská revue*.³¹

Vhled do myšlení a citění jednotlivých hostů a návštěvníků lázní nabízejí dochované ego-dokumenty, jako jsou deníky, cestovní deníky, korespondence, paměti, památníky, cestopisy a další. Jsou cenným pramenem pro poznání každodenního života v lázních a zdrojem informací o pobytech jednotlivců i

---

²⁷ S tímto periodikem je možné se seznámit v bavorských knihovnách nebo v soukromých sbírkách.

²⁸ *Československé lázně. Týdeník lázeňského světa, průmyslu a obchodu*, 1927.

²⁹ *Časopis turistů*, 1889-1948.

³⁰ *Almanach léčebných míst, lázní a letních sídel českých*, 1898-1910; *Almanach lázeňský Republiky československé*, 1920.

³¹ *Cestovní a lázeňská revue*, 1927.

skupin hostů. O jednotlivých ego-dokumentech bude pojednáno v kapitolách věnovaných přímo hostům Mariánských Lázní, z nejvýznamnějších nesmíme opomenout návštěvy Johanna Wolfganga Goetheho, které jsou zachyceny v jeho korespondenci i ve vzpomínkách pamětníků³², nebo pobyt Václava Jana Tomáška, hudebního skladatele a pedagoga³³, cestovní deník a korespondenci Gabriely ze Schwarzenbergu, nedávno zpřístupněné edicí³⁴, vzpomínky prvního lázeňského lékaře Johanna Josefa Nehra z roku 1813 a z roku 1817³⁵ nebo jeho pozdějšího následovníka Adalberta Eduarda Danzera.³⁶ Svůj pobyt v Mariánských Lázních vtělil do korespondence i do deníků Franz Kafka³⁷, do svých fejetonů pak Jan Neruda³⁸ nebo Mark Twain.³⁹ Těmto a dalším ego-dokumentům bude věnována pozornost v dalších kapitolách.

---

³² GOETHE, Johann Wolfgang von, *Briefe*. Textkritisch durchgesehen und mit Anmerkungen versehen von Karl Robert Mandelkow unter Mitarbeit von Bodo Morawe, sv. 1-4. München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1988, 3. vyd.

³³ TOMÁŠEK, Václav Jan, *Vlastní životopis*. Praha: Topičova edice 1942.

³⁴ LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. Praha: Scriptorium 2006.

³⁵ NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: [s. n.] 1817.

³⁶ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842.

³⁷ KAFKA, Franz, *Souborné Dílo Franze Kafky*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky 1997-2007. Obsahuje 3 knihy deníků a 4 knihy korespondence.

³⁸ NERUDA, Jan, *Menší cesty*. Praha: SNKLU 1961.

³⁹ www.marktwainquotes.com.

1. 2 Literatura

Přehlédneme-li odbornou literaturu k dějinám lázeňství, k dějinám jednotlivých lázní i k dějinám cestování, vidíme, že fenoménu návštěvnictví je v těchto publikacích vždy věnován určitý prostor (zpravidla kapitola nebo její oddíl; informace o jednotlivých návštěvnících mohou být však „rozptýleny“ v textu). Samostatných monografií, které by na tuto problematiku byly přímo zaměřeny, není mnoho a dá se říci, že se spíše věnují tzv. slavným návštěvníkům určitých lázní nebo konkrétnímu významnému hostu. Pro základní přehled slouží encyklopedická příručka *Kdo byl kdo - proslulí návštěvníci* (2001)⁴⁰, ve které najdeme biografie jednotlivých osobností s podrobnostmi jejich pobytu v Čechách; ať už krátkodobého, dlouhodobého, trvalého, chtěného nebo nechtěného – encyklopedie chápe pojem „návštěvník“ a „návštěvnictví“ jako velmi široký.⁴¹ O „velkém světě“ a elitní společnosti, která se setkávala v lázních, pojednává publikace *Grosse Welt reist ins Bad (1800-1914)* Sigrida Canze.⁴² Canz se zabývá právě fenoménem střetávání elit v lázeňských městech, jeho práce je zaměřena spíše na německy mluvící oblast, metodologicky je velkým přínosem. Stejně tak studie *King Edward VII. at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*⁴³, která je již zaměřena na Mariánské Lázně a jejich významného korunovaného hosta, má však větší ambice – ukázat

---

⁴⁰ RICHTER, Jaroslav (ed.), *Kdo byl kdo – proslulí návštěvníci*. Praha: Libri 2001.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 7.

⁴² CANZ, Sigrid, *Grosse Welt reist ins Bad, 1800-1914*. Passau: Passavia Druckerei 1980.

⁴³ MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934. Ve stejném roce též německy: MÜNZ, Sigmund, *Eduard VII. in Marienbad. Politik u. Geselligkeit in den böhm. Weltbadeorten*. Wien: Saturn-Verlag 1934.

Mariánské Lázně jako město, ve kterém se tvořily velké dějiny, zprostředkovaně pak výsledky kniha vztahuje na lázně v tomto období obecně.

Pro jednotlivá lázeňská centra najdeme několik monografií, které jsou svodem životních osudů a historií pobytů významných hostů zde. Počtem i kvalitou těchto brožur a knih vynikají západočeské lázně, zejména Karlovy Vary, které mají více než šestisetsedesátiletou tradici lázeňství. Z podobných příruček jmenujme knihu Stanislava Burachoviče *Slavní návštěvníci Karlových Varů*⁴⁴ nebo *Karlovy Vary – Slavní návštěvníci*.⁴⁵ Pro Mariánské Lázně podobné dílko sepsal Richard Švandrlík pod názvem *Významní návštěvníci Mariánských Lázní*.⁴⁶

Co do počtu je více studií zaměřeno na jednotlivé osobnosti a jejich návštěvy v lázních. Historiky pravděpodobně nejvíce zaujaly pobyty Johanna Wolfganga von Goetheho v západních Čechách, výsledkem tohoto bádání jsou práce *Goethe v západních Čechách* Miloslava Wajse a kolektivu⁴⁷, katalog z výstavy *Goethe a Čechy* z roku 1964⁴⁸, ze zahraničních prací pak například *Goethe in Böhmen* Petera Erharda Kristla.⁴⁹ Ze starších publikací vyniká několikrát vydaná kniha Johannese Urzidila *Goethe in Böhmen* (1932).⁵⁰ Podobné

---

⁴⁴ BURACHOVIČ, Stanislav, *Slavní návštěvníci Karlových Varů*. Beroun: MH 2003.

⁴⁵ BURACHOVIČ, Stanislav, *Karlovy Vary – slavní návštěvníci*. Karlovy Vary: Promenáda 2007.

⁴⁶ ŠVANDRLÍK, Richard, *Významní návštěvníci Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: KaSS [1987].

⁴⁷ WAJS, Miloslav a kol., *Goethe v západních Čechách*. Karlovy Vary: Median, Karlovarské muzeum 1993.

⁴⁸ HANDRICK, Willy (ed.), *Goethe a Čechy (1785-1832)*. Katalog výstavy, Výmar, Cheb, Karlovy Vary, Mariánské Lázně. Praha březen-říjen 1964. Praha: Památník národního písemnictví 1964.

⁴⁹ KRISTL, Peter Erhard, *Goethe in Böhmen heute : Mit Bilddokumentation*. Heroldsberg: Glock und Lutz 1982.

⁵⁰ URZIDIL, Johannes, *Goethe in Böhmen*. Wien: Hans Epstein 1932.

pozornosti se dostalo již jen několika dalším významným hostům západočeských lázní, zejména Fryderyku Chopinovi, carovi Petru I. Velikému, Ludwigu van Beethovenovi, Nicolò Paganinimu, Josefu Dobrovskému nebo nejnověji Vladimíru Páralovi. Jde povětšinou o hosty z řad umělců, vědců nebo představitelů státu. Lázně si tak bezprostředně po návštěvě významného jedince nebo v průběhu své existence až dodnes utvářely a utvářejí vítanou reklamu.

Problematicke návštěvnictví v západočeských lázních obecně a fenoménu lázní jako míst, kde se setkávali význační představitelé států i jednotlivých odvětví kultury, vědy, politiky nebo hospodářství – tedy elity (i v mezinárodním měřítku), nebyla jinak dosud věnována větší odborná pozornost. Literatura k teorii elit je oproti tomu velmi bohatá. Z monografií zmiňme zejména práci Miroslava Jodla *Teorie elity a problém elity* z roku 1994⁵¹ nebo historickou monografii Jiřího Štaifa *Obezřetná elita s podtitulem Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*.⁵² Proměnám elit v českých zemích se nejnověji věnuje také řada historiků (nebo sociologů), jako jsou Milena Lenderová, Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř nebo Zdeněk Bezecný a další.⁵³

V práci bylo přihlédnuto také k literatuře, která se zabývá vývojem české společnosti v daném období. Politickým a hospodářským vývojem, sociální

---

⁵¹ JODL, Miroslav, *Teorie elity a problém elity*. Praha: Victoria Publishing 1994.

⁵² ŠTAIF, Jiří, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*. Praha: Dokořán 2005.

⁵³ Např.: LENDEROVÁ, Milena, BEZECNÝ, Zdeněk, KUBEŠ, Jiří (eds.), *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity 2003.; FASORA, Lukáš, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*. Brno: Matice moravská 2007.; FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.

strukturou obyvatelstva, kulturou, vědou a uměním se zaobírají souhrnně publikace Otto Urbana *Česká společnost 1848-1918*⁵⁴ a Marcely C. Efmertové *České země v letech 1848-1918*.⁵⁵ Základní příručkou pro dějiny správy je kompendium *Dějiny správy v českých zemích* Jana Janáka, Zdeňky Hladíkové a Jana Dobeše⁵⁶; obecní samosprávou se zabývali Lukáš Fasora a Pavel Kladiwa nebo Milan Hlavačka.⁵⁷

Lázeňství a lázním vůbec je v současné době věnována v odborné, popularizační i regionální informativní literatuře velká pozornost. Větší část této knižní produkce zaujímají publikace věnující se konkrétním lázeňským letoviskům nebo vybranému aspektu lázeňského života, ale najdeme samozřejmě i řadu studií, které se zabývají fenoménem lázeňství všeobecně. Mezi významné práce českých badatelů patří zejména souhrnná publikace *Obrazy z dějin lázeňství* mariánskolázeňského lékaře a historika Vladimíra Křížka.⁵⁸ Z novějších pak jednosvazková *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě*

---

⁵⁴ URBAN, Otto, *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda 1982.

⁵⁵ EFMERTOVÁ, Marcela C., *České země v letech 1848-1918*. Praha: Albatros 1995.

⁵⁶ JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN 2005.

⁵⁷ Např.: FASORA, Lukáš, KLADIWA, Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*. In: FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 11-40.; KLADIWA, Pavel, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. I. díl*. Ostrava FF OU 2007.; KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea, KAFKOVÁ, Renata, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl. 1.sv. 2.sv.*, Ostrava: FF OU 2008, 2009.; HLAVAČKA, Milan, *Zlatý věk české samosprávy*. Praha: Libri 2006.

⁵⁸ KRÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002.

a ve Slezsku⁵⁹ nebo monografie *Čas zdravého ducha v zdravém těle*.⁶⁰ V těchto publikacích najdeme přehlednou formou informace k dějinám lázeňství u nás i ve světě, jsou zde popsány jednotlivé léčebné metody v konkrétních lázeňských centrech, ale také mnoho zajímavostí z lázeňského života. Jde o základní příruční literaturu k dějinám lázeňství, svod dosavadního bádání, zejména pro naše evropské prostředí.

Fenoménu lázeňství se hojněji věnují práce zahraniční, zejména anglické a německé provenience. Z nich jmenujme například monografie *The lost World of the Great Spas* od historiků Josefa Wechsberga a Ruth Brandon⁶¹, *A Hundred British Spas* autorky Kathleen Debingh⁶², souhrnnou práci Alfreda Niela *Die Grossen k. u. k. Kurbäder und Gesundbrunnen*⁶³, vývojem lázeňské taxy se zabývá monografie Josefa Charváta *Die Kurtaxe, geschichtliche Entwicklung und derzeitiger Stand*.⁶⁴ Prací hodnotnou metodologicky je publikace věnovaná nejslavnějšímu období lázní Baden-Baden, totiž kniha Petera Martina *Salon Europas. Baden-Baden im 19ten Jahrhundert*.⁶⁵ Z výčtu i obsahu monografií je

---

⁵⁹ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001.

⁶⁰ BLUMLOVÁ, Dagmar, KUBÁT, Petr a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny 2009.

⁶¹ WESCHBERG, Josef, BRANDON, Ruth, *The lost World of the Great Spas*. London: Harper & Row 1979.

⁶² DEBINGH, Kathleen, *A Hundred British Spas*. Oxford: Spa Publications 1981.

⁶³ NIEL, Alfred, *Die Grossen k. u. k. Kurbäder und Gesundbrunnen*. Graz, Wien, Köln: Styria 1984.

⁶⁴ CHARVÁT, Josef, *Die Kurtaxe, geschichtliche Entwicklung und derzeitiger Stand*. Praha: Balnea 1967.

⁶⁵ MARTIN, Peter, *Baden-Baden im 19ten Jahrhundert*. Konstanz: F. Stadler 1983.

patrné, že badatelé se zaměřují téměř výlučně na období rozkvětu evropských lázní, tedy na 19. a první polovinu 20. století.

Můžeme říci, že lidský rozměr života v lázních vystupuje do popředí v literatuře k dějinám cestování a k dějinám každodennosti, v jejímž rámci se setkáme, ať už více či méně, s cestami za zdravím a zdravotními pobyty. Na předním místě jsou to práce Milana Hlavačky, které se věnují dopravě (*Cestování v éře dostavníku, Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*)⁶⁶, okrajově se však autor dotýká cestovních zážitků zahraničních hostů do Čech, mj. do Karlových Varů, a zmiňuje také cestovatelské příručky, tzv. apodemika. Mnoha studii a monografiemi k dějinám každodennosti 19. století s důrazem na ženskou otázku přispěla k poznání této oblasti historie Milena Lenderová. Cestovatelství obecně věnovala kapitolu v knize *Z dějin české každodennosti*⁶⁷, ženskému turismu a cestování pak část výkladu v monografiích *K hříchu i k modlitbě*⁶⁸ nebo *A ptáš se, knížko má...*⁶⁹. Francouzským cestovatelům do Čech a po Čechách a jejich postřehům věnovala publikaci *Deux siècles de voyages ou la Bohême vue par les visiteurs français*.⁷⁰

Fenoménem cestovního ruchu v našich zemích se dlouhodobě zabývá Jan Štemberk. Je autorem souhrnné práce *Fenomén cestovního ruchu*, s podtitulem

---

⁶⁶ HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*. Praha: Argo 1996.; HLAVAČKA, Milan, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha: Academia 1990.

⁶⁷ LENDEROVÁ, Milena, *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum 2009.

⁶⁸ LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá fronta 1999.

⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena, *A ptáš se knížko má...*. Praha: Triton 2008.

⁷⁰ LENDEROVÁ, Milena, *Deux siècles de voyages ou la Bohême vue par les visiteurs français*. Scientific Papers of the University of Pardubice. Series C. Pardubice: Institute of Languages and Humanities 4, 1998.

*Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*⁷¹, obdobím mezi dvěma válkami se inspiruje i v jiných publikacích⁷² a při své odborné přednáškové činnosti. Obdobím První republiky se dlouhodobě zabýval Zdeněk Kárník, výsledkem jeho celoživotního vědeckého zájmu je třísvazkové kompendium *České země v éře První republiky*, kde zdůraznil sociálně-hospodářský význam turismu a cestování v tomto období.⁷³ Souhrnnou prací o cestování, jeho dějinách, významných cestovatelích a cestách po Evropě, Blízkém východě i do zámoří je jeden svazek *Velkých dějin zemí Koruny české – Cestovatelství*.⁷⁴ Turistikou a turistickými spolky na našem území, ovšem s výhradně německy mluvícím obyvatelstvem, se zabývá Martin Pelc ve své publikované disertaci *Umění putovat: Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*.⁷⁵ Pro Mariánské Lázně s okolím zde najdeme velmi málo informací – archivní materiál k této problematice se pro naši oblast nedochoval. Blízký Cheb a zejména Karlovy Vary jsou však již v publikaci zpracovány a na základě studia jiných pramenů nacházíme s Mariánskolázeňskem řadu paralel. Oddíl věnovaný turistice a cestování po Československu najdeme i v mnohasvazkové reprezentativní práci z období První republiky,

---

⁷¹ ŠTEMBERK, Jan, *Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov: Nová tiskárna ve spolupráci s Vysokou školou obchodní v Praze 2009.

⁷² Například: ŠTEMBERK, Jan, *Prameny a literatura k dějinám cestování a cestovního ruchu v českých zemích a Československu v první polovině 20. století*. Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2008.; ŠTEMBERK, Jan, MANOVÁ, Miroslava a kol., *Historie a cestovní ruch, perspektivní a podnětné spojení*. Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2008.

⁷³ KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře První republiky, 1-3*. Praha: Libri 2000-2003.

⁷⁴ BOROVIČKA, Michael, *Velké dějiny zemí Koruny české. Tématická řada. Cestovatelství*. Praha, Litomyšl: Paseka 2010.

⁷⁵ PELC, Martin, *Umění putovat: Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská 2009.

v *Československé vlastivědě* (sv. X.).⁷⁶ Z odborných periodik a sborníků, věnovaným cestovnímu ruchu jmenujme (z novější doby) především: sborníky *Cesty a cestování v životě společnosti*⁷⁷, *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století*⁷⁸, a časopis pro průvodce a pracovníky cestovního ruchu *Cestování včera a dnes*.⁷⁹

Zahraniční literatura se cestování a cestovní každodennosti věnovala soustavně již od druhé světové války. Jednou z ranějších prací je kniha, která se věnuje trávení volného času na anglickém kontinentu, také otázce dovolené, prázdnin a cestování, přičemž neopomíjí tradiční cesty do lázní – *The Englishman's Holiday* Johna A. R. Pimlotta.⁸⁰ Následovaly publikace Winfrieda Löschburga *History of Travel*⁸¹ – stručný přehled vývoje jednotlivých druhů cest v celoevropském měřítku, *Thomas Cook, 150 Years of Popular Tourism* Brendona Pierse⁸² nebo *The golden Age of Travel 1880-1939* Alexise Gregoryho.⁸³ V tomto případě jde o monografie, které se věnují volnočasovému turistickému ruchu, tedy i pobytům v lázních, a to zejména v období „zlatého věku cestování“ koncem 19. a v první polovině 20. století. Z nejnovějších

---

⁷⁶ *Československá vlastivěda, sv. X.* Praha: Masarykova akademie práce, Sfinx 1931.

⁷⁷ BOBKOVÁ, Lenka, NEUDERTO VÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 1995.

⁷⁸ KALETA, Petr, NOVOSAD, Lukáš (eds.), *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2008.

⁷⁹ *Cestování včera a dnes. Časopis pro pracovníky cestovního ruchu 1-5*. Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2004-2009.

⁸⁰ PIMLOTT, John, Alfred, Ralph, *The Englishman's Holiday*. London: Faber and Faber 1947.

⁸¹ LÖSCHBURG, Winfried, *History of Travel*. Leipzig: Edition Leipzig 1979.

⁸² PIERS, Brendon, *Thomas Cook. 150 Years of Popular Tourism*. London: Secker & Warburg 1991.

⁸³ GREGORY, Alexis, *The golden Age of Travel 1880-1939*. London: Cassell 1998.

historiků, kteří se touto problematikou zabývají, bychom neměli opomenout německou autorku Gabrielu Knoll. Svůj výzkum kulturního pozadí cest vtělila do studie s názvem *Kulturgeschichte des Reisens: Von der Pilgerfahrt zum Badeurlaub* (2006)⁸⁴; „delikátní“ stránkou prázdnin a dovolených se zabývá Fred Inglis v populární knize *The delicious History of the Holiday* (2000).⁸⁵

Od publikací obecnějšího charakteru a prací souhrnných se liší svou povahou literatura z pera regionálních badatelů. Svůj výzkum zaměřují na konkrétní lázeňská letoviska a konkrétní region, v tomto případě Mariánské Lázně a okolí, nebo šířeji celý západočeský lázeňský trojúhelník. Autory těchto publikací jsou často zaměstnanci místních kulturních a vzdělávacích institucí, jako jsou muzea, archivy, galerie, knihovny a školy, nebo badatelé, kteří se místní historii věnují soukromě ve volném čase. Mezi nejvýznamnější mariánskolázeňské historiky současnosti a nedávné minulosti patří zejména Ing. Richard Švandrlík, MUDr. Vladimír Křížek, MUDr. Antonín Somol, nebo tepelský historik a archivář PhDr. Milan Hlinomaz.

Znalcem místních poměrů i historie, který regionální literaturu obohatil mnoha studiemi, informativními brožurami i monografiemi je bezesporu v první řadě Ing. Richard Švandrlík. Z jeho posledních prací jmenujme studii o medicínském zakladateli Mariánských Lázní Johannu Josefu Nehrovi (2008)⁸⁶, práci o židovských obyvatelích Mariánskolázeňska (2009)⁸⁷ nebo publikaci o

---

⁸⁴ KNOLL, Gabrielle, N., *Kulturgeschichte des Reisens: Von der Pilgerfahrt zum Badeurlaub*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2006.

⁸⁵ INGLIS, Fred, *The delicious History of the Holiday*. London, New York: Routledge 2000.

⁸⁶ ŠVANDRLÍK, Richard, *Johann Josef Nehr (1752-1820), medicínský zakladatel Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: Nákladem vlastním 2008.

⁸⁷ ŠVANDRLÍK, Richard, *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Art Gallery Nataly, Městské muzeum Mariánské Lázně 2009.

lékařství v Mariánských Lázních (2006; spolu s Antonínem Somolem).⁸⁸ Ing. Švandrlík se věnuje soustavně všem oblastem historie a dění v Mariánských Lázních, o kterých provozuje také internetové stránky.⁸⁹ V současné době se věnuje zaniklým obcím na Mariánskolázeňsku. Společně s Vladimírem Křížkem je autorem několikrát vydané knihy *106x Mariánské Lázně*.⁹⁰ Vladimír Křížek, sám lékař, sepsal dějiny lázeňství a balneologie s titulem *Obrazy z dějin lázeňství* (viz výše). V roce 2008 Mariánské Lázně oslavily 200 let od svého založení, při této příležitosti bylo vydáno mnoho výročních publikací, ať už studií, monografií, brožur nebo obrazových a fotografických knih.⁹¹

O regionálních historících v minulosti jsme se letmo zmínili už v oddílu věnovaném písemným pramenům. Jejich práce se staly východiskem pro zpracování kapitol o dějinách města. Jde zejména o publikaci Johanna Josefa

---

⁸⁸ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006.

⁸⁹ www.hamelika.cz.

⁹⁰ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému stačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990.

⁹¹ Například: FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008.; JONÁK, Jan, *Mariánské Lázně: 200 let lázeňství*. Mariánské Lázně: Městský úřad Mariánské Lázně a Fotostudio Jan Jonák 2008.; SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006.; MILOTA, Jiří, *Průvodce po minerálních pramenech I-III*. Mariánské Lázně: Český svaz ochránců přírody, ZO ČSOP Kladská 2008-2009.; FIALA, Jaroslav, *Chopinova hudba v Mariánských Lázních*. Plzeň: Jaroslav Fiala 2009.; ZEMAN, Lubomír, *Západočeský lázeňský trojúhelník I-II*. Karlovy Vary, Praha: Karlovarský kraj, Národní památkový ústav 2008.; KAJLÍK, Vladimír, *Klášter Teplá & Mariánské Lázně: semper vivat*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2009.; několik plánů města, mapy celého kraje, průvodce, obrazové a fotografické knihy.

Nehra, který sepsal první knihu o Mariánských Lázních – *Beschreibung der Mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz* (1813, 2. vydání 1817).⁹² Dějiny založení Mariánských Lázní autor prokládá vlastními vzpomínkami, příhodami, lékařskou kauzistikou a základním popisem místa. Za prvního historika lze v pravém slova smyslu považovat až Eduarda Adalberta Danzera, také místního lékaře. V roce 1842 vydal dějiny města pod názvem *Geschichte von Marienbad*.⁹³ Na další knižní dějiny musely Mariánské Lázně čekat do roku 1872, kdy je sepsal Ludolf Staab (1819-1890), zdejší inspektor pramenů.⁹⁴ Přínosem jeho německo-latinského spisu byla periodizace dějin Mariánských Lázní podle jednotlivých opatů kláštera v Teplé, pod který mladé město spadalo jako pod vrchnost. Z autorů počátku 20. století vyniká Michael Urban (1847-1936), který dlouhá léta působil jako lékař v Plané u Mariánských Lázní. Zajímal se o místní historii i o dějiny celého regionu, o etnografii, místní folklór a pověsti. Mnohokrát vydána byla jeho historická kniha *Alt-Marienbad*.⁹⁵

Při zpracování této studie bylo zapotřebí prostudovat nebo alespoň

---

⁹² NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: [s. n.] 1817.

⁹³ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842.

⁹⁴ STAAB, Ludolf, *Geschichte Marienbads von der aeltesten Zeit bis zur Gegenwart*. Wien: Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei, Selbstverlag 1872.

⁹⁵ URBAN, Michael, *Alt-Marienbad: mit besonderer Berücksichtigung der Lebensschicksale der verwigten Gründer dieser Kurstadt, des Prälaten Karl Kaspar Reitenberger und des Josef Johann Nehr, sowie anderer hervorragender Männer derselben*. Marienbad: Buchdruckerei Hermann Holub 1908.

nahlédnout i do další odborné literatury, jejíž výčet je uveden v seznamu na konci práce. Jde především o encyklopedická díla, výkladové slovníky, monografie, populárně-naučné články i vědecké příspěvky, a to z oblasti sociálních a hospodářských dějin, z dějin každodennosti, dějin odívání, stravování, hudby a umění vůbec, z dějin dopravy, pošty, z dějin společenského chování, z dějin reklamy, a dalších aspektů života v lázních; především pak ale články a studie k jednotlivým osobnostem a návštěvníkům lázní, jejich biografie, popřípadě autobiografie a jiná životopisná díla, jakož řadu ego-dokumentů.

2. LÁZEŇSTVÍ JAKO JEDEN Z FENOMÉNŮ 19. A PRVNÍ POLOVINY 20. STOLETÍ

Devatenácté století (zejména od 50. let) a první polovinu století dvacátého označujeme za zlatý věk lázeňství⁹⁶, přičemž doménou lázeňství byla zejména Evropa.⁹⁷ V Čechách patřily lázně k velmi vyspělým, bylo jich zde ještě na počátku 20. století na 250.⁹⁸ Největší proslulosti dosáhla západočeská lázeňská lokalita – Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně, budovaná v pohraničí od středověku.⁹⁹

Léčebnými zdroji jsou na prvním místě minerální prameny – teplé nebo studené. Teplé byly vždy považovány za cennější, neboť byly vzácnější. Proto ze západočeských lázní největší proslulosti a největšího rozmachu dosáhly právě Karlovy Vary. Mimo to existují lázně slatinné (využití slatiny, bahna a rašeliny), horkovzdušné a parní, plynné, radiové, s vodoléčbou a další.¹⁰⁰

Kromě léčebných procedur a postupů, jako byly například pitná kúra, koupele, obklady, zábaly a podobně, se hosté léčili také jinými aktivitami, které jim měly zajistit kromě fyzického zdraví i zdraví duševní, pohodu a klid. K tomu

---

⁹⁶ Na tento fenomén odkazuje mnohá, zejména zahraniční literatura, např. GREGORY, Alexis, *The golden Age of Travel 1880-1939*. London: Cassell 1998.; LÖSCHBURG, Winfried, *History of Travel*. Leipzig: Edition Leipzig 1979.

⁹⁷ Kromě Evropy dosáhly velké úrovně i lázně japonské, čínské a indické. KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 12.

⁹⁸ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001, s. 6.

⁹⁹ Karlovy Vary byly založeny v roce 1350 Karlem IV. Městská práva jim byla udělena roku 1370. *Tamtéž*, s. 137-151.

¹⁰⁰ Viz rozdělení v knize KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002.

sloužily různé vycházky a výlety do blízkého i vzdáleného okolí, a řada možností společenského a sportovního vyžití (divadelní představení, kina, zábavy, plesy, koncerty, tenis, golf, a jiné).¹⁰¹ Lázně byly výkladní skříní mocnářství, byly ve všech směrech moderní a nabízely poslední módu, luxusní zboží a vymoženosti techniky a hygieny.¹⁰²

Zajímavou kapitolou je zakládání lázní, které mělo svá specifika. Jednak byly lázně zakládány u léčivých zdrojů, jednak prodělaly prudký stavební rozmach právě během 19. a počátkem 20. století. Zpravidla si léčivého účinku přírodních zdrojů všimli nejprve místní lidé, kteří se z blízkého i vzdáleného okolí k místu sjížděli. Lázně pak zakládala vrchnost – šlechta, panovník, nebo církev. Důvody k zakládání lázní byly mnohé, jednak ideologické – léčivé zdroje byly považovány za zázrak a boží dílo a jako takovým jim byla věnována pozornost; jednak finanční, neboť šlo v neposlední řadě o podnikatelský záměr a vhodnou investici.¹⁰³ Za léčivými přírodními zdroji se totiž cestovalo a touha po zdraví patří k základním přáním člověka od nepaměti. Zakládání lázní bylo také v této době (zejména v 19. století) věcí prestiže, lázeňství se stalo módou a fenoménem doby.

Samozřejmě, s postupem doby se lázně vyvíjejí a rozvíjí se také lázeňství, a to, co se týká rozvoje samotných lázeňských míst, tak i léčebných postupů. Lázně zkvalitňují své služby. Lázně postupem doby nabízely stále větší škálu vymožeností a snažily se o co největší zkvalitnění služeb a zkrášlení místa.

---

¹⁰¹ KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 11.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 208.; Například elektrárna v Mariánských Lázních byla založena již v roce 1888 a město bylo velmi brzy nato elektricky osvětleno, jako první pro Čechy se však uvádí až elektrifikace pražského Žižkova v roce 1889 (dřívější jsou samozřejmě plynové lampy nebo Křižíkovy pokusy). www.cez.cz.

¹⁰³ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001, s. 10.

Stavěly se pavilony nad prameny, kolonády, promenády, lázeňské domy, divadla, koncertní a taneční sály, hygienická zařízení jako sprchy nebo bazény, zakládaly se aleje a parky. Lázně jsou velmi zajímavé, i co se týká architektury a okolní krajiny, neboť z výše uvedených důvodů mělo vše v nich a okolo nich lahodit oku. Lázně tak kromě původních cest za zdravím začaly lákat návštěvníky i na kulturní a společenské radovánky, cesty do lázní se stávaly „módou“ a začaly zatlačovat do pozadí původní smysl lázní – léčbu. A právě tehdy se lázeňství stalo fenoménem.¹⁰⁴

Lázně byly také vždy kosmopolitním a rozmanitým místem, kde se střetávaly různé kultury i národy. Návštěvníci lázní byli rozmanití a pocházeli z různých vrstev. Věhlas českých lázní překročil hranice mocnářství, takže sem mířilo mnoho hostů ze zahraničí a řada významných osobností své doby. Zejména to byly korunované hlavy a šlechta, vysoce postavení a majetní lidé, nebo úřednictvo, vojáci a umělci, protože pobyt v lázních, zejména těch proslulejších, nebyl levnou záležitostí. Vedle toho existovaly ale také různé nadace a fondy, které měly pomoci k pobytu v lázních i těm méně majetným – ti se ovšem léčili v nemocnicích, špitálech a ústavech.¹⁰⁵

Cesta do lázní si vyžádala více času než tomu je dnes, jezdilo se zpravidla na celou sezónu, nebo alespoň na jeden dva měsíce. S tím souvisela ovšem také výše nákladů a bylo to způsobeno i délkou léčby – přírodní léčba zabrala více

---

104 Viz podrobně na stránkách knihy WESCHBERG, Josef, BRANDON, Ruth, *The lost World of the Great Spas*. London: Harper & Row 1979.; též BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001, s. 10.

¹⁰⁵ Náklady na jejich léčbu byly zcela hrazeny z fondu, kam přispívali majetnější hosté a v Mariánských Lázních například i klášter v Teplé. Částečně sem směřovaly výnosy lázeňské taxi. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 22.

času.¹⁰⁶ Původně šlo o cesty za účelem léčení, ale v 19. století se rozvíjí cestování a cestovatelství vůbec, a vzniká také pojem volný čas. Cestování do lázní se tedy stává také cestováním pro potěchu a za zábavou.¹⁰⁷ Cestovat již také mohou širší vrstvy obyvatelstva, tedy ne pouze šlechta a bohaté měšťanstvo, ale i střední vrstvy, v lázních se léčili také nemajetní (díky různým nadacím, fondům a filantropii lépe situovaných jedinců).¹⁰⁸

Z cest se dochovaly různé pomůcky pro cestovatele, jako byly apodemika, turistické průvodce, i různé připomínky cest – deníky, jízdenky, memoáry, korespondence, památníky, články v časopisech, a podobně. Do lázní se jezdilo kočárem, dostavníkem, nebo jiným nájemným dopravním prostředkem, revolucí v cestování byl vlak, kdy začaly do lázní jezdit také širší vrstvy obyvatelstva, a cestování do lázní nabylo masivního charakteru.¹⁰⁹ S tím souvisela další výstavba lázní. Vznikla také řada spolků, které měly za cíl právě cestování, turistiku a pořádání výletů (Klub českých turistů, Americký klub dam, německé turistické spolky v pohraničí apod.).¹¹⁰

Komfort v lázních nebyl zpočátku takřka žádný, chybělo základní hygienické vybavení a podmínky ubytování byly doslova strašné, jak např. vzpomínal ve svých pamětech na raná léta Mariánských Lázní dr. Johann Josef

---

¹⁰⁶ BLUMLOVÁ, Dagmar, KUBÁT, Petr a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny 2009.

¹⁰⁷ Podrobnější výklad viz: PIMLOTT, John Alfred Ralph, *The Englishman's Holiday*. London: Faber and Faber 1947.

¹⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena, *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum 2009, s. 369.

¹⁰⁹ O druzích cestovních prostředků a jejich vývoji viz např. HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*. Praha: Argo 1996.

¹¹⁰ O nich více viz PELC, Martin, *Umění putovat: Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská 2009.

Nehr.¹¹¹ Časem se lázně staly moderními letovisky. Také národnostní složení v lázních hrálo při výběru destinace svou roli. Tak například převážně německy mluvící obyvatelstvo západočeských lázní lákalo opět německy mluvící návštěvníky, Češi dávali v rámci vlasteneckého zápalu přednost jiným lázním, zpravidla Luhačovicím, Darkovu, Jánským Lázním, Sedmihorkám nebo Třeboni.¹¹² Západočeské lázně mají výhodnou polohu při hranicích, takže sem přijížděla klientela, která cestovala do vnitrozemí, ale často také návštěvníci, kteří cestovali z Čech na západ.¹¹³ Ideálně byl pobyt v lázních dlouhý tak, že byl neduh vyléčen, to trvalo často i několik měsíců, nebo si vyžádalo opakování návštěvy.¹¹⁴

Pro lázně je typická také produkce a nákup suvenýrů. V lázních se vyráběly lázeňské oplatky, likéry (Becherovka, Arnika), pohárky na minerální prameny, léky a pastilky, vypařovala se sůl z pramenů, vyvážely se léčivé zdroje (slatina, prameny). Návštěvníci si odváželi kousek lázní s sebou a naopak lázně

---

¹¹¹ Hosté si vozili vše potřebné do lázní s sebou, přespávali přímo na zemi u pramenů nebo v chatrných přístřešcích, kde jich bylo i několik desítek najednou. Vše se odehrávalo v podstatě v divokém lese bez civilizačních vymožeností. NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: [s. n.] 1817. O počátcích lázeňské léčby bude pojednáno ještě dále.

¹¹² BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001, s. 11.

¹¹³ Např. návštěvy Gabriely ze Schwarzenbergu. LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. Praha: Scriptorium 2006.; HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*. Praha: Argo 1996.

¹¹⁴ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 20.

vzdávaly hold významným lidem, kteří zde pobývali – stavěly jim různé památníky, pamětní desky a pomníky.¹¹⁵ Typická pro celý karlovarský region byla produkce prvotřídního porcelánu (roku 1792 byla v Horním Slavkově založena první porcelánka v Čechách).¹¹⁶ Některá z typických řemesel jako krajkářství nebo perleťářství (především výroba perleťových knoflíků) však do dnešní doby nepřetržovala.¹¹⁷

Skladba návštěvníků lázní byla různorodá, do Čech jezdili lidé z Evropy, Asie i ze zámoří, domácí obyvatelstvo lázní bylo také směsicí mnoha národů.¹¹⁸ Význačnými obyvateli lázní byli lázeňští lékaři, často významní vědci nejen regionálního významu. S řadou z nich se setkáme také na univerzitě v Praze nebo ve Vídni, řada z nich měla svoji praxi v hlavním městě a vedle toho v létě v lázních, mnozí z nich publikovali. Mezi nejznámější patří Jean de Carro¹¹⁹,

---

¹¹⁵ Setkáme se s nimi v lázních na každém kroku. Jde o různé pamětní desky, památníčky v přírodě i ve městě, lavičky věnované hostům, odpočívadla, přístřešky, altánky, nebo dokonce o pojmenování ulice, náměstí, pramenů nebo přírodnin podle významného hosta.

¹¹⁶ V roce 1792 zde byla založena továrna na porcelán Haas & Czjzek. Založil ji Georg Paulus. Vyráběl se zde až do dnešních dnů velmi kvalitní porcelán, bohužel, v současné době se ocitla porcelánka v konkursu, její osud byl nejasný, ale letos, k roku 2012, se zdá, že výroba je obnovena a dějiny nejstarší porcelánky v Čechách nadále pokračují. Porcelánka vlastní nedaleký zámek Mostov, a proslula také širokou charitativní činností. www.haasczjzek.cz.

¹¹⁷ Tyto výrobky byly do lázní dováženy k prodeji z nedalekých Krušných hor, kde výroba trvá v malém měřítku dodnes (Bublava, Pernink, Stříbrná a okolí). www.krusnehory.eu.

¹¹⁸ Viz SOkA Cheb, f. *Kurlisty*; SOkA Cheb, f. *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-1945, inv. č. 9, Evidence obyvatelstva – policejní sčítání lidu čp. 1-256 (1894).

¹¹⁹ Jean de Carro (1770-1857), byl rodákem z Ženevy. Do Karlových Varů přijel až ve svých padesáti šesti letech, předtím působil dlouhá léta ve Vídni. V Karlových Varech, kam přijel původně na léčení, se usadil, a v zimě provozoval praxi v Praze. Stal se autorem mnoha lékařských objevů, velkým propagátorem Karlových Varů a psal knihy

který působil v Karlových Varech, v Mariánských Lázních to byli například Enoch Kisch¹²⁰ nebo Samuel Lucca.¹²¹ Právě Praha se stala místem, kde byla balneologie přednášena jako první na evropské univerzitě, což vypovídá o tom, jakou měly české lázně a lázeňství úroveň a pověst.¹²²

Jedinečným pramenem, který se nám dochoval od počátku existence lázní, jsou tzv. *kurlisty*, do kterých byly zaznamenávány údaje o lázeňských hostech. Jsou tedy dodnes cenným pramenem pro životopisce slavných návštěvníků, vyčteme z nich i cenné informace k sociálním dějinám. Vyvinuly se z vyrytých záznamů na chatkách nad prameny. Snahou bylo zaznamenat jméno hosta, druh léčby, neduh a počet vypitých pohárků. Z těchto nápisů se vyvinuly oficiálně vedené seznamy hostů, nejprve psané rukou později tištěné. Kurlisty vycházely za doby největšího rozkvětu lázní až několikrát týdně. Vedle jednotlivých návštěvníků se zde setkáme i s tzv. partajemi. Partaj tvořila skupina lidí, kteří

---

odborné i o regionu. BURACHOVIČ, Stanislav, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví*. Karlovy Vary: SOkA Karlovy Vary 2000, s. 74-77.

¹²⁰ Enoch Heinrich Kisch (1841-1918) vystudoval v Praze, Vídni, Berlíně a Vratislavi, a jako mladý přišel do Mariánských Lázní. Od roku 1867 přednášel balneologii na pražské univerzitě celých čtyřicet čtyři let. Psal do novin a časopisů, vydával knihy i průvodce. Zabýval se účinky zdejší léčby a medicínským rozbořením zdejších pramenů. Zemřel ve Vídni. Jako jeden z prvních měl v lázních vlastní ordinaci, měl velmi významnou klientelu a vysoké příjmy. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 112-113.

¹²¹ Samuel Benedikt Lucca (1803-1890) byl též lázeňský lékař a člen mnoha lékařských spolků, byl velkým filantropem a provozoval také praxi pro chudé. Zabýval se také balneologií a sepsal mnoho odborných i regionálních spisů. *Tamtéž*, s. 110.

¹²² BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001, s. 16.; KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 245-249.

přijeli společně, známí nebo rodina se služebnictvem. Údaje o počtu hostů tedy nejsou zcela stoprocentní. Někdy se zaznamenávali také pasanti, tedy návštěvníci, kteří místem jenom projížděli - statistika návštěvnosti není nikdy zcela přesná.¹²³

Specifikem v lázních bylo vybírání lázeňských tax – byly to poplatky, které se vybíraly za užívání pramenů, za hudbu v lázních, kočáry, užívání laviček a podobně. Taxy se vracely zpět do oběhu, byly používány na zvelebení a zkrášlení města, nejčastěji byly investovány do odvětví, ze kterého byly vybrány. Od poloviny 19. století byly rozlišeny výše těchto poplatků podle společenské příslušnosti a majetnosti hostů, a byl zaveden velmi propracovaný systém různých slev a úlev (například pro zasloužilé úředníky, pro vojsko, duchovní apod.).¹²⁴

Lázeňská sezóna byla letní, teprve od 20. století se místní podnikatelé snažili prosazovat i sezónu zimní. Sezóna začínala v Karlových Varech od dubna a trvala do října, v Mariánských a Františkových Lázních od května do září. Ceny v sezóně byly o mnoho vyšší než po zbytek roku. Sezónu vždy zahajovalo tzv. svěcení pramenů.¹²⁵

---

¹²³ Viz podrobněji kapitola 1.1 s. 18-19; kurlistům budeme věnovat větší pozornost i v dalších kapitolách.

¹²⁴ První zmínky o lázeňských taxách pochází z 16. století, byly vybírány v Karlových Varech a Baden-Badenu. Důvodem byl nákladný provoz lázní a snaha tento provoz zkvalitnit. V Mariánských Lázních byla taxa zavedena v roce 1819, později se platila také hudební taxa a mnoho dalších poplatků za různé služby v lázních. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 44.; KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 183-185.; podrobně viz CHARVÁT, Josef, *Die Kurtaxe, geschichtliche Entwicklung und derzeitiger Stand*. Praha: Balnea 1967.

¹²⁵ Svěcení pramenů zahajovalo vždy lázeňskou sezónu, probíhalo tedy nejčastěji k 1.

Zvláště ubytování bylo velmi drahé, zpočátku návštěvníci přespávali přímo u pramenů na zemi nebo na různých skládacích lehátkách, stavěli si prosté přístřešky nebo nocovali venku. Vše potřebné si pak přiváželi s sebou. To souviselo i se zvyklostmi cestování obecně. Později se ubytovali v zájezdních hostincích a k pramenům se dopravovali pěšky nebo jiným dopravním způsobem. Teprve v okamžiku založení lázní vznikají lázeňské domy, hotely a penziony. Praxe byla taková, že na sezónu místní pronajímali svá obydlí a sami obývali pouze podkroví, později bydleli domácí mimo sezónu v přízemí a mimo sezónu v nejvyšším patře. Nejlukrativnějším místem k bydlení bylo první a druhé patro.¹²⁶ Nejvzácnější hosté si často pronajali celý hotel. Do určitých hotelů již tradičně přijížděla spřízněná klientela, buď národnostně, nebo na doporučení známých.¹²⁷

Lázeňský život se zcela přizpůsobil hostům a jejich potřebám, ve městě platil tzv. lázeňský řád, například byly zakázány opravy domů a komunikací v sezóně; host neměl vidět nic nepříjemného, tak se např. hřbitovy zřizovaly

---

dubnu v Karlových Varech, v Mariánských a Františkových Lázních k 1. květnu. Při této příležitosti se často sjížděli nejvyšší církevní představitelé kraje a země, významní reprezentanti města a další významní hosté. Tradice svěcení pramenů byla přerušena za éry socialismu, obnovena byla po roce 1989. Častým hostem této slavnosti je například papežský nuncius. KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106xMariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému stačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 51-52.

¹²⁶ Viz např. vyprávění z knihy: FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008.

¹²⁷ Viz *tamtéž*.

daleko za městem a odpadky byly vyváženy okolo čtvrté hodiny ranní.¹²⁸ Místní obyvatelé byli velmi disciplinovaní, co se týkalo dodržování lázeňských pravidel, neboť právě hosté byli zdrojem jejich obživy, a bylo důležité, aby se do lázní vraceli a aby lázně byly pro ně co nejatraktivnější.¹²⁹

Své filiálky si v lázních zřizovaly významné obchody, banky, a jiné podniky (porcelánky, sklárny, zlatníci, módní salony, fotografové, kožešníci, advokáti). Důležitým specifikem byla bohatá nabídka kulturního života v lázních. Samozřejmě byla několikrát do týdne divadelní představení, téměř od počátku Mariánských Lázní obstarával hudební složku místní lázeňský orchestr, který hrál několikrát denně v hudebním pavilonu u Křížového pramene.¹³⁰

Jak jsme již zmínili výše, druhou polovinu 19. století můžeme označit za zlatý věk lázní, a to proto, že řada nových lázeňských míst vznikala, konkurence byla obrovská a nebylo jednoduché udržet si přízeň hostů. Lázně mezi sebou o hosty soupeřily, předháněly se v nabídce nejmodernějších zaručených léčebných

---

¹²⁸ Lázeňské řády byly pravidelnou součástí kurlistů, turistických průvodců a adresářů. Host měl tedy možnost se s nimi seznámit, stejně tak bylo povinností občanů města lázeňský řád dobře znát a dodržovat ho.

¹²⁹ Řada hostů byla touto disciplinovaností a péčí o hosta přímo ohromena (viz Jan Neruda, Johann Wolfgang von Goethe a další), v několika lázeňských řádech se dočteme o tom, že například sednout si na lavičku se místním nedoporučovalo, pokud již nebylo místo pro návštěvníky lázní. RUŽANSKÝ, Vladimír, *Adresář Mariánských Lázní, Úšovic a Hamrniku*. Mariánské Lázně: nákladem vlastním 1947.; SOka Cheb, f. Kurlisty; viz také lázeňské řády a regule.

¹³⁰ Mariánskolázeňský symfonický orchestr byl založen v roce 1821 jako nejstarší v Čechách, ale již od roku 1814 zde působila lázeňská kapela. Do roku 1858 bylo zvykem hrát každému lázeňskému hostu pod okny dostaveníčko. ČECHOVÁ, Lenka, *Mariánskolázeňský orchestr v 19. století a na počátku století 20.* Diplomová práce na HV FF UK. Praha: 1991.

metod, žhavých technických vymožeností, vychvalovaly své prameny a lékařské authority. Velkou roli hrála reklama a soutěživost mezi jednotlivými letovisky. Z tohoto pohledu se dnes zdá geniálním podnikatelským záměrem vybudování propracované sítě léčebných vycházek a sítě výletních kaváren a cílů v okolí Mariánských Lázní, které se především díky jedinečnému sepětí městské zástavby s přírodou staly jedním z nejznámějších letovisek zaměřených na léčbu obezity.¹³¹

Důležitým kritériem pro konkurenceschopnost a úroveň lázní byla také reklama. Ta se postupem doby stále častěji objevuje na stránkách místních periodik i průvodců po městě, ale nejvítanější reklamou a navíc reklamou zadarmo byla přítomnost významných lázeňských hostů. Například v letech 1897 až 1909, když v Mariánských Lázních pobýval anglický král Edward VII., několikanásobně vzrostla návštěvnost města.¹³² Na všech výše zmíněných faktorech záviselo, zda bude nadcházející sezóna lepší nebo horší než ta minulá.

Centrem lázeňského města byla kolonáda, tedy jakási zastřešená promenáda, a společenské domy, kde hosté trávili čas za nepříznivého počasí. Hlavní náplní návštěvníků v lázních bylo popíjet předepsané množství pitné kúry, korzovat, bavit se, k tomu jim vyhrával několikrát denně lázeňský

---

¹³¹ Právě propracovaná síť vycházkových tras v okolí města a projímavé účinky zejména Křížového pramene, vedly k myšlence léčit v Mariánských Lázních velký neduh doby - obezitu. Výsledky byly dobré. Obezita se zde léčila od 50. a 60. let 19. století, velkým propagátorem této léčby byl lékař Emil Kratzmann. Viz např. jeho práce: KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862.

¹³² Zatímco v roce 1880 přijelo na 12 856 osob, v roce 1901 už to bylo 22 244 a v roce 1911 dokonce 34 508 hostů. Vliv na zvyšující se návštěvnost měla samozřejmě i výstavba železnice, nové dopravní možnosti, jakož i zvyšující se obliba lázní všeobecně. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 43-45.

orchestr, a navazovaly se čilé společenské styky. Vše bylo podřízeno společenským pravidlům a také oblečení v lázních bylo velmi moderní. Jinou možností bylo podnikat pěší nebo jízdní výlety do okolí, kde fungovala řada výletních kaváren, památníků, odpočívadel i jiných zajímavých výletních cílů.¹³³

Lázně byly na vysoké úrovni, jak po stránce architektonické, společenské, lékařské nebo hygienické; stravování, ubytování, společenské vyžití jako čítárny, koncerty, taneční zábavy, divadlo a kina patřily k nejpřednějším v mocnářství. Lázně se staly také významným sňatkovým trhem. Do lázní se samozřejmě sjížděly též „ilegální živly“, které nesmíme opomenout, jako byli sňatkoví podvodníci, dobrodruzi, hazardní hráči, lehké ženy apod., fungovala zde také kasina nebo ilegální herny.¹³⁴

Kromě lázní na kontinentu, kdy věhlasné byly například také lázně německé (Bad Homburg, Baden-Baden, Bad Kissingen) a rakouské (Bad Ischl), francouzské (Vichy), polské (Kudowa Zdrój, Duszniky), slovenské (Piešťany), belgické (Spa), se kolébkou lázeňství stala Anglie se svými přímořskými i vnitrozemskými letovisky (Brighton, Bath). V těchto lázních probíhala zimní společenská sezóna podobně jako v Londýně, šlechta tu vlastnila domy nebo si je pronajímala, v létě zde probíhala lázeňská sezóna.¹³⁵ Tuto skutečnost zachytila ve svých dílech také řada romanopisců, například Jane Austenová. V Bathu se odehrává velká část jejího románu *Opatství Northanger* z roku 1818. Mladá Catherine zde odjíždí v doprovodu přátel svých rodičů do Bathu, prožít

---

¹³³ O tom jak hosté trávili čas, se dozvíme např. v publikaci *Marienbader Curgastleben*. Marienbad: Verlag von C. U. Götz 1880.

¹³⁴ KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 213-215.

¹³⁵ PIMLOTT, John, Alfred, Ralph, *The Englishman's Holiday*. London: Faber and Faber 1947.

lázeňskou sezónu a najít zde vhodnou partii. To se naši hrdince skutečně podaří. „*S nezvyklou dychtivostí pospíchala Catherine nazítří na kolonádu, pevně přesvědčena, že se uvidí s panem Tilneyem, a hotova pozdravit ho s úsměvem – avšak úsměvu nebylo třeba – pan Tilney se neukázal. V Bathu snad nebylo živáčka, aby někdy během těchto hodin nezavítal do těchto prostor – až na něho. Davy lidí proudily každyčkou minutu sem i tam, do schodů, ze schodů, lidí, o které nikdo nestál a nebyl na ně zvědav; jen on mezi nimi chyběl.*“¹³⁶ Den naší hrdinky a jejích přátel je vyplněný tak, jako je obvyklé v lázních – konverzací, zdvořilými návštěvami, procházkami po Bathu, plesy, návštěvami domácích koncertů a divadel. „*(...) všichni tři se včas odebrali do vřidelní dvorany, kde jejich počínání a rozhovory probíhaly podle obvyklého pořádku: pan Allen si vypil svou sklenici léčivé vody a pak se přidal k nějakým pánům, aby s nimi probral jako každodenně poslední politické události a porovnali si, co o tom píšou rozličné noviny, a dámy se procházely spolu a bedlivě přitom sledovaly každou novou tvář a skoro každý nový čepec v těchto prostorech.*“¹³⁷ O konkurenci mezi lázněmi vypovídá také pasáž z posledního románu Jane Austenové *Sanditon*, který nedokončila, kde se vychvalují přednosti vesničky Sanditon oproti velkým letoviskům Brightonu, Eastbournu a Worthingu.¹³⁸

O tom, že lázně byly skvělým místem k seznámení a dokonce i k zasnoubení nebo svatbě, svědčí řada historicky doložených příběhů. Jedním z nejznámějších je historka o seznámení Zity Bourbon-Parmské s budoucím císařem Karlem I. ve Františkových Lázních. Mladí lidé se již znali z dřívějšíka, ale pouze letmo. K opětovnému seznámení a navázání důvěrnějšího vztahu došlo

---

¹³⁶ AUSTENOVÁ, Jane, *Opatství Northanger*. Praha: Academia 2005, s. 54.

¹³⁷ *Tamtéž*, s. 54.

¹³⁸ AUSTENOVÁ, Jane, DOBBSOVÁ, Marie, *Romance u moře*. Praha: X-Egem 1999, s. 9-10.

ve františkolázeňské vile Imperial v roce 1909. Tehdy Zita přijela vyléčit své nachlazení v doprovodu své sestřenice Marie Annunciáty. „Shodou okolností“ do lázní zavítal i nadporučík Karel Habsburský z Brandýsa nad Labem, což zinscenovala pravděpodobně Karlova teta, právě Marie Annunciata. Mladí lidé v sobě našli zalíbení, do lázní se vrátili i o rok později a v roce 1911 se konala svatba, ze které se zachovaly dokonce filmové záběry.¹³⁹

Ve Františkových Lázních se též seznámila hezká, ale chudá a nemocná Sophie Hess s Alfrédem Nobelem. Z tohoto vztahu se zachovala řada dopisů, o dalších osobních kontaktech však již doklady chybí.¹⁴⁰ Známy je také příběh mladé Alžběty Bavorské, zvané Sissi, a císaře Františka Josefa, kteří se seznámili a zamilovali se do sebe v alpských lázních Bad Ischl, letním sídle Habsburků. Stalo se tak v roce 1853, kdy bylo mladé Sissi necelých 16 let. Císař František Josef si měl vzít za manželku starší sestru Sissi Néné, ale jeho volba padla na Sissi – byla to láska na první pohled a v Bad Ischlu proběhly i zasnuby. Svatba se konala o rok později ve Vídni.¹⁴¹ Mezi další příběhy lásky z lázní patří například vztah Goetheho a Ulriky von Levetzow nebo krále Edward VII. a kloboučnice Mizzi Pistlové (Mariánské Lázně).

V lázních ovšem nedocházelo jen k zamilováním, zasnubám a sňatkům. Probíhala zde často jednání na nejvyšší diplomatické úrovni, setkávaly se zde osobnosti své doby, ať už vědci, umělci nebo podnikatelé, navazovala se četná přátelství a obchodní i osobní kontakty, které přetrvaly často lázeňský pobyt. Za všechny jmenujme setkání tří císařů v roce 1863 (František Josef I., car

---

¹³⁹ PERNES, Jiří, *Poslední Habsburkové: Karel, Zita a Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*. Brno: Barrister & Principal 2005.; www.frantiskovy-lazne.cz. Dodnes je v hotelu Imperial malá výstavka s výkladem událostí z let 1909-1911.

¹⁴⁰ www.frantiskovy-lazne.cz.

¹⁴¹ HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta, císařovna proti své vůli*. Praha: Odeon 1997, s. 26-27.

Alexandr I., Napoleon III.) v Baden-Badenu; jednání Petra Velikého s filozofem Leibnitzem v Karlových Varech o možnosti spojení mezi Ruskem a Rakouskem proti Francii – výsledkem bylo jmenování Leibnitze ruským tajným justičním radou (1712); díky návštěvě J. S. Bacha v Karlových Varech známe dnes tzv. Braniborské koncerty, které si u skladatele objednal pán z Brandenburgu (1720-1721); karlovarské lázně navštívila též Dorothea Kuronská, kolem které se zde seskupili vlivní lidé protinapoleonského odboje, zejména v období konání Vídeňského kongresu (1790-1820, několik pobytů), mj. se setkala v Karlových Varech i J. W. Goethem; v západočeských lázních se setkali J. W. Goethe s abbé Dobrovským, v roce 1823 je slavné jejich setkání v Mariánských Lázních (též s Václavem Janem Tomáškem, hrabětem Janem Nostitzem, Františkem Klebersbergem, Clarou Szymanowskou, Ulrikou von Levetzow, a dalšími); Beethoven se s Goethem setkali také později v Teplicích. Výčet těchto návštěv a setkávání by mohl pokračovat velmi dlouho, každé lázně mají dlouhý seznam významných a slavných hostů.¹⁴²

Život v lázních byl velmi pestrý a specifický, jak pro hosty a návštěvníky, kteří zde trávili svůj volný čas, tedy jiným způsobem, než obvykle, tak pro domácí obyvatelstvo, které se cele přizpůsobilo právě potřebám přijíždějící klientely. Lázeňská místa byla centry, kam se sjížděly kulturní, politické, ekonomické i hospodářské elity z celého světa, a letovisky, kam se díky jejich atmosféře a léčebným výsledkům mnozí rádi vraceli.

---

¹⁴² SANNER, Burkhard, *Baden-Baden, . A famous thermal Spa with a long history*, GHC Bulletin, září 2000, s. 1-7.; BURACHOVIČ, Stanislav, *Karlovy Vary – slavní návštěvníci*. Karlovy Vary: Promenáda 2007.; KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému stačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990.

3. MARIÁNSKÉ LÁZNĚ (CHARAKTERISTIKA, DĚJINY, VÝVOJ CESTOVNÍHO RUCHU)

3.1 Obecná charakteristika Mariánských Lázní

V této kapitole se stručně zaměříme na obecné informace o Mariánských Lázních a také na jejich krátké, přesto však zajímavé dějiny. Mariánské Lázně jsou nejmladšími lázněmi takzvaného západočeského lázeňského trojúhelníku. Leží 12 kilometrů od státních hranic s Německem, v chráněné krajinné oblasti Slavkovský les v nadmořské výšce 628 m n. m.¹⁴³ Město leží v údolí obklopeném lesy – na jihozápadě je to Český les s vrcholem Dyleň (940 metrů), severozápadně od města se táhne pás Slavkovského lesa s nejvyšším vrcholem Lesný (983 metrů). Tepelská vrchovina, která se rozprostírá ke klášteru v Teplé, má nejvyšší bod v Podhorním vrchu (847 metrů). Tato kotlina je otevřená pouze k jihu. Údolí obklopují ze tří stran pásy kopců, Žižkův vrch (749 m), Mlýnský vrch (704 m), Hamelika (718 m) a Suchý vrch (650 m).

Klima je příjemné, kontinentální, s krátkým studeným létem a dlouhou zimou bohatou na sních. Průměrná teplota činí +6,4°C, v letní sezóně +12,4°C. Jasných dnů v roce je 46, oblačných 170, počet dnů se sněžením se odhaduje přibližně na 52. Ve Slavkovském lese je téměř 1000 mm srážek ročně a bývá zde také pociťován silný vítr. Lesy v okolí jsou převážně jehličnaté a město má bohatou zeleň a parky, takže je zde velmi dobré ovzduší. Jde o oblast

---

¹⁴³ Nádraží je ve výšce 567 metrů, terén stoupá severně do lázeňské čtvrti, která se nachází přibližně ve výšce 628 m n. m. – zhruba na úrovni kolonády. Severně terén dále stoupá, takže například kavárna Nimrod se nachází ve výšce 779 m a Kladská 813 m n. m., což je mírně podhorská nadmořská výška. ŠVANDRLÍK, Richard, *Mariánské Lázně*. Praha: Olympia 1987, s. 7-9.

s podhorským podnebím, kde je méně slunečního záření, dosti srážek a vyšší relativní vlhkost vzduchu.¹⁴⁴

Ve městě a jeho okolí vyvěrá 52 minerálních pramenů, jsou používány k léčbě řady onemocnění, např. oběhových cest, pohybového aparátu, horních a dolních dýchacích cest a obezity. Díky tomu jsou také Mariánské Lázně klimatickými lázněmi a jsou i výborným letoviskem pro zimní sporty.

Městem neprotéká žádná řeka, ale mnoho potoků, například Kosí, Lesní, Třebízského potok, Pottův potok, Mlýnský a další. Mariánské Lázně se nachází mezi povodími řek Mže a Ohře. Největším rybníkem v okolí je Kladský rybník a Podhorní rybník, který slouží jako vodárenská nádrž – má přes 80 ha. Dnes slouží jako koupaliště rybník Lido (10 ha) či Regent (52 ha).

Po stránce geologické je Mariánskolázeňsko velice zajímavé. Místní mineralogický výzkum prováděl již Johann Wolfgang von Goethe nebo jeho přítel hrabě Kašpar Šternberk. V okolí Mariánských Lázní zůstalo několik památek na sopečnou činnost – Komorní hůrka (503 m), Podhora (847 m). Z minerálů se zde objevuje žula, krystalická břidlice, amfiboly, serpentín, opál a podobně. Velkou genealogickou expozici můžeme vidět v místním muzeu, geologickou expozicí pod širým nebem je místní Geologický park, jediný uměle svezený geologický park ve střední Evropě.¹⁴⁵

Minerální vody v Mariánských Lázních jsou všechny studené, je nepatrný teplotní rozdíl mezi ovzduším a teplotou pramenů. Minerální prameny vyvěrají v hloubce asi sto metrů pod zemí. Jejich hlavní složkou je kysličník uhličitý (jsou perlivé) a obsahují také rozpuštěné pevné látky, jako například hořčík,

---

¹⁴⁴ ŠVANDRLÍK, Richard, *Mariánské Lázně*. Praha: Olympia 1987, s. 9-10.

¹⁴⁵ Viz sbírky Městského muzea Mariánské Lázně a expozice v Geologickém parku Mariánské Lázně.

vápník, sodík, draslík a síru.¹⁴⁶ Nejznámější je bezesporu Křížový pramen, který vyvěrá v pavilonu u kolonády, obsahuje hodně soli, síranů a má projímavý účinek. Původně se nazýval Slaný, dnešní jméno dostal podle kříže, který nad ním byl vztyčen v roce 1749.¹⁴⁷ Obdobné složení má pramen Alexandřin, který vyvěrá v parku pod hotelem Lil, nebo pramen Ferdinandův v Úšovicích. Ferdinand VI se stáčí jako minerální voda Excelsior. Ferdinandovy prameny nesou název podle císaře Ferdinanda I., který se o nich poprvé zmiňuje v listu z roku 1528. V Úšovicích a na kolonádě vyvěrá Rudolfův pramen, dříve Luční, užívaný k léčbě urologických obtíží. Obdobné užití najdeme u pramene Karolinina, nedaleko od nich u Centrálních lázní vyvěrají Ambrožovy prameny, kterým se přezdívá Prameny lásky. Pijí se též na chudokrevnost. Severním směrem vyvěrá Lesní pramen pod Třebízského ulicí, který má vynikající účinky na horní cesty dýchací, v Úšovicích vyvěrá Antoníčkův pramen. Zcela jiné jsou Mariiny prameny – jde o suché vývěry kysličníku uhličitého, které se rozpouštějí ve vodě (v podstatě jde o plyný pramen). Užívá se zejména k plynovým koupelím a jeho pavilon se nachází na dvoře Centrálních lázní – veřejnosti je nepřístupný. Právě Mariin pramen dal městu jméno.¹⁴⁸

Mariánské Lázně mají 13 581 obyvatel¹⁴⁹ a patří pod kraj Karlovarský. Pod Mariánské Lázně spadá sedmnáct obcí: Hamrníky, Chotěnov, Skláře, Stanoviště, Úšovice, Ovesné Kladruby, Vlkovice, Vysočany, Klimentov, Malá Hleďsebe,

---

¹⁴⁶ DAVID, Petr, SOUKUP, Vladimír a kol., *Mariánskolázeňsko a Slavkovský les*. Praha: S & D 1998, s. 19-20.

¹⁴⁷ Kříž nad pramenem vztyčil lékárník Schulz, který zde těžil sůl a prodával ji jako Sal Teplensis. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 17.

¹⁴⁸ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001, s. 222-230.

¹⁴⁹ Český statistický úřad, údaj k 31. 10. 2010; <http://wdb.czso.cz>.

Velká Hleďsebe, Kladská, Martinov, Milhostov, Valy, Zádub a Závěšín. Rozloha této správní plochy činí asi 90 km². Do spádového okolí Mariánských Lázní patří ovšem také další obce, které dříve patřily pod okres Mariánské Lázně (hranice z roku 1902): Mnichov, Prameny, Rájov, Sítiny, Drmoul, Tři Sekery, Chodová Planá, Pístov, Holubín, Kramolín nebo Trstěnice.¹⁵⁰

3.2 Dějiny Mariánských Lázní

Dějiny Mariánských Lázní nejsou dlouhé, ale i tak stačilo město dosáhnout za svou krátkou existenci světové proslulosti. Na časové přímce můžeme vytyčit několik mezníků, které jsou všeobecně akceptovány, z velké části se shodují se správním vývojem města. Velmi stručně si nyní přiblížíme období před vznikem Mariánských Lázní, založení města a jeho vyhlášení veřejným lázeňským místem, povýšení Mariánských Lázní na město a následující nejslavnější věk lázní do první světové války a vyhlášení samostatného Československa. Dějiny města ve 20. století se pak kryjí s celostátním vývojem (První republika, Protektorát, osvobození, období socialismu, rok 1968, normalizace, Sametová revoluce), zvláštní specifickou kapitolou je pro tuto oblast odsun sudetských Němců.

3.2.1 Nejstarší dějiny místa, první zmínky a první osídlení

Mariánskolázeňsko a nejstarší dějiny místa, kde byly později založeny Mariánské Lázně, jsou spjaté s klášterem v Teplé. Celá oblast patřila

---

¹⁵⁰ www.marianskelazne.cz.

k tepelskému panství¹⁵¹ a byla zcela neosídlená a pokrytá hlubokým hraničním lesem. Tímto lesem vedla zemská stezka z vnitrozemí přes Chebsko do Bavor, tzv. Chebská stezka.¹⁵² Jednou ze zastávek na této stezce byl i klášter v Teplé. Lesy byly hraniční rezervací a spadaly pod právo českého panovníka. Chránil je tzv. lesní regál a veškeré jeho využívání musel odsouhlasit sám panovník. Les měl být přirozeným pásem proti vpádu nepřátel.¹⁵³

Klášter v Teplé byl založen šlechticem Hroznatou¹⁵⁴ pravděpodobně v roce 1193. Šlo o jeden z opěrných bodů vnitřní kolonizace českého pohraničí panovníkem a světskými feudály, která probíhala od 11. století.¹⁵⁵ Hroznata povolal do kláštera řád premonstrátů ze Strahova. Významná je tzv. Hroznatova závěť z roku 1197 – nejstarší šlechtická listina v Čechách vydaná českým světským velmožem jeho jménem vůbec.¹⁵⁶ Jde zároveň o zakládací listinu kláštera. Přesné datum založení kláštera neznáme, jeho existence je doložena uvedenou listinou z roku 1197, ale úmysl založit klášter pojal Hroznata zřejmě

---

¹⁵¹ Viz např. ČECHURA, Jaroslav, Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské, *Minulostí Západočeského kraje* 24, 1988, s. 205-225.

¹⁵² Chebská cesta vedla přes Waldsassen, Tirschenreuth, Weiden, Naaburg až do Regensburgu, v Čechách přes Žandov, Kynžvart a Teplou dále do vnitrozemí. *Ottův slovník naučný VI*. Praha: Sdružení pro Ottův slovník naučný, Argo, Paseka 1997, s. 435.

¹⁵³ JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN 2005, s. 62.

¹⁵⁴ Více o životě blahoslaveného Hroznaty, jeho skutcích a tepelském panství viz KUBÍN, Petr, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha: Vyšehrad 2000.

¹⁵⁵ JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN 2005, s. 36.; KUBÍN, Petr, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha: Vyšehrad 2000, s. 134.

¹⁵⁶ ŠEBÁNEK, Jindřich, DUŠKOVÁ, Sáša, Česká listina doby přemyslovské (I.-II. Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských), *Sborník archivních prací* 6, č. 1, 1956, s. 171.

již v roce 1191 po návratu z italského tažení. Tradičně je jako rok založení kláštera uváděn rok 1193.¹⁵⁷ Hroznata svou závětí potvrzuje založení Teplé a klášteru odkazuje velké území, mj. oblast Mariánskolázeňska.¹⁵⁸

Hroznatova závěť byla potvrzena panovníkem Jindřichem Břetislavem, který daroval klášteru další území mezi Žandovem a Českým lesem. Právě tento pás území se stal jablkem sváru, neboť na něj uplatňovali nárok také chebští Hohenberkové.¹⁵⁹ Hroznata se stal správcem majetku kláštera (část majetku si zřejmě pro sebe ponechal), měl v klášteře jako fundátor významné postavení a jako správce klášterní statky osobně objížděl. Při jedné z těchto cest byl zajat a uvězněn ve Starém Kynšperku (Altkiensperg), dnes Starém Hroznatově.¹⁶⁰ Dne 14. července 1217 zde v hladomorně zemřel. Pochován byl v klášteře Teplá, a záhy po své smrti byl uctíván jako svatý. V roce 1898 byl blahoslaven.¹⁶¹

Tepelské panství bylo bohaté na přírodní zdroje, zejména na minerální vody. První zmínkou o mariánskolázeňských kyselkách byl dopis českého krále Ferdinanda I. tepelskému opatovi Antonínovi z roku 1528.¹⁶² Minerální prameny byly těžko přístupné, vyvěraly v lese a cesta k nim byla neschůdná a plná

---

¹⁵⁷ Slib založit klášter složil Hroznata zřejmě v průběhu tažení na třetí křížovou výpravu, kterou ovšem neuskutečnil. Klášter měl být zbožnou náhradou za tuto kruciátu. KUBÍN, Petr, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha: Vyšehrad 2000, s. 138-139.

¹⁵⁸ *Tamtéž*, s. 167-206.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 107, 207.

¹⁶⁰ Starý Hroznatov ležel na samotné hranici s Chebskem (6 km od Waldsassenu), ovšem místo Hroznatova věznění není zcela jisté, mohlo jít také o hrad Vildštejn (Skalná u Chebu) nebo Hohenberg. *Tamtéž*, s. 209-210.

¹⁶¹ O jeho životě byla sepsána legenda a jeho kult přesáhl hranice Tepelska. *Tamtéž*, s. 216, 224, 226.

¹⁶² Dopis z 27. dubna 1528. *Archiv kláštera premonstrátů Teplá*, inv. č. 242, 243. HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 44.

močálů. Dopis z roku 1528 měl zjistit, zda se z tepelských pramenů dá získat pro České království tolik potřebná sůl. Sůl se zde pak opravdu odpařovala, ovšem nešlo o kuchyňskou sůl, ale o sůl, která měla projímavé účinky. Tepelské panství bylo bohaté také na dřevo a nerostné suroviny, zejména na cín.¹⁶³ Právě těžba cínu se stala dlouhodobou překážkou ve využívání minerálních vod, neboť zde byla vyhlášena hornická rezervace a klášter nesměl se svými pozemky v podstatě volně disponovat. Rezervací zůstaly mariánskolázeňské lesy až do roku 1786. Přesto existují doklady o tom, že minerální vody byly využívány, že si k nim nemocní našli cestu a že sami premonstráti z Teplé prováděli pitnou kúru, tzv. májovou, při které řádoví bratři bydleli v Hamrnickém zámku.¹⁶⁴

3.2.2 Založení Mariánských Lázní a jejich vyhlášení veřejným lázeňským místem (1808-1818)

Iniciativa založení lázní vyšla z kláštera v Teplé. Roku 1786 byla zrušena rezervace, která bránila využití mariánskolázeňských lesů, a klášter mohl se svým majetkem nadále volně nakládat.¹⁶⁵ Premonstráti upravili cesty k pramenům a východiskem k nim se staly obce v okolí: Hamrníky, Úšovice nebo Zádub. Jako

---

¹⁶³ Těžba cínu ve Slavkovském lese dosahovala vrcholu v první polovině 16. století, ročně se tehdy vytěžilo 400-450 tun cínu. MAJER, Jiří, *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2004.

¹⁶⁴ HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 101-102.; FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 22-27.

¹⁶⁵ V roce 1786 byla rezervace vykoupena za 11 000 zlatých a za odstoupení pásu lesa u Kladské. HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 69.

tradiční datum založení města se uvádí rok 1808. Tehdy získalo místo oficiálně své jméno a proběhla první lázeňská sezóna. Mariánské Lázně spadaly správně pod klášter v Teplé a jako patronka jim byla přiřazena Panna Marie. Výkladů pro pojmenování místa je několik: jeden z minerálních pramenů se nazýval Mariin, údajně podle obrázku visícího na stromě u pramene; jiný zdroj uvádí, že u pramenů stála kaplička zasvěcená právě Panence Marii.¹⁶⁶

U založení města stály tři významné osobnosti - tepelský opat Karel Kašpar Reitenberger (1779-1860), lékař Johann Josef Nehr (1752-1820) a zahradní architekt Václav Skalník (1776-1861). Prameny byly využívány k léčbě od nepaměti, ale koncem 18. století dochází k jejich odborné analýze a sledování vlivu místních vod na lidské tělo. Právě doktor Nehr měl od roku 1779, kdy se stal klášterním lékařem, na starost také minerální prameny na tepelském panství.¹⁶⁷ Pokoušel se o léčbu pomocí pití vod a pomocí koupelí. Jeho prvním pacientem se stal roku 1781 Gubernát z Chotěšova. Byl ochrnut na dolní polovinu těla a doktor Nehr ho vyléčil koupelemi v Mariině prameni, takže

---

¹⁶⁶ Listina, která by potvrzovala název obce, nebyla nikdy nalezena, až z roku 1810 existuje písemnost, kde se uvádí jméno *Marienbad* jako oficiální – jde o žádost Maximiliana Felbingera o parcelu pro stavbu domu. Podrobný výklad označení a pojmenování místa podal Benedikt Brandl: BRANDL, Benedikt, *Prälat Karl Reitenberger, Abt von Stift Tepl und Gründer der Kurstadt Marienbad*. Marienbad: Theodor Hanika 1930.; též HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 73.; www.hamelika.cz.

¹⁶⁷ Johann Josef Nehr (1752-1820) byl rodákem z Teplé, studoval na klášterním gymnáziu, poté v Praze filozofii a medicínu. Pocházel z chudých poměrů a na studiích ho podporoval klášter. Jako alternativní rok narození se někdy uvádí rok 1757. HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 167, 212.; ŠVANDRLÍK, Richard, *Johann Josef Nehr (1752-1820), medicínský zakladatel Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: Nákladem vlastním 2008.

Gubernát sám bez pomoci opět chodil.¹⁶⁸ Následovaly další úspěchy a v roce 1786 se konečně klášteru v Teplé podařilo zrušit hornickou rezervaci.¹⁶⁹ Nic již nestálo v cestě prvnímu osídlení místa.¹⁷⁰

Centrem nové osady se stal Křížový pramen. Okolo něj byly budovány první stavby. Osada se nazývala *U kyselky* a spadala přímo pod rychtáře v Hamrníkách (Hammerhäuseln). Hamrníky však spadaly pod ves Úšovice – v Hamrníkách byl pouze ustaven podrychtář (Ortsrichter). Ten byl podřízen Oberrichterovi v Úšovicích, který se již zodpovídal správci kláštera Teplá – vrchnosti. Úšovice byly totiž od Mariánských Lázní vzdálenější, terén byl navíc neschůdný, proto došlo ke zprostředkování správy přes podrychtáře v Hamrníkách. Samostatnou obcí s vlastním rychtářem se Mariánské Lázně staly až v roce 1812. Prvním rychtářem v Mariánských Lázních byl krejčí Franz Josef Seidl (rychtářem 1812 až 1817). Následující představení obce se již nazývali Vorsteher a byli jmenováni klášterem v Teplé. Starostu volilo město až od roku 1848.¹⁷¹

Velkým příznivcem lázní se stal tepelský opat Karel Kašpar

---

¹⁶⁸ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 19.

¹⁶⁹ Viz pozn. č. 159.

¹⁷⁰ O prvních stavbách a osídlení u pramenů a o prvním jímání pramenů hovoří např. Johann Nepomuk Felbinger ve své kronice nebo Ludolf Staab ve svých dějinách. FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 22-27.; STAAB, Ludolf, *Geschichte Marienbads von der aeltesten Zeit bis zur Gegenwart*. Wien: Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei, Selbstverlag 1872.

¹⁷¹ O počátcích místní správy pojednává na několika místech například: STAAB, Ludolf, *Geschichte Marienbads von der aeltesten Zeit bis zur Gegenwart*. Wien: Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei, Selbstverlag 1872.; také www.hamelika.cz.

Reitenberger¹⁷², který usiloval o zvelebení místa a o jeho vyhlášení veřejnými lázněmi. To se stalo (i díky jeho nemalým schopnostem jednat s nadřízenými) v listopadu 1818¹⁷³. Následovala prudká výstavba Mariánských Lázní, které byly stavěny podle předem připraveného plánu, hlavním architektem byl Jiří Fischer z Prahy.¹⁷⁴ V roce 1827 měly lázně už 46 budov¹⁷⁵, počet hostů vzrostl z osmdesáti v roce 1808 na pět set v roce 1818.¹⁷⁶ Hosté přijížděli nejprve z blízkého okolí, postupně také z Prahy, Plzně, Chebu, i ze zahraničí. Přibývalo významnějších návštěvníků a hostů z tzv. vyšších kruhů, např. lázně šestkrát navštívil Johann Wolfgang von Goethe.¹⁷⁷

Výstavba města byla překotná, což zatěžovalo klášterní pokladnu a vyvolalo nesouhlas v řadách tepelského kléru. Výsledkem byla v roce 1827

---

¹⁷² Karel Kašpar Reitenberger (1779-1860) se narodil v Úterý. Studoval v Plzni na gymnáziu, poté studoval teologii v Praze, po roce vstoupil do premonstrátského řádu v Teplé, teologii dokončil již jako premonstrát v roce 1804. Stal se sekretářem opata Pfrognera a po jeho úmrtí byl v roce 1813 zvolen opatem. HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 73.

¹⁷³ Karel Kašpar Reitenberger vyvinul velké diplomatické úsilí, o vyhlášení Mariánských Lázní veřejnými lázněmi rozhodl pak nejvyšší purkrabí Čech hrabě Kolowrat-Libštejnský. Dne 11. 11. 1818 byl vydán o tomto dekret Guberniálního prezidia. ŠVANDRLÍK, Richard, Opět přichází rok s osmičkou na konci, *Hamelika* 22, 1998, č. 4, s. 1.

¹⁷⁴ Jiří Fischer (1768-1828) byl český architekt a profesor techniky v Praze. Do Mariánských Lázní přišel jako padesátiletý. Stavět se začalo v okolí Křížového a Mariina pramene, kde vzniklo centrum lázní. www.cojeco.cz; www.hamelika.cz.

¹⁷⁵ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 146-149.

¹⁷⁶ Městské muzeum Mariánské Lázně, f. Verzeichnis über die Kurgäste in Marienbad v. J.1815, 1816, 1817, 1818.

¹⁷⁷ Goethovy pobyty v Čechách například shrnul Johannes Urzidil ve své práci *Goethe in Böhmen*. URZIDIL, Johannes, *Goethe in Böhmen*. Wien: Hans Epstein 1932.

abdikace opata Reitenbergera. Zbytek života prožil v klášteře ve Wiltenu (Tyrolsko).¹⁷⁸

Opat Karel Kašpar Reitenberger měl zásluhu i na získání výborného odborníka – zahradního architekta Václava Skalníka, který je autorem parkových a terénních úprav ve městě.¹⁷⁹ Práce byla náročná, neboť podloží bylo bahnité a bylo nutné ho odvodnit a zasypat. Také bylo nutné vysekat stromy, odstranit skály a zarovnat terén. Autorem parkové architektury je sám Václav Skalník, město je vybudováno v zeleni a park volně přechází v divokou přírodu – tzv. anglický typ parku.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Opat Reitenberger se do Mariánských Lázní už nikdy nevrátil. V roce 1789 mu byl postaven ke stému výročí jeho narození pomník na kolonádě. V říjnu 1906 byly Reitenbergerovy ostatky převezeny z Wiltenu do Mariánských Lázní a poté do Teplé. BRANDL, Benedikt, *Prälat Karl Reitenberger, Abt von Stift Tepl und Gründer der Kurstadt Marienbad*. Marienbad: Theodor Hanika 1930.; SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 108.; HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 73-74.

¹⁷⁹ Václav Skalník (1776-1861) pocházel z Prahy a jeho otec byl umělecký zahradník. Václav pokračoval v jeho stopách, odešel do Vídně a pracoval pro významné šlechtické rody, například pro Antona Isidora Lobkovice. Ten navštívil Mariánské Lázně a při této příležitosti se dohodl s opatem Reitenbergerem o zapůjčení Václava Skalníka pro parkovou architekturu nového města. Václav Skalník se již do služeb Antona Isidora Lobkovice nevrátil, usadil se v Mariánských Lázních, kde se dokonce v roce 1824 stal starostou. V tomto úřadu setrval dlouhých devatenáct let. ŠTĚPÁNEK, Ladislav, *Mariánskolázeňské sady, jejich vývoj, květena a zakladatel Václav Skalník*. Mariánské Lázně: Městský národní výbor 1964.

¹⁸⁰ *Tamtéž* viz podrobný plán Skalníkovy úpravy parků.

3.2.3 Od veřejných lázní k vyhlášení městem (1818-1865)

V tomto období došlo k velkému rozvoji lázní. Staví se nové budovy, rozvíjí se infrastruktura lázní, služby a péče o hosty. V roce 1823 byla postavena kolonáda (v místě dnešní litinové kolonády). Tím byla dokončena promenáda, která začínala u Křížového pramene a pokračovala kolem Karolinina pramene k prameni Ambrožovu a Mariinu. Okolo této osy se začínají budovat lázně. Vzniká Kirchenplatz (Kostelní náměstí), dnešní Goethovo. V roce 1844 byl vystavěn katolický kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pro místní obyvatele byla postavena obecná škola (1853) a lázně získaly také telegrafní spojení (1856). V rychlém sledu následovalo otevření evangelického kostela (1857), nové pavilony nad prameny, byly rozšířeny Staré lázně.¹⁸¹

Neustálé zlepšování podmínek pro návštěvníky ovšem stálo klášter v Teplé i nové lázně nemalé prostředky. Proto byla po vzoru jiných lázní, například Karlových Varů, od roku 1819 vybírána lázeňská taxa.¹⁸² Byla také zřízena funkce lázeňského inspektora (1817). Lázeňský inspektor byl pověřen klášterem v Teplé, aby dohlížel zejména na minerální prameny, jejich čistotu a jejich užívání, ale také na provoz lázní a klášterní majetky v lázních. Lázeňskému inspektorovi byli podřízeni inspektoři pramenů i majitelé a správci lázeňských domů. Inspektor lázní měl postavení na úrovni představitele celé obce.¹⁸³

---

¹⁸¹ Údaje převzaty z: FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008.

¹⁸² SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 44.

¹⁸³ Mezi významné lázeňské inspektory patřil například Vendelín Gradl. Po lázeňských inspektorech byla pojmenována řada míst: Severinův smrk, Clementsova třída (Chebská) apod. O sezóně pracovali v lázních také dva komisaři, civilní a vojenský. Zajišťovali vše, co se týká lázeňských hostů, jejich evidenci, stížnosti a podobně. Přehled

Klášterním lékařem v této době zůstává dr. Johann Josef Nehr, ovšem zřídelním lékařem (Brunnenarzt) se stává dr. Karl Heidler, později přední osobnost lázní.

V roce 1848 dochází k významné správní změně. Dosavadní poddanský poměr Mariánských Lázní ke klášteru v Teplé je zrušen, stejně tak i klášterní patrimoniální soudní pravomoc. Mariánské Lázně do tohoto roku (1848) spadaly pod kraj plzeňský. Od tohoto mezníku byly podřízeny c. k. státním úřadům a patřily pod soudní okres Teplá při c. k. hejtmanství Planá, kraj chebský. Šlo o celostátní změnu, kdy byla zrušena vrchnostenská patrimoniální správa a nahrazena byla správou státní. Též byla zavedena samospráva. V praxi se s tímto zřízením setkáváme až v roce 1855.¹⁸⁴

Klášter Teplá již tedy nebyl vrchností Mariánských Lázní, ale v jeho majetku zůstaly významné budovy ve městě, všechny minerální prameny a řada pozemků v obci i v okolí. Mimo jiné Staré a Nové lázně, kolonáda, pavilóny nad prameny a řada lázeňských budov a hotelů.¹⁸⁵ Nejvyšším orgánem ve městě se stala nově čtyřčlenná lázeňská komise, která řídila takřka všechny záležitosti města. Zejména měla dbát na zájmy návštěvníků a zvelebovat Mariánské Lázně. Členy komise byli starosta Mariánských Lázní, c. k. okresní hejtman z Teplé, inspektor pramenů a hlavní lázeňský lékař. Problémem bylo, že kromě starosty byli všichni členové komise jmenováni nebo dosazeni klášterem v Teplé, takže

---

lázeňských inspektorů viz: STAAB, Ludolf, *Geschichte Marienbads von der aeltesten Zeit bis zur Gegenwart*. Wien: Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei, Selbstverlag 1872.

¹⁸⁴ V roce 1848 bylo vytvořeno 7 krajů a 79 okresních hejtmanství. V praxi byla tato skutečnost uvedena až v roce 1855. Čechy měly nově 13 krajů a 207 okresů. Toto zřízení bylo zrušeno v roce 1862. JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN 2005, s. 273-275.

¹⁸⁵ www.hamelika.cz.

klášter si stejně ve městě udržel výsadní rozhodovací postavení.¹⁸⁶

Dne 29. května 1865 byly Mariánské Lázně vyhlášeny městem. Stalo se tak listinou, kterou vydal císař František Josef I., a která je uložena v Archivu kláštera premonstrátů Teplá. Město též získalo vlastní znak, který je v mírně pozměněné podobě užíván dodnes.¹⁸⁷ Dne 27. října 1868 byl vyhlášen lázeňský zákon s platností pro Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně a Teplice-Šenov. Tímto zákonem byly rozpuštěny lázeňské komise a veškerá rozhodovací povinnost byla vložena přímo na města. Stejně tak byla zrušena funkce Brunnenartzta – lékaře pramenů. Jeho pravomoci též přebralo město. Město tímto převzalo dohled nad vybíráním lázeňské taxy a nově pečovalo o lázeňský fond (veškeré peníze získané výběrem lázeňských tax).¹⁸⁸

Lázně žily v tomto období bohatým společenským životem, v roce 1868 bylo otevřeno městské divadlo. Město se již mohlo pochlubit řadou známých návštěvníků – významných osob veřejného života, korunovaných hlav, šlechty, ale také umělců, hudebníků, spisovatelů a malířů. Jmenujme například Johanna Wolfganga Goetheho, Fryderika Chopina, Richarda Wagnera, Václava Jana Tomáška, Františka Škroupa, císaře Františka Josefa I., nebo rakouského císaře Ferdinanda I. s manželkou Karolínou.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ Rok vzniku komise je pravděpodobně 1851, ale Ludolf Staab ve svých dějinách tvrdí, že komise byla ustavena v roce 1866. Přikláníme se k roku 1851, vzhledem k tomu, že nastalou situaci po roce 1848 bylo potřeba rychle řešit. STAAB, Ludolf, *Geschichte Marienbads von der aeltesten Zeit bis zur Gegenwart*. Wien: Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei, Selbstverlag 1872.; ŠVANDRLÍK, Richard, První úřady v lázních, *Hamelika* 2, 1974, č. 10.

¹⁸⁷ Kopie listiny se nachází v Městském muzeu Mariánské Lázně. Na radnici u vchodu je možno spatřit 53 vyobrazení městského znaku Mariánské Lázně v různých variantách.

¹⁸⁸ ŠVANDRLÍK, Richard, První úřady v lázních, *Hamelika* 2, 1974, č. 10.

¹⁸⁹ RICHTER, Jaroslav (ed.), *Kdo byl kdo – proslulí návštěvníci*. Praha: Libri 2001.

3.2.4 Největší rozkvět lázní (1866-1918)

Během těchto let dochází v Mariánských Lázních k největšímu rozmachu, jak z pohledu domácích obyvatel, tak ze strany přijíždějících návštěvníků. Tato konjunktura vyvrcholila v roce 1888, kdy byl zřízen okresní soud v Mariánských Lázních a v roce 1902, kdy se Mariánské Lázně stávají okresním městem. V Mariánských lázních sídlil okresní hejtman a spadaly pod něj dva soudní okresy – Mariánské Lázně a Lázně Kynžvart.¹⁹⁰ Mariánské Lázně se staly přirozeným centrem regionu a spádovým městem pro okolní obce.

K tomu dopomohlo i velké rozšíření dopravních možností do města. V letech 1865 až 1872 byla vystavěna železniční trať z Vídně do Chebu. Železnice zkrátila vzdálenosti a svou cenou umožnila návštěvu lázní i středním vrstvám pacientů. V sedmdesátých letech již napočítáme v průměru okolo deseti tisíc návštěvníků za rok.¹⁹¹ Tato vlna návštěvnosti vyvolala čilý stavební ruch a přilákala do města řadu podnikatelů.

Nejslavnější éra Mariánských Lázní je spjata se jménem starosty Augusta Herziga, který svůj post obhájil dvakrát (1873-1880; 1892-1899). August Herzig byl lékařem¹⁹² a bojoval za původní vzhled Mariánských Lázní jako města v zeleni, samozřejmě se zlepšením podmínek infrastruktury a s modernizací.

---

¹⁹⁰ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 43.; www.hamelika.cz.

¹⁹¹ V roce 1870 přijelo 6 148 hostů, v roce 1880 již 12 856. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 43.

¹⁹² August Herzig (1839-1901) se narodil v domě Zelený Kříž (Split). Jeho otec byl lékař Leopold Herzig, dědeček Fidelis Scheu byl také lékařem. Mladý August studoval gymnázium v Chebu, poté univerzitu ve Vídni a v Praze. Vrací se zpět do Mariánských Lázní jako lékař a veřejný činitel. *Tamtéž*, s. 116.

Často se však se svou konzervativní koncepcí dostával do střetu s podnikatelskými záměry bezohlednějších současníků. Za jeho starostování vzniká řada lázeňských domů i obecných staveb, jakož i zlepšení pro město: tržnice (1875), jatka (1875), radnice (1878), městské zahradnictví (1875), druhé patro městské školy (1873), rozšíření školy ze třítřídní na čtyřtřídní (1876), výstavba anglikánského kostela (1879), první mateřská škola (1880), spořitelna (1883), synagoga (1884), litinová kolonáda (1889), městská tržnice (1889), nemocnice (1894), škola Sever (1901-1902). Ve městě vznikla první údolní sypaná přehrada v Rakousko-Uhersku (1894-1896), na kterou byla napojena moderní vodovodní a kanalizační síť. Město bylo elektrifikováno v roce 1888, jako jedno z prvních v Čechách.¹⁹³

Díky starostovi Herzigovi byla snaha dodržet v Mariánských Lázních maximální výšku domů, a také byl dodržován rozestup mezi nimi, jakož i zákaz zastavění městského parku.¹⁹⁴ Z veřejných budov byly vystavěny péčí kláštera Nové lázně (1886). Architekt Josef Schaffer¹⁹⁵ je též autorem společenskému domu Casino (1900), i již výše zmíněné školy Sever (1902). Byly upraveny nové vycházkové cesty a na přelomu století bylo rozhodnuto o vedení tramvajové linky od nádraží do města.¹⁹⁶ Velkým počinem bylo také vybudování železniční trati do Karlových Varů v roce 1898.¹⁹⁷

---

¹⁹³ www.cez.cz.

¹⁹⁴ Park začíná v místech pod vilou Lil a končí v Úšovicích.

¹⁹⁵ Josef Schaffer (1862-1938) byl mariánskolázeňský rodák. Vystudoval architekturu ve Vídni a vrátil se zpět. Se svým tchánem, Johannem Königem realizoval ve městě řadu neorenesančních budov. www.mariankelazne.cz.

¹⁹⁶ Blíže viz: BAYER, Jan a kol. *Mariánské Lázně – 100 let městské dopravy (1902-1952-2002)*. Ústí nad Labem: Vojtěch Wolf – nakladatelství Wolf 2002.

¹⁹⁷ Trať se stavěla od roku 1896 a výrazně se na ní podílel financováním klášter Teplá. www.wikipedia.org.

Lázně se rozrůstaly připojením okolních čtvrtí: v roce 1895 byl přičleněn Šenov (okolí dnešní Chebské křižovatky) a Nádražní čtvrť. Město získalo také dnešní Třebízského ulici, která dosud spadala pod obec Šance (Valy).¹⁹⁸

Návštěvnost města vyvrcholila v roce 1911, kdy zde pobývalo 34 509 hostů.¹⁹⁹ Pro rusky hovořící hosty byl postaven kostel svatého Vladimíra, počet svatostánků ve městě tak dosáhl pěti.²⁰⁰ V roce 1903 byl založen Městský hygienický a balneologický ústav – jako první v Rakousko-Uhersku.²⁰¹ Mezi mnohými významnými hosty jmenujme například arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este s manželkou Žofií Chotkovou, saskou královnu Karolu, řeckého krále Otto I., arcivévodu Maxmiliána (později císaře mexického), pruského krále Friedricha Viléma IV., z exotických jmen pak perského šáha Muzzezíra Nasredina Eddina nebo egyptského pašu Osmeda.²⁰² Emblematickými se staly návštěvy anglického krále Edwarda VII., který město navštívil celkem devětkrát mezi lety 1897 až 1907. V roce 1905 zde slavnostně otevřel golfové

---

¹⁹⁸ ŠVANDRLÍK, Richard, Kolik obyvatel měly Mariánské Lázně na počátku 20. Století? A kolik Praha?, *Hamelika* 2001, č. 7. www.hamelika.cz.

¹⁹⁹ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 43.

²⁰⁰ Byly to: katolický kostel Nanebevzetí Panny Marie, evangelický kostel, pravoslavný kostel sv. Vladimíra, synagoga na Hlavní třídě a anglikánský kostel na dnešní Ruské třídě (Jägerstraße).

²⁰¹ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 50. Jeho rpním ředitelem se stal Karl Zörkendöerfer.

²⁰² ŠVANDRLÍK, Richard, *Významní návštěvníci Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: KaSS [1987].

hřiště – první ve střední Evropě.²⁰³ Válečná léta poznamenala návštěvnost ve městě, řada domů sloužila jako vojenské lazarety a město trpělo nedostatkem. Přesto lázeňská sezóna každý rok pokračovala, ale hostů přijíždělo „jen“ okolo deseti tisíc ročně.²⁰⁴

3.2.5 Období První republiky a 2. světová válka (1918-1945)

Mariánské lázně jako převážně německy hovořící město nepřivítalo vznik Československa příliš nadšeně. První léta po vyhlášení samostatného státu byla velmi obtížná. V roce 1919, tedy již po první světové válce, přijelo na léčení pouze 8 904 osob.²⁰⁵ Město navíc postihla první pozemková reforma (1919), která zasáhla klášter v Teplé, který tímto ztratil lázeňské provozy. Ty připadly státu a péči o ně převzala Lázeňská nájemní společnost. Klášter se o majetky v Mariánských Lázních dlouhá léta soudil, ovšem neúspěšně.²⁰⁶

V lázních došlo k příznivému obratu a ve dvacátých letech jsou opět na vrcholu jako evropské kulturní centrum. Tehdy sem přijíždí například prezident

---

²⁰³ Edward VII. vládl v letech (1901-1907) a byl svými současníky považován za velkého gentlemana, znalce módy a společenského chování. MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934.

²⁰⁴ Například v roce 1915 zde bylo 11 070 hostů, v roce 1916 17 100 hostů, v roce 1917 jenom 10 447 hostů a v roce 1918 11 191 hostů. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 46.

²⁰⁵ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 46.

²⁰⁶ HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003, s. 107.; PEKAŘ, Josef, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha: Vesmír 1923.

T. G. Masaryk, bulharský král Ferdinand I., jugoslávský král Alexandr I. s manželkou Marií a další. Konaly se zde sjezdy, kongresy, přijížděli sem věhlasní umělci.²⁰⁷ V roce 1927 bylo vybudováno letiště ve Sklářích. Pro domácí obyvatelstvo byly stavěny zejména nové školy, o což se zasloužil starosta Hans Turba.²⁰⁸ Vzniklo Nižší reálné gymnázium, Obchodní škola a slavná Pohostinská a hotelová škola (1928).²⁰⁹ Měšťanské školy (chlapecká a dívčí) získaly čtvrtou třídu.²¹⁰

V roce 1929 dosáhl počet hostů čísla přes 40 000²¹¹, ale kvůli světové hospodářské krizi se objevily nové problémy. Počet návštěvníků klesal, ve městě a v okolí se objevuje nová hrozba – nacismus. Dne 30. srpna 1933 byl zastřelen ve vile Edelweiss v dnešní Třebízského ulici filozof a spisovatel Theodor Lessing.²¹² Další ranou byla Mnichovská dohoda v září roku 1938, kterou bylo odtrženo pohraničí od zbytku Československa. Mariánské Lázně připadly Velkoněmecké říši. Odtržení Sudet si vyžádalo mnohé lidské oběti, byli zatýkáni

---

²⁰⁷ ŠVANDRLÍK, Richard, *Významní návštěvníci Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: KaSS [1987].

²⁰⁸ Lékař Hans Turba byla starostou v letech 1919-1933, tedy takřka po celé období První republiky. SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 125-126.

²⁰⁹ Byla založena jako *Städtische Gastgewerbe-und Hotelfachschule*. O pět let později byla podle mariánskolázeňského vzoru otevřena hotelová škola v Paříži. www.hamelika.cz.

²¹⁰ Viz SOkA Cheb, fondy škol v Mariánských Lázních a též rozhovory s pamětníky o meziválečné době.

²¹¹ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 53.

²¹² Více v knize: CÍLEK, Roman, *Výstřely ve vile Edelweiss*. Praha: Naše vojsko 1966. O této události byl natočen také film *Výstřely v Mariánských Lázních* z roku 1973 režiséra Ivo Tomana.

antifašisté a Židé, české obyvatelstvo bylo vyhnáno do vnitrozemí, 10. listopadu 1938 byly během Křišťálové noci zničeny synagoga na Hlavní třídě a židovské hřbitovy ve městě a v okolí.²¹³

Mariánské Lázně se staly lazaretním městem, kam mířila řada uprchlíků z východu i západu. Během války (1941) proběhla významná správní změna, totiž byly připojeny vsi Úšovice, Stanoviště a Hamrníky.²¹⁴ Město bylo osvobozeno bez boje americkou armádou v neděli 6. května 1945.²¹⁵

3.2.6 Poválečná léta, nástup socialismu, vývoj po listopadové revoluci (1945-2012)

Po osvobození města americkou armádou v čele s generálem Pattonem v květnu roku 1945, se město dostává do rukou české menšiny. Město bylo za války lazaretem, proto nebylo příliš poškozeno, ale trpělo velkým nedostatkem potravin i jiného zboží. Bylo zde ubytováno kolem čtyřiceti tisíc německých uprchlíků. Během konce roku 1945 přišlo přes dva tisíce Čechů z vnitrozemí. Američané odešli v listopadu 1945. Odsun Němců probíhal od ledna 1946 a byl v tomto okrese nemilosrdný, odsunuto bylo takřka všechno německé obyvatelstvo. Následovalo dosidlování pohraničí, kdy přijíždělo mnoho Čechů, Slováků, Maďarů, Poláků, Rumunů, Rusů, Ukrajinců a dalších.²¹⁶

V roce 1946 byl v Mariánských Lázních vyhlášen první ročník Mezinárodního filmového festivalu, který byl přenesen do Karlových Varů až o

---

²¹³ KURAL, Václav, RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol. *Sudety pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis International 2002.

²¹⁴ www.hamelika.cz.

²¹⁵ www.hamelika.cz.

²¹⁶ *Tamtéž.*; Viz také vzpomínky pamětníků na tato léta.

tři roky později. Přijela dokonce mezinárodní filmová hvězda Rita Hayworth.²¹⁷

Následující roky reflektovaly historický vývoj v celém Československu. V květnu roku 1946 vyhrála volby na Mariánskolázeňsku KSČ, v roce 1948 byl vyhlášen zákon *O znárodnění přírodních léčivých zdrojů lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku*.²¹⁸ Majitelem lázní se de facto stal stát. Mariánské Lázně přešly na celoroční provoz a od roku 1950 zde vzniká odborářská rekreace. Přijížděli sem zejména dělníci, horníci a pracující inteligence; hosté z ciziny téměř vůbec. Velkému provozu lázně však nestačily, byly postaveny pro letní sezonu. Chybělo topení, velké jídelny, moderní zařízení a podobně. Částečně k těmto rekonstrukcím došlo, ovšem konec období socialismu zastihl Mariánské Lázně s řadou neopravených fasád.²¹⁹

V roce 1960 byl zrušen okres Mariánské Lázně a Mariánské Lázně byly začleněny pod okres Cheb, část bývalého okresu převzaly Karlovy Vary, Tachov, Sokolov a Plzeň-Sever.²²⁰ Koncem šedesátých let byly k Mariánským Lázním přičleněny obce Chotěnov-Skláře, v roce 1976 se správně připojily Velká a Malá Hleďsebe, Zádub, Závíšín, Klimentov, Valy, Ovesné Kladruby, Vlkovice, Kladská, Milhostov, Martinov a Vysočany.²²¹ V roce 1974 byla vyhlášena Chráněná krajinná oblast Slavkovský les, sídlem CHKO se staly Mariánské Lázně.²²²

---

²¹⁷ KROČA, Květoslav, *Mezinárodní filmový festival Karlovy Vary*. Kronika 1946-2001. Karlovy Vary: Mirror Promotion 2002.

²¹⁸ Zákon 125/1948 Sb. ze dne 6. 5. 1948. <http://aplikace.mvcr.cz>.

²¹⁹ Údaje k tomuto období jsme čerpali zejména ze vzpomínek pamětníků, kteří éru socialismu v Mariánských Lázních zažili.

²²⁰ JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN 2005, s. 450-452, 532-533.

²²¹ www.hamelika.cz.

²²² Sídlem CHKO Slavkovský les jsou Mariánské Lázně dodnes.

Mezi lety 1972 až 1981 probíhala rekonstrukce kolonády a pavilónu Křížového pramene, při které byla postavena Zpívající fontána jako jedna z dominant města. Mezi lety 1977-1979 proběhla demolice dnešního areálu Arnika, kde stálo jedenáct lázeňských domů, mj. Tepelský dům. Dodnes není situace v této lokalitě vyřešena.

Dnes patří Mariánské Lázně pod Karlovarský kraj, a jsou jedním z jeho center. Spadá pod ně sedmnáct obcí v okolí, společně s nimi mají Mariánské Lázně 13 581 obyvatel.²²³ Do města dojíždí řada studentů, kromě dvou základních škol zde sídlí Gymnázium a Obchodní akademie, Hotelová škola, odborné učiliště, Základní umělecká škola a Studijní a přípravné středisko Univerzity Karlovy. Lázně nabízejí řadu pracovních míst pro lidi z města i z okolí, lidé sem dojíždějí za nákupy, k lékaři a do různých institucí. Vedle lázeňského centra se v okolí Chebské křižovatky vytvořilo nové správně obchodní centrum. V roce 2008 proběhly oslavy 200 let od založení Mariánských Lázní. Karlovarský kraj (lázeňský trojúhelník) se pravidelně umísťuje na druhém místě žebříčku návštěvnosti České republiky hned za Prahou. V současné době Mariánské Lázně spolu s Karlovými Vary, Františkovými Lázněmi a Luhačovicemi usilují o zápis na listinu světového dědictví UNESCO, ke kterému by mělo dojít v roce 2014.

---

²²³ Viz údaj Českého statistického úřadu ze dne 31. 10. 2010.

4. MARIÁNSKÉ LÁZNĚ A JEJICH HOSTÉ – TEORETICKÉ PODKLADY K TÉMATU

4.1. Problematika teorie elit – stručné vymezení

„Termín elita pochází z francouzského élite odvozeného z latinského eligere, což znamená vybírat, vyvolit. Koncem 18. a počátkem 19. století začal být používán pro vysoce postavené společenské skupiny. Předpoklady pro definování elity jako výlučné sociální skupiny či skupiny „nejlepších“ tvořících vládu, existovaly již ve starověké filosofii, především v díle Platónově.“²²⁴Termíny elita a elity jsou původně využívány v oboru sociologie; historiografie s nimi začala pracovat až v osmdesátých a devadesátých letech minulého století.²²⁵ Sociologie chápe dnes tento pojem jako členy úzké skupiny „těch nejlepších v určitém sociálním prostředí. Hovoří se o kulturní, politické a vzdělanostní elitě, o elitách nejrozličnějších prostředí, (umělecká, právníká), ale také o elitách jednotlivých společenských tříd a vrstev. V souvislosti s úvahami o stratifikačním systému moderní společnosti bývá obecně za elitu označována úzká vrstva lidí, kteří mají zároveň nejvyšší moc, největší majetek i prestiž. Bývá často ztotožňována s tzv. mocenskou elitou.“²²⁶

Zakladateli moderní teorie elit jsou Italové Gaetano Mosca a Vilfredo Pareto – definovali zejména tzv. mocenskou elitu. Mosca tvrdí, že existují dvě společenské třídy – elitní a neelitní občané. Vždy existují dvě třídy lidí,

---

²²⁴ KOL. AUT., *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum 1996, s. 252.

²²⁵ LENDEROVÁ, Milena, O proměnách elit v českých zemích, *Vesmír* 81, březen 2002, s. 165.

²²⁶ ŠANDEROVÁ, Jadwiga, Sociální stratifikace. Problém, vybrané teorie, výzkum. Praha: Karolinum, 2000

vládnoucích a ovládaných. Vládnoucí třída je podle Moscy vždy méně početná, plní všechny politické funkce, monopolizuje moc a využívá výhod, které moc přináší, zatímco druhá, početnější třída je jí řízena a kontrolována způsobem více méně legálním, arbitrážním a násilným; druhá třída zásobuje vládnoucí třídu materiálními prostředky a prostředky, které jsou nezbytné pro životnost politického organismu.²²⁷ I v demokracii podle něj vládne menšina vlivných a mocných, takže demokracii vidí jako záležitost naprosto formální. Vilfredo Pareto oproti Moscovi chápe pojem elity v širším významu. Podle Pareta existuje elita ve všech oblastech společenského života a jsou to ti nejschopnější v různých činnostech. Pareto rozlišuje důležité a méně důležité elity a za nejdůležitější považuje opět elitu politickou – její schopnost je míněna pouze jako schopnost mít moc. Dalším Paretovým termínem je *koloběh elit*, kdy ve společnosti existuje svobodná konkurence – vítězí ti nejschopnější. Předchozí elita tedy odchází do ústraní a je nahrazována neustále novou elitou.²²⁸

Jako další zakladatelé teorie elit jsou uváděni Karl Marx nebo C. H. Saint-Simon. Hans Schumann se zase v osmdesátých letech minulého století věnoval pojmu *lokální elita*, tedy jedincům, kteří mají funkční postavení ve společnosti bez ohledu na jejich osobnostní rysy.²²⁹ Užívají se pojmy ekonomická, politická, kulturní elita, popřípadě finanční, hospodářská, lokální, městská, zahraniční, apod.

Slovo *elita* mělo ovšem za socialismu negativní nádech, splývalo totiž často s pojmy *buržoazie* nebo *intelligence*. Dlouhá staletí byla za elitu považována pouze šlechta – šlo o elitu rodem, navíc z řad šlechty pocházeli

---

²²⁷ MOSCA, Gaetano, *The ruling Class*. New York: McGraw-Hill 1939, s. 50-57.

²²⁸ JODL, Miroslav, *Teorie elity a problém elity*. Praha: Vysoká škola ekonomická 1994, s. 32-33.

²²⁹ www.wikipedia.org.

panovníci, ministři, církevní hodnostáři, velitelé armády. Šlechta a církev měly také velmi dlouhou dobu monopol na vzdělání, tyto vrstvy také vlastnily veškerou půdu.²³⁰ Ve šlechtě se tedy snoubily všechny předpoklady pro dnešní pojem „elita“.

Od 19. století hovoříme o tzv. *nových elitách*, které jsou založeny na talentu, umu, penězích a práci. Tyto nové elity se objevují nejdříve v Anglii, kde jako první vypukla průmyslová revoluce.²³¹ Výjimečná situace pro naše země a pro Rakousko-Uhersko nastala od čtyřicátých a padesátých let 19. století, kdy revoluční situace byla záležitostí jiných nových elit – morálních autorit. Tyto nové elity vyznávaly princip rovnosti, vzdělání, umu a národnostní hrdosti. Tato elita měla často nerodový původ, většinou pocházela z chudých poměrů a sama se vypracovala. Jde o jeden z mýtů českého národního obrození²³², kdy se zdůrazňuje právě chudý původ toho kterého národního buditele, ukazují se jeho rodné vesničky a chaloupky, zdůrazňují se jeho lidové kořeny.²³³

Národní obrození je vůbec pro proměnu elit velmi důležité. V první fázi jsou jeho nositelkami elity z řad šlechty, později se začíná prosazovat hledisko jazykové a jazykově česká inteligence. Tito obroditelé národa, kteří hovořili zejména česky, ale také německy a francouzsky, stáli v opozici ke šlechtě, která češtinu jako komunikační jazyk neakceptovala. Tato nová česká elita prosazuje nové typy zábavy – vlastenecké plesy, besedy, koncerty, poutě na historicky

---

²³⁰ LENDEROVÁ, Milena, O proměnách elit v českých zemích, *Vesmír* 81, březen 2002, s. 165.

²³¹ *Tamtéž*, s. 166.

²³² MACURA, Vladimír, *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H 1995.

²³³ Podrobně viz ŠTAIF, Jiří, Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851. Praha: Dokořán 2005, s. 79-112; MACURA, Vladimír, Chaloupka – projekt idyly. In: HODROVÁ, Daniela a kol., *Poetika míst*. Praha H&H 1997, s. 43-62.

významná místa Čech, má zálibu ve folklóru. „*Být elitní znamenalo být schopný.*“²³⁴

Dobové definice elity najdeme například v Riegrově naučném slovníku (1862): „*ELITE, franc. výbor, vybrané, nejlepší; elity společnosti, osoby vynikajícím vzdělání a mravy, u vojska takzvané jádro, nejjudatnější mužstvo, jaké již měli Římané a podle nich Francouzi za revoluce a I. císařství ve zvláštní sbory sestavovali.*“²³⁵ Ottův slovník naučný (1894) přináší definici obdobnou.²³⁶ Vidíme, že nejvíce se cenilo *vzdělání a mravy*.

4.2 Pojmy návštěvnictví, návštěvník, návštěvnost (s důrazem na lázeňské prostředí)

Definice pojmu *návštěvník* je, přestože si každý pod tímto pojmem něco představí, poměrně složitá. Za metodologickou a zároveň slovníkovou příručku můžeme považovat encyklopedii *Kdo byl kdo – proslulí návštěvníci*.²³⁷ Encyklopedie se snaží vysvětlit, co pojmem *návštěvník* myslí. Jsou to podle ní osobnosti, které přišli na dnešní území našeho státu, pobýly tu a zase odjely, nebo osoby, jež se na našem území usadily, přišly do našich zemí za prací, nebo

---

²³⁴ LENDEROVÁ, Milena, O proměnách elit v českých zemích, *Vesmír* 81, březen 2002, s. 168.; ŠTAIF, Jiří, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*. Praha: Dokořán 2005.

²³⁵ *Riegrův slovník naučný*. 12 sv. Praha: I. L. Kober 1860-1874.

²³⁶ *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Sv. 1-27, dodatky. Praha: Jan Otto 1888-1909.

²³⁷ RICHTER, Jaroslav (ed.), *Kdo byl kdo – proslulí návštěvníci*. Praha: Libri 2001.

se v Čechách ocitly nechtěně (např. vězení, exil apod.).²³⁸ Pojem *navštěvník* je zde tedy chápán velmi široce. V této studii bychom pracovali pouze s užší definicí *navštěvníka*, tedy s tou, která je označuje za osoby, které přijely nebo přišly do lázní (Mariánských), strávily tu nějaký čas na léčení a zase odjely.

Od pojmu *navštěvník* odvozujeme také další dva pojmy – *navštěvnost* a *navštěvnictví*. *Navštěvnost* je „*veličina, která vyjadřuje počet osob, které za nějaký časový úsek navštíví buďto nějakou akci (sportovní zápas, divadelní představení) nebo nějaký objekt (např. město, zemi, stadion, divadelní budovu, koncertní sál apod.)*. Obvykle se vícenásobná návštěva téže osoby započítává tolikrát, kolikrát osoba opakovaně přišla. Veličina může být počítána jako celkový počet navštěvníků, může být také přepočtena jako průměr (na den, měsíc či rok, pro město nebo zemi apod.“²³⁹ Pojem *navštěvnictví* je pak pro tuto práci jakýmsi novotvarem, má vyjadřovat *fenomén* (podobně jako *lázeňství*), tedy vše, co lze o navštěvnících zjistit; to, co navštěvníci při svém pobytu podnikali, co prožívali, jak trávili čas, jak se dopravovali do lázní i po městě, s kým se stýkali, jak se stravovali, jak se oblékali, jak se chovali, bavili, jak se léčili a podobně. Tedy pojem *navštěvnictví* má být souhrnem vědomostí o navštěvnících, jak ze strany nestranného pozorovatele, tak z úhlu pohledu samotných navštěvníků. Pod tento pojem spadá i to, jak město navštěvníky přijímalo, jak se o hosty staralo a jak reagovalo na jejich požadavky.

Lázně byly svou velikostí spíše maloměstem (počtem stálých obyvatel a katastrální rozlohou obce), ovšem v sezóně se situace změnila – přibyl v průměru dvoj až trojnásobek lidí. Lázně tedy chápeme jako specifické prostředí, které k typickému maloměstu nelze přiřadit. Měly svou specifickou

---

²³⁸ RICHTER, Jaroslav (ed.), *Kdo byl kdo – proslulí navštěvníci*. Praha: Libri 2001., s. 7.

²³⁹ www.wikipedia.org.

funkci, která byla určena už při vzniku místa – lázně byly cele podřízeny tomuto účelu a návštěvníkům. Lázně žily a žijí z turistického ruchu a pro něj.

Život v nich byl pro stálé obyvatele i pro hosty výjimečný, platila zde jiná pravidla, než v typickém městě, a to, co se týká správy (lázeňská správa byla svou povahou zvláštní), architektury i vzhledu města, nebo co se týká obyvatel. Lázně jsou svou povahou kosmopolitní, jak stálí obyvatelé, tak příjíždějící hosté byli z různých koutů Země. Platila zde pravidla jako na dovolené nebo letním bytě i pravidla zcela zvláštního rázu. Lidé se zde chovali v intenci běžných společenských pravidel, ale zároveň uvolněněji.²⁴⁰

Lázně byly velmi luxusní destinací, kterou si nemohl dopřát každý, zejména z finančních důvodů – máme na mysli hlavně západočeské a další slavné lázně. Proto se do lázní sjíždí zejména elita, která má dostatek finančních prostředků. Neplatí to ovšem beze zbytku, řadu kulturních a uměleckých elit, tedy výjimečných jedinců ve svém oboru, zaštilil nějaký mecenáš (hrabě Nostic – Josef Dobrovský, kníže Lichtenstein – Beethoven). Tato situace se také vyvíjela a do lázní směrem k 20. století směřuje více představitelů střední třídy. Navíc existují dobročinné spolky a ústavy, které ovšem také zaštiťují mecenáši – filantropové. Těchto nejchudších podporovaných bylo ovšem minimum a většinu návštěvníků lázní tvořili zejména různí představitelé elit, ať už v dobovém nebo dnešním slova smyslu.

---

240 GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří, *Společenský katechismus*. Praha: Československý spisovatel 1992. Zvláště kapitola: Na cestách a v hotelu – na letním bytě, s. 124-169.

5. MARIÁNSKÉ LÁZNĚ A JEJICH HOSTÉ

Mariánské Lázně byly již od svého založení navštěvovány mnoha hosty. Zprávy o nově vzniklém lázeňském místě, se rychle šířily, jak ústním nebo písemným osobním podáním – řada lázeňských hostů sem přijela na doporučení známých; tak i pomocí reklamy v tisku, propagačních brožurách, turistických průvodcích a jiných tiscích. Nejdříve přicházeli k minerálním pramenům lidé z blízkého okolí a jejich prvotním cílem bylo vyléčit se. Během cesty za zdravím překonávali řadu překážek, jako byly neschůdné cesty, terén plný bažin a močálů, i spartánské podmínky ubytování a léčby. Časem se věhlas zdejších minerálních pramenů rozšířil do ostatních krajů, celé země a do zahraničí. Již nebylo možné hosty vítat v tak nuzných poměrech. Navíc založení Mariánských Lázní se časově krylo s módní vlnou zakládání lázní a zvýšeného zájmu o ně. To souviselo i s lékařským pokrokem a využitím balneologických postupů v medicíně. Klášter využil vhodné příležitosti k založení lázní, což pro něj byla jednak prestižní záležitost, jednak šlo o výhodnou investici. Lázeňství se v budoucích letech (19. a první polovina 20. století) stalo fenoménem, což potvrdilo správnost a v podstatě genialitu záměru vytvořit nové lázeňské město, které mělo velmi výhodnou polohu při západní hranici, bylo v blízkosti dalších dvou slavných lázní a navíc jeho přírodní podmínky umožňovaly vytvořit město obklopené zelení a postavené podle předem připraveného plánu.

Lázně mají výjimečný charakter – svojí povahou jsou kosmopolitní, a hosté sem jezdí nejen za zdravím, ale také za duševním odpočinkem a za zábavou. Setkávají se zde lidé různých národností, kultur a náboženství. Právě každodenní život těchto návštěvníků bude tvořit nejvýznamnější linii této práce. Život lázeňských hostů budeme sledovat od dopravy do lázní a v lázních, přes jejich ubytování, léčebné procedury, kulturní aktivity, v neposlední řadě nás pak bude zajímat řada praktických informací, jako jsou lázeňské taxy, vyznačení

turistických tras, změny názvů ulic, domů apod. Tyto informace budeme čerpat z dochovaných archivních fondů a z bohaté dobové regionální literatury a tisku. Vznikne obraz Mariánských Lázní jako místa setkávání kulturních, společenských a politických elit v 19. a na počátku 20. století.

5.1 Využití kyselek před založením lázní

Nejstarší zmínka o místních kyselkách je z roku 1528, jde o dopis krále Ferdinanda I. tepelskému opatu Antonínovi z 27. dubna 1528.²⁴¹ Ferdinand I. již slyšel o pramenech na tepelském panství a chce zjistit, zda je v nich obsažena sůl, kterou by bylo možné těžit pro České království. Předpokládáme, že lidé z okolních vesnic a premonstráti z Teplé prameny v místě dnešních Mariánských Lázní znali a užívali je k domácí léčbě. V následujících letech po zájmu Prahy se zdejší minerální prameny dostávají do povědomí odborníků, kteří je začínají zkoumat, navštěvovat místní oblast a zmínky o jejich léčivé moci se objevují v odborných dílech a topografiích.²⁴² Tito místopisci a odborníci, jakož i vědci byli také prvními neanonymními návštěvníky budoucích Mariánských Lázní.

Vznikají první mapy místa, zmínky o Mariánskolázeňsku v topografiích, i odborná pojednání. Za všechny jmenujme například Klaudyánovu mapu Čech z roku 1518, nejstarší tištěnou mapu Čech vůbec, nebo Müllerovu mapu Čech z roku 1720.²⁴³ V obou těchto mapách jsou vyznačeny místní kyselky v hustém neprostupném tepelském lese. Z místopisných prací a rozborů minerálních

---

²⁴¹ Viz pozn. č. 156, s. 54.

²⁴² Jejich přehled viz ROUBÍK, František, *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech*. Praha: Nákladem Společnosti přátel starožitností 1940.

²⁴³ Obě mapy otištěny in: SEMOTANOVÁ, Eva, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Praha: Libri 2001, s. 60-61, 72-77.

pramenů vyniká dílo Johanna von Thoelda (1603), Zachariase Theobalda (1609), Pavla Stránského ze Zapské Stránky (1634) nebo Matthaeuse Meriana (1650)²⁴⁴. Lázně získaly také své první význačné pacienty. V roce 1606 doporučil doktor Raudenius pitnou léčbu Jáchymovi Libštejnskému z Kolovrat, chebský doktor Horník navrhl koupele z dnešního Mariína pramene pro změnu dvornímu radovi Prudentiovi. Obě léčby byly úspěšné.²⁴⁵

Významným počinem pro budoucí Mariánské Lázně bylo vydání díla *Miscellanea historica regni Bohemiae* v roce 1679 jezuity Bohuslava Balbína.²⁴⁶ Bohuslav Balbín tepelské kyselky popisuje ve třech kapitolách (kapitola XII, XXV a XXVI). Pro tuto studii je důležitá zmínka, že „celé okolí tepelského kláštera je prostoupeno výbornými, zdraví prospěšnými a nejvýš lahodnými kyselkami.“²⁴⁷ Kyselky sloužily nejen jako osvěžující nápoj, ale některé i jako lék.²⁴⁸ Balbín zmiňuje také, že pramen zvaný *Smradlavý* (*Stencker*) – dnes Mariín pramen, se používá ke koupelím, stejně jako další plynné prameny, které Balbín už nepojmenovává. Pramen zvaný Slaný je prý také léčebně využit a užívají ho

---

²⁴⁴ Jde o české a zahraniční autory 17. století, kteří mariánskolázeňské prameny letmo zmiňují a zajímá je zejména možnost těžit z nich sůl. [www.hamelika.cz](http://www.hamelika.cz;); www.wikipedia.org.

²⁴⁵ O těchto pacientech se mj. zmiňuje Bohuslav Balbín ve svých *Miscellaneích* (viz dále). KRÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 11.

²⁴⁶ BALBÍN, Bohuslav, *Krásky a bohatství české země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého (Miscellanea historica regni Bohemiae)*. Zdeňka Tichá (ed.). Praha: Panorama 1986.

²⁴⁷ *Tamtéž*, s. 115.

²⁴⁸ BALBÍN, Bohuslav, *Krásky a bohatství české země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého (Miscellanea historica regni Bohemiae)*. Zdeňka Tichá (ed.). Praha: Panorama 1986, s. 116-117.

podle lékařského předpisu právě duchovní z kláštera v Teplé.²⁴⁹ Dalšími odbornými analýzami se zabýval Martin Honorius Czechura (1724) nebo Jan Antonín Scrinci (1760), Jan Josef Zauschner (1766) a další.²⁵⁰

Z pozdější doby se dochovaly písemné zmínky o tom, že místní lidé z okolních osad prameny znali a léčili se jimi. Kronikář Felbinger k roku 1786 poznamenává o Ambrožovu prameni: „*Vesničané z přilehlých vsí si jej brávali s sebou domů a používali ke každodennímu pití. Tento pramen měl v sobě značnou sílu, která se projevila při pouhém nadechnutí.*“²⁵¹ K roku 1790 píše další poznámku: „*Ke Křížovému prameni přicházelo tehdy mnoho prostých lidí z blízkých i vzdálených míst. Ti tento pramen popíjeli kvůli svým zažívacím potížím. V lesích pak polehávali na břiše do té doby, než pramen projevil své účinky. Do svých domovů se pak vraceli osvěženi a uzdraveni.*“²⁵² A konečně o tzv. Smradlavém prameni píše: „*V době, kdy ještě nebyl Mariin pramen*

---

²⁴⁹ *Tamtéž*, s. 116.

²⁵⁰ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 12-13.

²⁵¹ „Einige angrenzende Dorschaften holten sich diese Quellwasser zum täglichen Gebrauch und tranken es auch. Diese Quelle hat soviel Kraft gehabt, dass sie durch die Nase (Atmung) eine große Wirkung auf die Menschen hatte.“ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 23.

²⁵² „Damals sind viele einfache Leute hier nach Marienbad von den angrenzenden und weit entlegenen Ortschaften zum Kreuzbrunnen-Trinken gekommen. Sie haben wegen Unterleibs-Beschwerden (Verdauungsbeschwerden) den Kreuzbrunnenh getrunken. In den Waldungen haben sie sich auf den Bauch gelem, bis der Kreuzbrunnen seine Wirkung zeigte. Danach gingen sie frisch und gesund in ihre Gegend nach Hause.“ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 24.

zastřešen, vykoupali se v něm dva měšťané z Mnichova a po obědě osvěžení a uzdravení odjeli.“²⁵³ Vidíme, že úspěchy v léčbě byly nemalé a že se prameny hojně využívaly.

V roce 1788 ve své *Topographie des Königreichs Böhmen* uvádí poprvé Jaroslav Schaller název Marienbad (Mariánská lázeň, Mariánské Lázně), a to jako název pro pramen, používaný ke koupelím. Schaller jmenuje také prameny Slaný a Ambrožův.²⁵⁴

Vidíme, že autoři do konce 18. století prameny znali, označují je jako tepelské (podle správní příslušnosti k panství Teplá) nebo jako prameny úšovické (podle blízké vsi Úšovice). Celému místu se říkalo *Sten(c)ker bad* nebo *Säuerling (Kyselka)*, lidé prý místo nazývali také *Auf Saling* nebo *Auf Saring (Kyselka, Smradlavé lázně, U kyselky, Na Kyselce)*. Bylo to podle Smradlavého pramene – Mariina.²⁵⁵

5.2 První osídlení u pramenů a první hosté (od počátku 19. století do roku 1818)

Od 80. let 18. století můžeme hovořit o prvním osídlení v místě dnešních Mariánských Lázní a také o doloženém užívání místních pramenů k léčbě.

---

²⁵³ „Die Marienbrunnenquelle ist noch nicht eingeschlossen (eingefaßt) gewesen. Zwei Bürger aus Einsiedl haben in dieser Quelle geodet. Nach dem eingenommen Mittagessen sind sie frisch und gesund nach Hause gereist.“ *Tamtéž*, s. 25. Einsiedl je ves Mnichov nedaleko Mariánských Lázní (pozn. J. H.).

²⁵⁴ SCHALLER, Jaroslav, *Topographie des Königreichs Böhmen*, Bd. IX. Prag: 1788, s. 194.

²⁵⁵ BRANDL, Benedikt, *Prälat Karl Reitenberger, Abt von Stift Tepl und Gründer der Kurstadt Marienbad*. Marienbad: Theodor Hanika 1930, s. 31.

Mariánská lázeň se od roku, kdy ji takto nazval v roce 1788 Jaroslav Schaller ve své *Topographii des Königreichs Böhmen*, změnila do roku 1818 v prosperující veřejné lázeňské místo. V této době nám svědectví o Mariánských Lázních podává zejména několik regionálních spisů, několik topografií, map, a také ego-dokumentů. Začínají se psát místní kurlisty, které vypovídají (i když zatím ne zcela přesně) o návštěvnících a návštěvnosti místa.

Johann Josef Nehr v roce 1813 o prvních pacientech a Mariánských Lázních napsal: *„Tyto lázně jsou teprve ve zrodu, v plenkách, a sem přicházejí především ti nejchudší, ale také nemocní s dlouholetou zanedbanou vadou, trpící, kteří tu nemají ani byt ani potravu či zaopatření, sem přicházejí nevléčitelní, už bezúspěšně léčení v mnoha lázních, anebo též zámožnější, ale bez lékařského nálezu, toužící po uzdravení. Udílených rad však neposlouchají, hned ten hned onen pramen pijí, hned ráno hned večer užívají, (...), jednou chladnou jednou teplou koupel, a tak těžce žijí, třebaže by jim léčba mohla pomoci.“*²⁵⁶ Vidíme tedy, že skladba pacientů je zatím nesourodá, že místní léčba je pro ně často poslední možností a že postup léčby není ještě ustálen. Přesto se

---

²⁵⁶ „Dieser unser Kurort ist in seinem Entstehen, in seiner Kindheit, wohin sich vorzüglich die ärmste, aber auch mit mancherley verjährten und vernachlässigten Gebrechen gequälte Menschenklasse haufenweise hindrängt, der es an Nahrung, Pflege, oft an Wohnung und Einsicht gänzlich gebricht, wohin mancher Unheilbare, der wiederholt viele berühmte Kurplätze fruchtlos durchstrich, sich endlich in der täuschenden Hoffnung gesund werden zu können, bringen laßt; wohin sich zwar auch mehrere von der viele weder den ärztlichen Rath einholen, noch weniger aber den bereits ertheilten befolgen, welche nach einigem Gudünken bald diesel, bald jenes Mineralwasser trinken; bald frühe, bald Abends (..) bald warm und heiß, bald kühl baden, und so fort leben, als wenn dieser Kurort in und für sich privilegiert, sie von ihren Gebrechen heilen müßte.“ (přel. J. H.). NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowicz*. Karlsbad: Johanna Franieck Wittwe 1813.

u pramenů objevují první osídlenci, kteří věří, že se jim podaří nabídnout prvním návštěvníkům alespoň základní pohostinství a péči, a kteří sem přicházejí i z touhy po lepším životě.

5.2.1 První osídlení u mariánskolázeňských pramenů

O prvním osídlení u pramenů nám podává cenné svědectví Johann Nepomuk Felbinger ve své kronice. Začal ji psát od roku 1835, ale ve vzpomínkách se vrací až do roku 1786.²⁵⁷ Johann Nepomuk Felbinger pocházel z Teplé a sám se stal jedním z prvních obyvatel nové osady, stejně tak jeho bratři Maximilian a Anton. Felbinger přišel do Mariánských Lázní až na penzi v roce 1817 nebo 1818, do té doby působil jako účetní v tepelském klášteře. Postavil zde pohostinský dům a staral se o místní čítárnu.²⁵⁸ Felbingerovy zápisky jsou stručné, uspořádané podle jednotlivých let, jsou jakýmsi kalendáři. Felbinger umírá v roce 1855, tehdy jeho kronika také končí. Jeho zápisky jsou velmi cenné, Felbinger zažil období největšího rozmachu lázní, kdy se z několika přístřešků u pramenů staly světoznámé lázně.

Ze stejné doby pochází Nehrovy vzpomínky na počátky lázní z let 1813 a 1817. Opět se vrací zpět – k roku 1789, kdy tepelské kyselky navštívil poprvé. Kromě popisu místa a cenných reálií se v jeho knihách objevují také subjektivní prožitky a hlavně kauzistika – popis úspěšné léčby mnoha pacientů.²⁵⁹ Osobními

---

²⁵⁷ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008.

²⁵⁸ *Tamtéž*, s. 8-9.

²⁵⁹ NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu*

vzpomínkami na svůj pobyt v lázních v roce 1808 přispěl také Adalbert Eduard Danzer, rodák z nedalekých Pramenů, který působil v Mariánských Lázních jako lékař od roku 1828. V roce 1842 sepsal dějiny Mariánských Lázní, do kterých opět zahrnul své subjektivní prožitky.²⁶⁰ Účinky pramenů a popisem lázní se zabýval také první český balneolog Franz Ambros Reuss z Bíliny, který zdejší lázně navštívil v roce 1815. Přátelil se mj. s Johannem Wolfgangem von Goethem. Jeho kniha je spíše vědeckým pojednáním, než praktickou příručkou.²⁶¹

Rok 1786 je rokem prvního osídlení v místě dnešních Mariánských Lázní. Toho roku přicházejí dva tesaři ze Sítin (Rauschenbachu) – Anton Fischer a Václav (nebo Wenzel) Hammer. Postavili tu dvě chalupy poblíž Křížového pramene, samozřejmě se svolením vrchnosti.²⁶²

Jak do té doby vypadalo místo okolo pramenů popisuje například Johann Nepomuk Felbinger. Mariin, Křížový a Ambrožův pramen, které zmiňuje, byly již jednoduše jímány, přičemž Mariin pramen sloužil jen ke koupelím a voda z něj byla k tomuto účelu ohřívána. Ve větší koncentraci mohl tento pramen způsobovat zvířatům i lidem smrt, o uhynulém zvířectvu u pramene se zmiňoval už Balbín ve svých *Miscellaneích*.²⁶³ O jednoduchém ohrazení pramenů hovoří

Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: [s. n.] 1817.

²⁶⁰ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842.

²⁶¹ REUSS, Franz, Ambros, *Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl, physikalisch-chemisch und medizinisch geprüft und dargestellt von Franz Ambros Reuß*. Prag: Gottlieb Haase 1818.

²⁶² DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 40.

²⁶³ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 23, 25.

také Johann Josef Nehr, ovšem Franz Ambros Reuss již viděl v letech 1815-1818 nad prameny altány. Do té doby stály nad prameny pouze jednoduché přístřešky. *„Kromě jedné staré dřevěné stavby, která hrozila spadnutím, v níž stály na jednom ohništi dva zazděné železné kotle, určené k získávání v Křížovém prameni bohatě obsažené Glauberovy soli, a kromě jednoho, rovněž hrubého, prastarého ohrazení Křížového pramene, člověk nenašel a neviděl nic, co by udělaly lidské ruce.“* (přel. J. H.).²⁶⁴ Johann Nepomuk Felbinger připomíná i malou dřevěnou budovu, která stála vedle Mariina pramene.²⁶⁵ K roku 1790 ve Felbingerově kronice čteme: *„Vedle Mariina pramene stála již tehdy malá dřevěná budova se čtyřmi koupelnami.“*²⁶⁶ O dva roky později: *„U Křížového pramene, uprostřed velkých skalisek, křovin, smrčín a močálů, stála tehdy dvě dřevěná stavení a mlýn. Na místě starého přístřešku, kde se z pramene získávala sůl, nechal velebný pan abbé Ambros Schmidt postavit domek pro lázeňské hosty s jedním velkým a několika malými pokoji. Tento dům byl následně pronajat*

---

²⁶⁴ „Ausser einer alten hölzernen, dem Einsturz drohenden Hütte, in der zwei eiserne zur Bereitung des im Kreuzbrunnen reichlich enthaltenen Glaubersalzes bestimmte Kessel auf einem Heerde eingemauert standen und einer gleichfalls hölzernen rohen uralten Einschränkung des Kreuzbrunnens fand und sah man nichts, was Menschenhände gemacht hätten.“ NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: [s. n.] 1817.

²⁶⁵ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 23.

²⁶⁶ „Neben der Marienbrunnenquelle stand ein kleines Holzhäuschen mit vier Badestuben.“ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 23.

*lesníkovi Maximilianu Felbingerovi, který zde hostům nabízel oběd a večeři.*²⁶⁷

Vidíme zde zárodky budoucího pohostinství a podnikání.

První osídlení se tedy objevilo okolo Křížového pramene, u Mariína pramene probíhaly koupele – byla nutná diskrétnost a navíc byl příliš nebezpečný, viz smrtelné případy otravy u člověka. Podle Felbingerovy kroniky zde stály také Nehrův dům „Zlatá koule“ (postaven 1804-1807) a lázeňský dům u Mariína pramene, který nechal postavit opat Pfrogner v roce 1807. Později byl přestavěn na hostinec, tzv. „Traiteurhaus“, (u Felbingera vždy „Tracteurhaus“). V roce 1812 nechal též opat postavit druhý dům u Mariína pramene – dnešní Centrální, dříve Staré lázně.²⁶⁸

Do roku 1818 měly Mariánské Lázně nejméně 12 domů, z nich je dodnes dochován nejstarší dům ve městě, „Zlatý hrozen“ („Zur goldenen Traube“) na Goethově náměstí, dnešní sídlo Městského muzea.²⁶⁹ Dalšími stavbami v obci

---

²⁶⁷ „Neben dieser Kreuzbrunnenquelle standen zwei Holzhäuser und eine Mühle inmitten großer Felsensteine, Gestrüpp, Fichtenbäumen und Sumpf. Es gab einen alten Salzsiederschuppen [zur Salzgewinnung] unter den damaligen Obrigkeit des Hochwürdigen Herrn Abbé Ambros Schmidt vom Stift Tepl. Er hat aus diesem Schuppen ein Gross und einige kleine Zimmer für die Kurgäste herstellen lassen. Für dieses Haus wurde ein Förster, ein gewisser Maximilian Felbinger, angestellt, um den erschienenen Kurgästen Mittag- und Abendkost zu geben.“ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 23-24. Vidíme, že zárodky pohostinství se vážou už k 90. Letům. Místních pár osadníků se snažilo pacientům pomáhat, přičemž na oplátku z tohoto měli nějaký zisk.

²⁶⁸ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 27.

²⁶⁹ Nesl čp. 11, byl tedy jedenáctým postaveným domem ve městě. Viz seznam domů, který uvádí Felbinger.; Též viz SOKA Cheb, f. *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-

byly pavilony nad prameny, kaple zasvěcená Panně Marii a sloupový altán nad Křížovým pramenem.²⁷⁰ První zástavba byla v místech dnešního Goethova náměstí, v dnešní Masarykově ulici nad kolonádou a v ulicích přiléhajících ke Křížovému prameni (např. dnešní Nehrova ulice). První promenáda vedla mezi Křížovým pramenem přes pramen Karolinin (1817) k Ambrožovu prameni a Mariině lázni. Stavění nových domů i ostatních staveb v obci nebylo jednoduché a bylo spojeno s velkými výdaji, jak poznamenává Johann Nepomuk Felbinger: „[výstavba] byla spojena s velkými výdaji, které si vyžadovalo zejména odstranění velkého množství zeminy, skalních bloků a hustých křovin a vysoušení bažin.“²⁷¹

Prvními osídlenci byli, jak už jsme zmínili, Václav Hammer a Anton Fischer ze Sítin, kteří zde postavili dvě dřevorubecké chalupy. Chalupa Hammerových nesla později název „Zelený strom“ a byla stržena v roce 1822. Na stejném místě Hammerovi potomci postavili nový dům, opět „Zelený strom“, který byl ve vlastnictví rodiny až do roku 1843. Chalupa Antona Fischera byla stržena v roce 1821.²⁷² Jeho rodina má to prvenství, že přivedla na svět zdejšího prvního rodáka či spíše rodačku. Jmenovala se Tereška, narodila se 2. března 1787 a byla pokřtěna v Pístově v kostele sv. Bartoloměje.²⁷³

1945, inv. č. 3-5, Evidence obyvatelstva - policejní sčítání lidu čp. 1 až 256 (1894), kniha není stránkována, ale jednotlivé listy jsou svázané podle čísel domů.

²⁷⁰ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 24-31.

²⁷¹ „(...) mit vielen Unkosten verbunden war [und zwar verursacht durch] das Wegschaffen des Erdreiches und der vielen Felsensteine, des Gestrüpps und das Trockenlegen der Sümpfe.“ Tamtéž, s. 26.

²⁷² DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 40n.

²⁷³ Tamtéž, s. 40; www.hamelika.cz.

V roce 1790 sem přichází třetí rodina, která zde postavila mlýn s pilou a hamr. Nevíme odkud Izák Kohnhäuser s rodinou přišli, ale s velkou pravděpodobností šlo o židovskou rodinu. Po smrti Izáka byl v roce 1819 mlýn stržen. Z dalších osadníků byl důležitý např. Josef Seidl, krejčí z nedalekých Vlkovic. Bydlel u Fischerů, jeho syn Franz se oženil právě s Fischerovou Terezkou. Stal se na čas rychtářem obce a začal psát první kurlisty. Další rodinou byli bratři Felbingerové – Max, Anton a Johann Nepomuk. Max Felbinger byl klášterním fořtem a v roce 1811 postavil svůj dům – „Russische Haus“, nazvaný podle prvních hostů v tomto obydlí. Z Rauschenbachu pocházel zřejmě také krejčí Lorenz Bayerl a tkadlec Johann Baier. Bydleli od roku 1791 v takzvaném „panském domě“. Johann Baier postavil později dva domy – 1807 „Prinz“ (Oberon) a v roce 1880 „Vídeňský dům“ (Fatra). Dalším stálým obyvatelem byl v roce 1805 až Johann Josef Nehr.²⁷⁴

Osídlení u pramenů do roku 1805 nebylo malé, neboť všechny rodiny měly mnoho dětí, například Hammerovi sedm, Fischerovi pět, Felbingerovi šest²⁷⁵, bohužel většina dětí brzy zemřela, zřejmě i díky krutým životním podmínkám – zimy byly velmi tuhé, lékař byl daleko (až v Teplé), a terén byl velmi nehostinný a nezdravý (močály, bažiny, lesy). První osídlení u pramenů bylo, co se týká národnosti, česko-německé.

---

²⁷⁴ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 40n.

²⁷⁵ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 40.

5.2.2 První cesty do lázní, první pacienti a počáteční způsob léčby

Ze vzpomínek prvních pamětníků víme, že minerální prameny byly využívány obyvateli okolních vesnic již odedávna, a že sem dojížděli také lidé ze vzdálenějších míst.²⁷⁶ V této kapitole se zaměříme na to, jak a odkud se k pramenům cestovalo, odkud pocházeli první pacienti, jak byli situováni, jak probíhal jejich pobyt a léčba.

Cesta k pramenům byla velmi obtížná, vyvěraly totiž v Císařském lese. Poštovní hlavní silnice vedla z Plzně a Stříbra přes Planou do Chebu, tedy zhruba dnešními místy. Na bažinatých pozemcích v Císařském lese nebyly žádné větší cesty kromě několika špatných lesních stezek pro pěší, případně menší povoz. Felbinger píše, že Hamerský dvůr je od kyselek vzdálen „asi čtvrt hodiny“²⁷⁷ ovšem tento údaj zapsaný k roku 1786 pravděpodobně Felbinger vztáhl až k pozdější době, kdy již do Hamrů vedla silnice – údaj by spíše platil pro dnešní dobu, mohlo také jít o reklamu a snahu neodradit návštěvníka. Franz Ambros Reuss podává svědectví o dojezdnosti do větších měst k roku 1818. „Vzdálenost od Karlových Varů je 7 ½ hodiny, od Teplé a Plané 3 hodiny, od Chebu 5 hodin, od saské hranice 10 hodin a od bavorské (směr k Bayreuthu) 3 hodiny.“ (přel. J. H.).²⁷⁸

---

²⁷⁶ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 23-25.

²⁷⁷ „ (...) etwas über eine Viertel Stunde von Marienbad“. FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 22.

²⁷⁸ „Die Entfernung von Karlsbad beträgt 7 ½ Stunden, von Tepl und Plan 3 Stunden, von Eger 5 Stunden, von der sächsischen Grenze 10, und von der baireuthischen 3 Stunden.“ REUSS, Franz Ambros, *Das Marienbad bei Auschwitz auf der Herrschaft Tepl*,

Popis údolí z roku 1779, kdy sem poprvé přišel Johann Josef Nehr, nalezneme v jeho knize: *„Jak jsem byl překvapen, když jsem poprvé vstoupil do tohoto pustého údolí, kolem dokola obklopeného a uzavřeného tmavými lesy a strmými kopci, ve kterém tyto prameny tak bohatě vyvěraly svou léčivou vodu. Všechno, co člověk viděl, v něm vzbuzovalo strach, nevoli a odpor. Kopce a údolí, vodopády a bažiny, kamenné a písčné vršky, ztrouchnivělé pařezy, vývraty, se neustále za sebou střídaly.“* (přel. J. H.).²⁷⁹ Nehr se také zmiňuje o složitém přístupu k pramenům: *„Ani pěšina, tím méně cesta, nevedla k těmto pramenům. Přes mnohé bažiny bylo nutné položit a naházet kameny, aby se člověk, po nich přeskakující, mohl dostat k našim pramenům.“* (přel. J. H.).²⁸⁰

---

physikalisch – chemisch und medizinish geprüft und dargestellt von Franz Ambros Reuß. Prag: Gottlieb Haase 1818, s. 41.

²⁷⁹ „Wie erstaunte ich, als ich dieses verwilderte, ringsum mit steilen Bergen und finstern Wäldern dicht eingeschlossene Thal, in welchem diese Quellen ihr heilbringendes Wasser so reichlich ergiessen, betrat! Alles, was man sah, erregte Furcht, Widerwillen und Abscheu. Berge und Thäler, Wasserrisse und Gesümpfe, Stein und Sandhügel, vermoderte Stöcke und Windbrüche wechselten unausgesetzt unter einander ab.“ NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: [s. n.] 1817.; KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, Marienbad. Eine Plauderei über eine Stadt, dies im Laufe von Knappen hundert Jahren schaffte, weltberühmt zu werden. Praha: Pluto 1992, s. 23.

²⁸⁰ „Weder ein Fuss-, noch weniger ein Fahrweg führte zu diesem Brunnen. Man musste der vielen Gesümpfe wegen Steine legen und werfen, um mittelst deren zu diesen unseren Quellen hüpfend gelangen zu können.“ NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe

Doktor Nehr se podivuje dále nad tím, že do tak nehostinného místa zavítají vůbec lidé – první návštěvníci. „Člověk si mimoděk vzpomene na onu divokou, temnou a liduprázdnou pustinu, ve které se zdála pobývat jedině divoká zvěř, lupiči dřeva, pytláci a lapkové, a bude a musí žasnout, že přesto přese všechno sem cestovali každý rok v létě, zejména o nedělích a o svátcích, lidé, arcí ne jednotlivě, ale ve skupinách, z lásky ke svému zdraví, setrvali zde několik hodin a často až s nepřistojností pili 15-20 žejdlíků²⁸¹ Křížového pramene.“ (přel. J. H.).²⁸²

Z Nehrových vzpomínek je patrné, že pacienti sem přicházeli zejména v létě – terén a cesty byly v létě sušší, navíc místo bylo opuštěno a nevybaveno. Začala se tedy od počátku přirozeně vytvářet lázeňská sezóna. V roce 1808

---

bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: [s. n.] 1817.; KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, Marienbad. Eine Plauderei über eine Stadt, dies im Laufe von Knappen hundert Jahren schaffte, weltberühmt zu werden. Praha: Pluto 1992, s. 23.

²⁸¹ Žejdlík je objemová jednotka, hodnota by dnes v přepočtu byla 0,4803 litru nebo 0,4765 litru. Tzv. vídeňský žejdlík obsahoval 0,3537 litru. CHVOJKA, Miloš, SKÁLA, Jiří, *Malý slovník jednotek měření*. Praha: Mladá fronta 1982.

²⁸² „Man denke sich eine derlei verwüstete, finstere, ganz menschenlose Einöde, in welcher einzig wilde Thiere, Holzfrevler, Raubschützen und Räuber zu hausen schienen; und man wird, man muss sich wundern, dass dessen ungeachtet sich doch jährlich zur Sommerzeit, vorzüglich an Sonn- und Feiertagen, freilich nicht einzeln, sondern in Truppen versammelte Menschen aus Liebe zu ihrer Gesundheit dahin wagten; einige Stunden allda ausharrten und den Kreuzbrunnen nur zu oft mit Ungebühr zu 15-20 Seideln tranken.“ NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: Johanna Franieck, Wittwe 1813.; NEHR, Johann Joseph, Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz. Karlsbad: [s. n.] 1817.; DANZER, Adalbert Eduard, Geschichte von Marienbad. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 29.

proběhla první lázeňská sezóna a přijelo 80 hostů²⁸³ – jedním z nich byl také budoucí lékař a první historik Mariánských Lázní Adalbert Eduard Danzer. Do lázní přijel jako chlapec na léčení v roce 1808 a 1812. Ve svých *Dějínách* z roku 1842 později vzpomíná: „*V roce 1808 (...) jsme cestovali z našeho rodiště a bydliště (1 ½ míle odtud)* ²⁸⁴ *k, podle staré zvyklosti venkovanů, tak zvanému Smrad'ochu. Vyjžděli jsme asi v 8 hodin ráno a přijeli jsme tam v poledne, takže až po čtyřhodinové jízdě. Nemohu nalézt slov pro vyličení tehdejšího stavu cest. Až do Rájova byla cesta sice špatná, ale ještě sjízdná, avšak od Galeckého potoka [řička Teplá] k lesu se stále zhoršovala a na mnohých místech nebyly žádné koleje. Strýc už to nemohl ve voze dál vydržet, vystoupil, což bych také rád učinil, ale sám jsem musel zůstat sedět u bratra, který nemohl chodit. My chlapci jsme byli přestálými útrapami zcela zaraženi a náš strach stoupal, když jsme v lese na vrcholu kopce pod sebou uviděli příkře dolů vedoucí příkop, ve kterém horská voda v období dešťů vyryla dvě nestejně hluboké brázdy, a když jsme slyšeli, že tento příkop je cesta, která nás měla dovést ke Smrad'ochu. Dvě zadní kola vozu byla zabrzděna a my chlapci jsme ještě potom byli nesčetněkrát vyhazováni proti sobě jako dva míče, koně se často zaráželi na bočních stranách rokle, funicí a zalití potem. My jsme se radovali, že cesta plná nebezpečí skončí.*“ (přel. J. H.).²⁸⁵ Následoval pobyt u léčivých

---

²⁸³ Vzpomínka opata Reitenbergera. BRANDL, Benedikt, *Prälat Karl Reitenberger, Abt von Stift Tepl und Gründer der Kurstadt Marienbad*. Marienbad: Theodor Hanika 1930.; SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 17.

²⁸⁴ Ze Sangerbergu (Pramenů), rodiště Adalberta Eduarda Danzera (pozn. J. H.). Mile poštovní (vídeňská) nebo česká by měřily podle dnešních zvyklostí asi 7,5 kilometru. www.wikipedia.org.

²⁸⁵ „*Im J. 1808 (...) reiseten wir von unserem Geburts und Wohnorte (1 ½ Meile von hier)* ²⁸⁵ *nach dem – nach alter Gewohnheit des Landvolkes so genannten – Stenker. Wir*

pramenů, který byl také velmi obtížný: „Hledali jsme ubytování, a to nebylo jednoduché najít, přestože tu bylo (v červnu) jen málo hostů. (...) My tři pacienti jsme se museli spokojit s jednou nízkou místností v jednom ze dvou malých domků v Nehrově sousedství. (...) Náš domácí Anton Fischer, dřevorubec, nám navrhl společné nocování. (...) Jako podklad byla položena sláma a naše postele, které jsme si přivezli, jak ještě v roce 1817 radil hostům Dr. Nehr. Jedna starší osoba, kterou jsme si přivezli jako posluhovačku, lezla do ubohé podkrovní světničky. Také zásobování jídlem bylo obtížné. Naše stará služka, která se také starala o naše žaludky, nám vařila jídla, která jsme si přivezli z domova, a čas od času nám byly zasílány potraviny. Za příznivého počasí naše dvojité hospodyně vařila v přírodě, za deště v malé tmavé kuchyni na podlaze, zcela

---

fuhren gegen 8 Uhr früh aus, und kamen gegen 12 Uhr Mittags – also erst nach einer vierstündigen Fahrt – hier an. Ich kann nicht Worte finden, den damaligen Zustand des Weges zu schildern. Bis Rojau war er zwar schlecht, doch fahrbar, allein vom Gallusbach rechts gegen den Wald hin wurde er immer schlechter, und an manchen Stellen war gar keine Bahn. Der Onkel konnte es auf dem Wagen nicht mehr aushalten, er stieg ab, was auch ich gerne gethan hätte; allein ich musste beim Bruder, der nicht gehen konnte, sitzen bleiben. Waren wir Knaben schon durch die bisher überstandenen Mühseligkeiten ganz kleinlaut geworden, so stieg unsere Angst noch höher, als wir im Walde auf der Höhe des Berges angekommen, einen sehr steil abwärts führenden Graben von uns sahen, in welchem das Bergwasser zur Zeit des Regens zwei grosse Furchen von ungleicher Tiefe gezogen hatte, und hörten, dieser Graben sei der Weg, der uns zum Stenker führen sollte. – Die zwei hinteren Räder des Wagens werden gesperrt, und nur nachdem wir Knaben unzähligemal wie zwei Ballen gegen einander geworfen worden, und die Pferde oft an die Seitenwände des schauerlichen Hohlweges hingestürzt waren, kamen diese schnaubend und mit Schweiss bedeckt, wir aber froh über das Ende des gefahrvollen Weges, hier an.“ DANZER, Adalbert Eduard, Geschichte von Marienbad. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 41-43.

ohnutá nebo klečící.“ (přel. J. H.)²⁸⁶ Z Danzerova vyprávění vidíme, že cesta do lázní byla velice obtížná, že první pacienti bydleli ve skromných podmínkách, a navíc si s sebou museli přivést vše potřebné, postel, lůžkoviny, potraviny, a podobně.

Danzer vzpomínal také na první podmínky léčby: *„Jen skromné byly ony čtyři světničky, které byly osvětlené jen skrze otvor nad dveřmi beze skla. Špinavá vana v koutě, ve které se koupající musel bát, že se znečistí, záclony zhotovené zvířátky, která sice tkala a předla, ale nebyla žádoucí a v oblibě. Kromě toho tady člověk na mnoha místech viděl „papírové“ paláce vos, jimž nic nestálo v cestě, aby navštěvovaly koupající se hosty ve vaně a alespoň poletovaly výhruzně kolem hlavy.*“ (přel. J. H.).²⁸⁷ Společenské vyžití hostů bylo opravdu

---

²⁸⁶ „Wir suchten Unterkunft, und diese war nicht leicht zu finden, obschon nur wenige Gäste (im Juni) da waren. (...) Wir drei Patienten mussten uns mit einer niedrigen Stuben in einem von den kleinen zwei Häuschen in Nehrs Nachbarschaft begnügen. (...) Unser Wirth, Anton Fischer, Holzheger, schlug uns eine gemeinschaftliche Lagerstätte auf, (...). Es wurde Stroh zur Unterlage gegeben, und unsere mitgebrachten Betten, welche Vorsicht Nehr noch 1817 den Gästen anrieth, darauf gebreitet. Eine alte Person, die wir zur Bedienung mitgenommen, kroch in ein elendes Dachkämmerchen. Das Aufbringen der Lebensmittel unterlag ebenfalls grossen Schwierigkeiten. Unsere alte Dienerin hatte zugleich für den Magen zu sorgen, sie kochte uns Gerichte, zu denen wir die Vorräthe mitbrachten und welche uns von Zeit zu Zeit vom Hause nachgeschickt wurden. Bei günstiger Witterung bereitete unser Doppeldomestique das Mahl biem Feuer im Freien; bei Regenwetter aber in einer kleinen finstern Küche, auf den Boden ganz niedergebeugt, oder knieend.“ DANZER, Adalbert Eduard, Geschichte von Marienbad. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 43-44.

²⁸⁷ „(...) nur spärlich waren die elenden Stübchen (4 an der Zahl) durch eine Oeffnung ober der Thüre, jedoch ohne Glas, erhellt. Eine schmutzige Wanne in der Ecke, in der der Badende sich zu verunreinigen fürchten musste, die Gardinen von einem Thierchen verfertigt, das zwar spinnt und webt, aber dessen ungeachtet nicht sehr in Gunst zu stehen pflegt. Ausserhalb sah man an mehreren Stellen die löschrpapierartigen Paläste der

minimální: „Aby přece jen měli nějaký pohyb, když cesty do okolí byly všude ještě nepohodlné, mnozí uchopili pily a sekery, aby naštěpali dřevo, které bylo nutné pro ohřívání vody ke koupelím.“ (přel. J. H.).²⁸⁸ Danzer končí své vypravování strohým shrnutím: „Tak vypadalo místo v roce 1808, že jsme se s ním po čtyřtýdenním pobytu opravdu rádi rozloučili.“ (přel. J. H.).²⁸⁹

Danzer srovnává tehdejší podmínky, které zažil jako chlapec se svojí současností – se 40. léty 19. století: „Tehdy nebyla žádná promenáda, po které by se mohli za družného rozhovoru hosté procházet, ale byli nuceni hledat tu a tam suchá místa, aby vůbec mohli vykonávat nutný pohyb. Smrky, olše a jiné stromy stály roztroušeny všude kolem a nebyly uspořádány do alejí, aby poskytli chladný stín popíjejícím hostům. Unavení nemohli odpočívat na lavičkách, ale místo toho použili nejbližšího velkého kamene nebo pařezu, mnoho se jich rozložilo na trávě. (...) a jen zřídka bylo možno spatřit vznešené oře na špatných cestách; o to častěji se tu honili vznešení jeleni, kteří se přicházeli v noci osvěžit solí, která je na kamenech v blízkosti Křížového pramene, (...). Mosty přes potoky nebyly z kamene a se zábradlím, ale z kulatých kmenů, které naháněly přecházejícím nemalý strach ze silného houpání. Krátce řečeno, všude

---

Wespen angebracht, denen nicht im Wege stand, dem Curgaste in der Wanne einen Besuch zu machen, und wenigstens drohend um sein Haupt zu schwärmen.“ DANZER, Adalbert Eduard, Geschichte von Marienbad. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 47.

²⁸⁸ „Um doch einige Bewegungen zu machen, wozu die Wege überall noch unbequem waren, ergriffen viele Säge und Hacke, um das Holz zu spalten, das zur Erwärmung des Badewassers nöthig war.“ *Tamtéž*, s. 47.

²⁸⁹ „So war im Jahre 1808 der Ort beschaffen, von dem wir darum auch nach einem vierwochentlichen Aufenthalte recht gerne Abschied nahmen.“ *Tamtéž*, s. 48.

bylo vidět velkolepou přírodu, příjemnou pro krátké pozorování, za žádnou cenu však nezvala k dlouhodobému pobytu.“ (přel. J. H.).²⁹⁰

Přesto v roce 1808 přijelo 80 hostů, jak víme ze vzpomínky opata Reitenbergera, ale přesná statistika se dochovala až k roku 1815. Tehdy začal psát místní rychtář Franz Josef Seidl kurlisty, zatím ručně do linkovaného sešitku. Snahou bylo zachytit seznam lázeňských hostů, nebo přesněji lázeňských partají (skupin s doprovodem). Ručně psané kurlisty psal rychtář Seidl až do roku 1818 pod názvem *Verzeichnis über die Kurgäste in Marienbad v. J. 1815, 1816, 1817, 1818.*²⁹¹ V roce 1815 se zapsal první host 5. května 1815, v roce 1816 2. května, v roce 1817 6. června a v roce 1818 18. dubna. Vidíme, že sezóna začínala pravidelně na přelomu dubna a května. Poslední hosté

---

²⁹⁰ „Zu jener Zeit gab es keine grosse Promenade, in welcher die Curgäste unter traulichen Gesprächen auf und nieder wandeln konnten; sie waren genöthigt, die hier und da gelegenen trockenen Plätze aufzusuchen, um die erforderliche Bewegung machen zu können. Fichten, Erlen und andere Bäume standen zerstreut herum, und waren nicht alleemässig hergestellt, um den Brunnentrinkern kühlenden Schatten zu gewähren. Die Ermüdeten konnten nicht auf bequemen Bänken oder Stühlen ausruhen; statt deren benützen sie den nächsten besten grossen Stein oder Holzstock, und manche lagerten sich ins Gras. (...). Selten sah man edle Rosse auf den schlechten Wegen; aber um so häufiger jagten edle Hirsche vorüber, die sich nächtlicher Weile auch an dem Salze labten, welches in der Nähe des Kreuzbrunnens an den Steinen, (...) sich häufig anlegte. (...) Die Brücken über die Bäche waren nicht von Stein oder von Holz gleichmässig zusammengesetzt und mit festen Geländern versehen; sondern sie bestanden aus runden, rohen Baumstämmen, die dem Darübergehenden durch heftiges Schaukeln nicht geringe Furcht verursachten. Kurz man sah hier überall noch eine, zum Theil sehr grossartige Natur, welche wohl zu einer kurzen Betrachtung, keineswegs aber zu einem wochenlangen Aufenthalte einlad.“ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 44-45.

²⁹¹ Majitelem těchto kurlistů se stal Adalbert Eduard Danzer a z jeho pozůstalosti se dostaly do fondů Městského muzea Mariánské Lázně.

přijížděli koncem září. První kurlisty jsou neúplné, zřejmě se nedochovaly všechny zápisy, například v roce 1815 je poslední host zapsán 4. července 1815. Sezóna pravděpodobně takto brzy nekončila. Dalším problémem je, že první kurlisty uvádí pouze pořadí hostů a ne jejich počet. Dalším nedostatkem jsou chyby v číslování, například v roce 1818 následuje po čísle 255 hned číslo 266.²⁹²

Kurlisty byly psány německy, kurentem, a pořadí zápisu bylo následující: pořadové číslo hosta, den příjezdu, jméno a příjmení, povolání nebo sociální postavení, obec odkud host pocházel nebo směr, ze kterého přijel. V roce 1815 je ke druhému květnu zapsán jako první historicky doložený host Mariánských Lázní Georg Klierr, obchodník chmelem ze Sokolova (Falkenau). Nejvíce hostů přijíždělo v červnu a červenci a jejich počet směrem k současnosti narůstal. Ženy tvořily asi třetinu hostů, zřejmě to bylo způsobeno značným nepohodlím během léčby. Stále častěji přijíždí osoby šlechtického původu, také se zvyšují počty důstojníků, měšťanů, řemeslníků, vysokých úředníků, učitelů a obchodníků, zatímco na počátku lázní napočítáme nejvíce řemeslníků a sedláků.²⁹³ Zpočátku přijíždějí návštěvníci zejména ze sousedních obcí – Drmoul, Chodová Planá, Sangerberg (Prameny), Slavkov, Planá, Kynžvart; od roku 1816 však již převažují hosté z Prahy, Plzně, Chebu, Bečova, Karlových Varů, Sokolova Stříbra a objevují se také místa pobytu hostů, jako jsou Berlín, Vídeň, Mnichov a Varšava.²⁹⁴

---

²⁹² Městské muzeum Mariánské Lázně, f. *Verzeichnis über die Kurgäste in Marienbad v. J. 1815, 1816, 1817, 1818*, č. zápisu 255 (1818).

²⁹³ Městské muzeum Mariánské Lázně, f. *Verzeichnis über die Kurgäste in Marienbad v. J. 1815, 1816, 1817, 1818*.

²⁹⁴ *Tamtéž*; DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 54, 93-100.; www.hamelika.cz.

Jak probíhala pitná kúra, léčba a běžný den pacienta, a jaká byla doporučení lékaře, zjistíme ze spisku Franze Ambrose Reusse. Nejprve radí nejlepší dobu k příjezdu do lázní: *„Obvyklá roční doba (sezóna) by zde mohla být od začátku června do poloviny září. Jsou zde v těchto měsících vyšší teploty, které umožňují tak nutný pohyb na čerstvém vzduchu (...).“*²⁹⁵ Doplnkem léčby byl už tedy pohyb. Poté Reuss popisuje, jak nejlépe užívat prameny: *„Ráno je bezesporu správný a nejlepší čas k pití, částečně proto, že je chladno, částečně proto, že se tělo díky nočnímu odpočinku zotavilo. Šestá hodina je na jaře a v létě nejvhodnější; později na podzim se začíná s pitím o hodinu později. (...) Je dobré, když mohou být prameny užívány před snídaní.“*²⁹⁶ Výjimka platí pro slabší osoby, které by prameny mohly hůře snášet: *„Vznětlivé a slabé osoby (...) mohou před užitím vypít šálek čokolády.“*²⁹⁷ *„Mezi každou sklenicí má uplynout čtvrt hodina, nebo pokud není počet pohárků příliš vysoký, půl hodina, mezičas je naplněn vydatným pohybem, za teplého počasí na čerstvém vzduchu po stinných cestách, za špatného počasí vpřed nepřízní počasí chránícím pavilonu. (...) Celá*

---

²⁹⁵ *„Die gewöhnliche Jahrszeit dürfte aber hier von Anfange des Junius bis halben September seyn. Da die höhere Temperatur dieser Monate die so nothwendige Bewegung in freyer Luft erlaubt (...).“* REUSS, Franz Ambros, *Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl, physikalisch – chemisch und medizinisch geprüft und dargestellt von Franz Ambros Reuß*. Prag: Gottlieb Haase 1818, s. 143.

²⁹⁶ *„Der Morgen ist unstreitig die rechte und beste Zeit, theils weil derselbe kühl, theils weil der Körper durch die Nachtruhe sich erholt hat. Die sechste Stunde ist im Frühling und Sommer die schickliste; im spätern Herbste beginnt man mit dem Trinken eine Stunde später. (...) Gut ist es, wenn der Brunnen vor dem Frühstücke genommen werden kann.“* REUSS, Franz Ambros, *Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl, physikalisch – chemisch und medizinisch geprüft und dargestellt von Franz Ambros Reuß*. Prag: Gottlieb Haase 1818, s. 144.

²⁹⁷ *„Reitzbaren und schwächlichen Personen (...) erlaube man eine Tasse Chocolate vor dem Gebrauche.“* Tamtéž, s. 144.

denní kúra má být ukončena do 2 hodin.“²⁹⁸ Reuss už zdůrazňuje úlohu lékaře: „*Lékař (...) určí nejlépe pramen, který se má pít a jeho množství. (...) Trvat na určitém počtu pohárků je pedantství.*“ (přel. J. H.)²⁹⁹ Vidíme, že člověk má pít jen do té míry, pokud je toho ještě schopen a vždy se poradit s lékařem. Reuss dále radí zředit pramen čtvrtinou nebo osminou teplého mléka (zvláště ženy a děti).³⁰⁰

Ze vzpomínek prvních pamětníků i z prvních písemných pramenů vidíme, že podmínky léčby byly pro první návštěvníky velmi náročné. Místo bylo nehostinné, prameny vyvěraly na odlehlém místě v Císařském lese. Přesto se zde objevili první osídlenci a v krátkém časovém období se z Mariánských Lázní stalo vyhledávané letovisko, které bylo v roce 1818 vyhlášeno veřejnými lázněmi. To znamenalo, že lázně byly otevřené všem potřebným, jak z domova, tak z ciziny. Na léčení mohli přijet lidé ze všech sociálních vrstev od těch nejchudších až po šlechtu, neboť vrchnost to nadále umožňovala.³⁰¹

---

²⁹⁸ „*Zwischen jedem Glase verstreiche eine Viertelstunde, oder wenn die Zahl der Gläser nicht zu groß ist, eine halbe Stunde und die Zwischenzeit fülle mäßige Bewegung, bei heiterer Witterung in freyer Luft in einem schattigen Gange, bei übler Witterung in dem vor dem Ungestüme des Wetters schützenden Trinksale. (...) Die ganze Kur für den Tag sey mit 2 Stunden beendigt.*“ *Tamtéž*, s. 145.

²⁹⁹ „*Der Arzt (...) wird die Quelle, aus welcher getrunken werden soll, und das Maß am sichersten bestimmen. (...) Sich an eine bestimmte Gläseranzahl halten Allen, ist Pedanterie.*“ *Tamtéž*, s. 146-147.

³⁰⁰ REUSS, Franz Ambros, *Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl, physikalisch – chemisch und medizinisch geprüft und dargestellt von Franz Ambros Reuß*. Prag: Gottlieb Haase 1818, s. 148.

³⁰¹ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 49-50.

5.2.3 První slavní návštěvníci

V počátcích lázní zde mnoho „slavných“ hostů nepobývalo. Jedním z nich, dá se říci, zatím jediným, byl *Karel Sudimír Šnajdr* (1766-1835). Byl to slavný básník, původním jménem Karl Angel Schneider z Hradce Králové. Vystudoval v Praze filologii, estetiku, historii a práva a stal se úředníkem na smiřickém a hoříněvském panství.³⁰² Karel Sudimír Šnajdr navštívil poprvé Mariánské Lázně v roce 1817, byl nadšen a znovu přijel v roce 1818 a 1823. Vždy bydlel v domě „U zeleného kříže“ („Grünes Kreuz“), dnes Split na Goethově náměstí. Karel Sudimír Šnajdr se zpočátku považoval za básníka německého jazyka a své básně tiskl v různých německých časopisech.

Jeho pobyt v Mariánských Lázních znamenal však převratnou změnu. Už v roce 1817 se zde totiž seznámil s Josefem Vojtěchem Sedláčkem z Plzně, českým vlastencem, spisovatelem a premonstrátem. Sedláček získal pro vlasteneckou myšlenku také Karla Sudimíra Šnajdra. Od této chvíle se Karel Sudimír počestil i jménem a básně uveřejňoval zásadně v českých časopisech. Psal verše, balady a písně. Řada z nich zlidověla. Nejznámější je jeho báseň *Poustevník a Jan za chrta dán*.³⁰³

Karel Sudimír Šnajdr byl plodným i při svých pobytech v Mariánských Lázních. Za prvního pobytu složil báseň *Procesí k lípě*, tedy k lípě, která stála v Zádubu a byla jedním z prvních výletních míst zdejších pacientů.³⁰⁴ Z druhého pobytu pochází báseň *Elegie*. Byl to žalozpěv nad sedmi zedníky, kteří byli

---

³⁰² Životopisná data převzata z: www.databazeknih.cz.

³⁰³ Tato báseň se stala podkladem ke hře Václava Klimenta Klicpery a byla i zhudebněna Janem Theobaldem Heldem. www.cojeco.cz.

³⁰⁴ Dnes již v Zádubu nestojí, bývala však jedním z oblíbených výletních cílů. Do její dutiny se prý vešlo na 12 osob. www.zadubzavisin.cz.

zasypání při stavbě domu čp. 13 tzv. „Wiener Hausu“ na Goethově náměstí.³⁰⁵ V roce 1819 vyšlo v pražském nakladatelství Gottlieba Haase dílko *Marienbad*, cyklus lyrických básní, kde autor oslavuje mariánskolázeňské prameny. V roce 1823 Šnajdr jistě potkával v Mariánských Lázních Johanna Wolfganga von Goetheho, ovšem nevíme, zda se více sblížili.

V roce 1818 vyšel jeden z prvních turistických průvodců Mariánských Lázní od Franze Sartoriho. Karel Sudimír Šnajdr (tehdy ještě Schneider) do tohoto průvodce přispěl řadou německých básní například i onou zmiňovanou *Procesí k lípě* (*Wallfahrt zur Linde*). Báseň má pro zajímavost 22 strof a líčí „strastiplnou“ výpravu k uvedené lípě, kdy skupinka pacientů na cestě promokla, a z lípy byli zklamáni. Historku vylíčil Šnajdr velmi vtipně - báseň končí zvoláním: „*Ale mě už nikdo nedostane – to vám, bratři, přísahám – už nikdo více, ani čert, k prokleté lípě!*“³⁰⁶

---

³⁰⁵ Událost se stala 17. července 1818. FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 31.

³⁰⁶ SARTORI, Franz, *Taschenbuch für Marienbads Curgäste, oder, Wollständige Beschreibung dieses Heilortes und seiner Umgebungen in topographischer, pittoresker, geschichtlicher, naturhistorischer und medizinischer Hinsicht*. Wien, Prag, Carlsbad: Carl Haas 1819, s. 84-89.

5.3 Mariánské lázně se stávají známým- lázeňským letoviskem. V lázních se setkává vybraná společnost a návštěvnost roste (1818-1865)

V roce 1818 byly Mariánské Lázně vyhlášeny veřejným lázeňským místem, což nadále znamenalo, že osada byla otevřena všem nemocným příchozím bez rozdílu stavovské příslušnosti, věku a pohlaví, a bez rozdílu státní příslušnosti. Jak dále uvidíme, následoval prudký rozvoj místa, kdy na „zelené louce“ bylo vystavěno světoznámé město. Mariánské Lázně byly od počátku budovány jako městská zástavba, díky Václavu Skalníkovi také s využitím přírodního okolí a zeleně, které údolí nabízelo. Ze strany kláštera v Teplé šlo o velký podnikatelský počín, který by byl dnes těžko uskutečnitelný. Založení Mariánských Lázní a jejich léta budování spadají naštěstí do tzv. zlatého věku lázní a lázeňství, kdy byla ze strany pacientů a nemocných po lázeňské péči nejvyšší poptávka.

Bylo potřeba, aby město bylo co nejvíce konkurenceschopným, neboť v těsné blízkosti existovaly již Karlovy Vary a také Františkovy Lázně. Obec se snažila pečovat co nejvíce o město i okolí, propagovala léčivé účinky minerálních pramenů, snažila se o rozvoj léčebných metod, ale také o rozvoj infrastruktury.

Do města přijíždělo stále více návštěvníků, kteří se doslechli od známých nebo od svých lékařů, nebo při svém pobytu v blízkém okolí o nových lázních. Přijíždí stále více tzv. slavných návštěvníků lázní, což zatlačilo do pozadí původní uživatele místních pramenů – hlavně řemeslníky, sedláky a obyvatele okolních vsí. Hosté také přijíždějí z čím dál větších vzdáleností, nejvíce z Prahy, Vídně a z nedalekého Bavorska. Prestiž Mariánských Lázní se zvyšovala, stejně tak jejich cenová dostupnost a sledujeme zvyšující se počty tzv. elitních hostů.

Platilo, že „Žádné známé lázeňské místo se nestalo v tak krátkém čase tolik slavným.“ (přel. J. H.).³⁰⁷

Vše směřovalo k vyhlášení lázeňského místa městem – to se stalo v roce 1865.

5.3.1 Příjezd hostů do Mariánských Lázní – dopravní možnosti

Doprava do lázní byla problémem, který se město snažilo co nejdříve vyřešit – zástupci města si dobře uvědomovali, že na stupni rozvoje dopravní infrastruktury závisí rozvoj cestovního ruchu. Proto v námi sledovaném období došlo k zásadním změnám. Existence cest je často zmiňována v místních turistických průvodcích, stejně jako jejich stav a časové možnosti dopravy. Hlavní cesta – poštovní – vedla z Prahy přes Plzeň a Stříbro dále do Chebu. V této době již byla vybudována spojka od Hamrnického zámku ke Křížovému prameni (tzv. Kunststraße, dnes Hlavní třída). Byla zpevněna kamenem a vznikl typ cesty *chaussée* (1822).³⁰⁸ Další přístupové cesty vedly od Zádubu a Závěšína (Hohendorf, Aboschin). V roce 1831 byla dostavěna spojnice na poštovní hlavní tah přes Velkou Hleďsebi a dále do Chebu a na Prahu.³⁰⁹ Dopravní infrastruktura se neustále vylepšovala. V roce 1829 byla postavena silnice do Karlových Varů. Od roku 1832 musely všechny poštovní vozy a dostavníky jezdit v sezóně přes

---

³⁰⁷ „Kein bekannter Badeort hat sich wohl in so kurzer Zeit so berühmt gemacht.“ ZIEGLER, Anton, *Bemerkungen über Marienbad in Böhmen*. Regensburg: Rotermond 1820, s. 5-6.

³⁰⁸ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 37.

³⁰⁹ *Tamtéž*, s. 48.

Mariánské Lázně.³¹⁰ Přes neustále se zlepšující se dopravní možnosti zůstávají vzdálenosti uváděné v hodinách nebo v mílích zhruba stejné až do 70. let 19. století, kdy nastupuje éra vlaku.

Z písemných pramenů se dozvídáme vzdálenosti k okolnímu osídlení, ale také překvapivě k významným vzdáleným centrům, jako byly Karlovy Vary, Cheb, Plzeň, Praha, Brno, v zahraničí například Mnichov, Norimberk, Řezno, Berlín, Frankfurt, Hamburk, Innsbruck, Lipsko, Salcburk nebo Vídeň. Z toho je patrné, že město chtělo již od počátku cíleně budovat svou klientelu nejen doma, ale i v zahraničí, a mělo, co se týká návštěvníků, velké ambice. Do lázní se jezdilo téměř výlučně koňskými povozy, chudší hosté přicházeli pěšky nebo selskými povozy taženými kravami a voly. Veřejným dopravním prostředkem byly dlouho poštovní dostavníky. Bohatí hosté a šlechta přijížděli vlastními kočáry.³¹¹ Například takto přicestoval z Paříže roku 1836 Fryderyk Chopin. Cesta mu trvala 9 hodin.³¹²

Carl Joseph Heidler uvádí ve své knize z roku 1819 polohu města vůči okolí: „*Mariánské Lázně leží (...) 7 ½ hodiny od Karlových Varů; 5 hodin od Františkových Lázní; 3 hodiny od Teplé; 3 hodiny od Plané; 2 hodiny od Chodové Plané; 2 hodiny od Mnichova (Einsiedl); 2 hodiny od Kynžvartu.*“ (přel. J. H.)³¹³ Franz Sartori ve svém *Taschenbuch für Marienbads Curgäste* také z

---

³¹⁰ *Tamtéž*, s. 49. Odtud dostavník dále pokračoval do Chešbu a Hofu.

³¹¹ HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*. Praha: Argo 1996, s. 36-43.

³¹² MAY, Josef, *Chopin in Marienbad*. Heimatbuch Marienbad Stadt und Land I. Band. Geisenfeld: Stadt-Druck 1977, s. 277.

³¹³ „*Marienbad liegt (...) sieben und eine halbe Stunde von Karlsbad; fünf Stunden von Franzensbrunn; drey Stunden von Tepl; drey Stunden von Plan; zwey Stunden von Kutenplan; zwey Stunden von Einsiedel; zwey Stunden von Königswart; (...)*“ HEIDLER, Carl Josef, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 128.

roku 1819 uvádí vzdálenosti k různým městům v cizině i doma. Z Karlových Varů vedly do Mariánských Lázní pro zajímavost čtyři různé cesty a jízda trvala 7 ½ hodiny. Cesta z Prahy pak v roce 1819 trvala dva dny, případně dva a půl dne.³¹⁴ Vzdálenosti byly někdy uváděny v poštovních mílích.³¹⁵

5.3.2 Ubytování hostů, jejich stravování a první seznámení se s městem

Mezi lety 1818 až 1865 vzniklo ve městě nejvíce staveb. Celé období je charakterizováno velkým stavebním rozmachem. Jen do roku 1823 zde vzrostl počet domů ze šestnácti na čtyřicet dva.³¹⁶ O patnáct let později mají Mariánské Lázně již domů 65, přičemž se neustále buduje.³¹⁷ Atmosféru ve městě nám přiblížil jeden z prvních významných hostů Johann Wolfgang von Goethe. V dopise svému příteli Karlu Friedrichovi Zelterovi z 2. května 1820 napsal: *„Poté jsem navštívil Mariánské Lázně, nové významné zařízení, patřící klášteru Teplá. Poloha místa je přívětivá. Jako u všech podobných se tu nacházejí již zafixované nahodilosti, které jsou nepohodlné; včas se tu ale zakročilo. Architekt a zahradník rozumí svému řemeslu a jsou zvyklí pracovat se svobodnou*

---

³¹⁴ SARTORI, Franz, Taschenbuch für Marienbads Curgäste, oder, Wollständige Beschreibung dieses Heilortes und seiner Umgebungen in topographischer, pittoresker, geschichtlicher, naturhistorischer und medizinischer Hinsicht. Wien, Prag, Carlsbad: Carl Haas 1819, s. 26 n.

³¹⁵ Např. RICHTER, F. L., Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 124-127.

³¹⁶ DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842, s. 63.

³¹⁷ SOMMER, Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt*. Pilsner Kreis. Prag: Calvenischen Buchhandlung 1838, s. 262.

myslí. Ten druhý má, jak vidět, obrazotvornost a je praktik, neptá se, jak terén vypadá, nýbrž jak by vypadat měl; odvážení a zasypávání mu nevadí, a takový nějaký je v daném případě nutný. Připadalo mi to ostatně, jako kdybych byl v severoamerických pustinách, kde se mýtí lesy tak, aby se tam během tří let postavilo město. (...) přitom tady pracují omítkáři, štukatér a malíř z Prahy a jiných míst, v akordu, docela pilně a šikovně; (...) a tak jde všechno neuvěřitelně rychle. Dům, který ještě není pod střechou má být už v srpnu částečně obyvatelný (...).“ (přel. J. H.).³¹⁸ Goethovi imponoval místní stavební ruch a zdejší budování lázní mu připomínalo osidlování Severní Ameriky prvními kolonisty. Město ho natolik fascinovalo, že hned příští sezónu přijel na léčení.

Dominantou města se stal pavilon Křížového pramene s kupolí, odkud vedla hlavní promenáda směrem k Ambrožovu prameni. První zástavba vznikala v okolí, v místech dnešního Goethova náměstí, dnešní Masarykovy ulice nad kolonádou a směrem k Nehrově ulici. Ulice ještě zpočátku nebyly pojmenovány, hlavním ukazatelem byly počty domů dokončených a nedokončených a jména

---

³¹⁸ „Dann besuchte ich Marienbad, eine neue bedeutende Anstalt, abhängig vom Stifte Töpel. Die Anlage des Orts ist erfreulich; bei allen dergleichen finden sich schon fixierte Zufälligkeiten, die unbequem sind; man hat aber zeitig eingegriffen. Architekt und Gärtner verstehen ihr Handwerk und sind gewohnt mit freiem Sinn zu arbeiten. Der letzte, sieht man wohl, hat Einbildungskraft und Praktik, er fragt nicht wie das Terrain aussieht, sondern wie es aussehen sollte; abtragen und auffüllen rührt ihn nicht, und ein solcher ist besonders in gegenwärtigem Falle nötig. Mir war es übrigens, als wäre ich in den nordamerikanischen Einsamkeiten, wo man Wälder aushaut, um in drei Jahren eine Stadt zu bauen. (...) zugleich arbeiten Tüncher, Stukkatur[er] und Maler, von Prag und anderen Orten, im Akkord, gar fleißig und geschickt; (...) so geht alles unglaublich schnell. Ein Haus, das noch nicht unter Dach ist, soll im August schon zum Theil wohnbar sein (...).“ GOETHE, Johann Wolfgang von, *Briefe. Textkritisch durchgesehen und mit Anmerkungen versehen von Karl Robert Mandelkow unter Mitarbeit von Bodo Morawe*, sv. 3. München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1988, 3. vyd., s. 474-476.

minerálních pramenů. Směrem k jihu vedla dnešní Hlavní třída, zpočátku však pouze jako dopravní komunikace do města.³¹⁹

Staví se hotely, penziony, ubytovny, nejprve ze dřeva, novější z kamene, vysoké dvě patra. „*Nové domy jsou všechny ještě kromě přízemí dvě patra vysoké, a takové velikosti a elegance, že nejméně několik stovek hostů současně naplní prostor. (...) Skoro každý dům poskytuje volný výhled na Mariánské Lázně.*“ (přel. J. H.).³²⁰ Za lázeňskými domy byla stání pro koně a vozy. Ve dvacátých letech je nově jímán Lesní pramen, u kterého je nově vystavěná kolonáda a v okolí nová zástavba. Ve čtyřicátých letech vznikl kostel Nanebevzetí Panny Marie v místě původní kaple.³²¹

V roce 1821 bylo v lázních 528 místností, 56 kuchyní, stáje pro 259 koní a vozovna 172 vozů. Hosté, kteří přijížděli vlastním kočárem, museli zajistit stání pro koně, jejich ošetření, najít místo pro uložení kočáru a složit zavazadla. K tomuto byl v lázních k ruce také školený a zručný personál.³²²

Přestože dobové příručky spropitné nenařizují, šlo o nepsané pravidlo, které je často karikováno i na pohlednicích. Z novější doby přelomu 19. a 20. století

---

³¹⁹ Viz plány v turistických publikacích z let 1818 – 1865.

³²⁰ „*Die neuern sind alle außer dem Erdgeschoße noch zwey Stockwerke hoch, und von solcher größe und Eleganz, daß nicht bloß zu einer und derselben Zeit mehrere hundert Gäste vollkommen Raum. (...) Fast jedes Haus gewährt eine freye Aussicht über Marienbad.*“ SCHEU, Fidelis, *Meine Beobachtungen über die eigenthümlichen Wirkungen der Heilquellen in Marienbad und der Bäder daselbst*. Prag: Martin Neureutter 1824, s. 3; Též HEIDLER, Karl, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 138.

³²¹ Katolický kostel Nanebevzetí Panny Marie byl postaven v letech 1844-1848. Kostel je postaven v novobyzantském slohu a má osmiúhelníkový půdorys. Nad vchodem je znak tepelského kláštera – trojí paroží.

³²² RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 109.

pochází regule Jiřího Gutha-Jarkovského, která se opírá o starší zvyklosti. Guth-Jarkovský radí: „*V lázních, jakož vůbec nikde, není spropitné povinností a nesmí ani nemá býti vymáháno, třeba jest očekáváno; toliko zrak smí beztretně vyjadřovati prosbu o ně. Žádá-li tedy lázeňská osoba spropitné, nejdená správně ani slušně – ale přimhuřte oko a dejte jí je!*“³²³ Vidíme, že spropitné, které mělo být zahrnuto v ceně ubytování a v ceně taxi, bylo běžnou součástí života, i když existovala snaha ho vymýtit.

Všechny budovy ve městě musely být už stavěny s povolením k. k. Landebaudirektion (Zemské stavební ředitelství). Počet domů v 60. letech dosáhl číslovky 102. Bylo zde šest ulic – Kaiserstrasse, untere und obere Kreuzbrunnenstrasse, Jägerstrasse, Mühlstrasse, Stefanstrasse – a dvě náměstí – Kirchenplatz, Franz-Joseph Platz. Obec měla v 60. letech 1200 obyvatel a hlavním zaměstnáním domácích byl pronájem bytů a péče o hosty. Bylo zde na 2000 pokojů.³²⁴ Infrastruktura již byla dobrá, ve městě byl stálý špitál, pošta, telegrafní úřad, lékárna a řada obchodů, které sloužily spíše návštěvníkům: prodávaly se zde knihy, cestovní potřeby, sklo a porcelán, český granát, předměty ze serpentinitu, galanterie, hedvábí, klobouky, oděvy, apod.³²⁵

V prvních letech se říkalo domům číslem a obecnými jmény jako například „Hostinec“ nebo „Staré lázně“, ovšem velmi brzy se soukromé penziony a hostince, stejně tak hotely nazývaly vznešeněji. Například v těchto letech: „Princ“, („Zum Prinzen“), „Císař rakouský“ („Zum Kaiser von Österreich“). Dodnes jsou oblíbenými názvy jména podle cizích zemí, měst nebo přírodnin:

---

³²³ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří, *Společenský katechismus*. Praha 2000, s. 123.

³²⁴ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862, s. 283.

³²⁵ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862, s. 171-173.

„Vídeňský dům“ („Zum Wiener Haus“), „Ruský dům“ („Zum Russischen Haus“), „Saský dům“ („Zum Saschischen Haus“). Oblíbeným přídomek byla barva (zlatá, zelená, bílá, červená, černá) nebo číslovka (oblíbené bylo číslo tři). Například domy „Zlatá Koule“ („Zur Goldenen Kugel“), „Zlatý hrozen“ („Zur goldenen Traube“), „Zlatá koruna“ („Zur Goldenen Krone“), „Zlatý orel“ („Zum Goldenen Adler“), „Tři skřiváci“ („Zu den Drei Lerchen“), „Bílá labuť“ („Zum Weißen Schwan“), „Tři lípy“ („Zu den Drei Linden“) a další.³²⁶

Přestože hosté si s sebou ještě zpočátku vozili vlastní postel s příslušenstvím a potraviny, bydlení, stravování a obsluha byly v lázních již v této době na velmi vysoké úrovni. „*Obsluha ze strany místních je tak opatřená, že jen nespravedlivý si na ni může stěžovat.*“ (přel. J. H.).³²⁷

Prvními lepšími hotely ve městě byly Klinger (postavený 1820 Albertem Klingerem) a Klebelsbergův palác (později Weimar; za socialismu Kavkaz), kde při svých pobytech bydlili také nejvýznačnější hosté. Penzionů přibývalo, řada domácích pak přes sezónu bydlela ve sklepě nebo na půdě, jen aby mohli výhodně pronajmout své světnice hostům. Někteří návštěvníci přijeli už předem domluveni, kde budou ubytováni, jindy hosté hledali byt přímo na místě. Bylo praxí, že na několik dnů mohl host bydlet v dražším hotelu a hledat mezitím lacinější ubytování v soukromí, neboť hotely byly opravdu drahé.³²⁸

---

³²⁶ Viz seznam ve Felbingerově kronice. FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 146-147.

³²⁷ „*Die Bedienung von Seite der Hausleute ist so beschaffen, daß nur der Unbillige sich darüber beklagen kann.*“ HEIDLER, Karl, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 142.

³²⁸ O této praxi nás zpravují turistické příručky, které radí, jak si co nejlépe počínat při hledání ubytování.

„*Láče a šikovnost pohostinství, a rozmanitost ve výběru jídel pro nemocné a zdravé, si zaslouží skoro chválu.*“ (přel. J. H.)³²⁹ Stravování bylo na dobré úrovni – jedlo se à la carte (podle jídelního lístku) nebo se stolovalo společně (table d'hôte). Návštěvník si mohl také objednat jídlo k sobě na pokoj. Obědvalo se v jednu hodinu odpoledne a na výběr bylo z několika jídel.³³⁰ „*Večer je čas jídla docela náhodný; a jídelní lístek umožňuje výběr z pěti až osmi jídel. Každé z nich je příjemné a užitečné.*“ (přel. J. H.)³³¹ K dostání bylo i pivo a víno – víno pouze v Klebelsbergově paláci nebo v hotelu Klinger. Jiné domy neměly k prodeji vína povolení. Host si ovšem mohl nějaké víno ke kúře (míchalo se s Křížovým pramenem) dovézt přes hranice z domova. Běžně se prodávalo pouze pivo z tepelského klášterního pivovaru.³³² Někteří příchozí si přivezli s sebou také jídlo a chtěli si ho sami na pokoji připravit. Nalezli veškerou „*ochotu a podporu*“ (přel. J. H.) od místních hospodyň.³³³ Ještě ve 20. a 30. letech 19. století tak někteří činili.

---

³²⁹ „*Die Billigkeit und Geschicklichkeit des Triteurs, und seine Mannigfaltigkeit in der Asuwahl der Speisen für Kranke und Gesunde, hat neben dem Lobe gezzolt.*“ HEIDLER, Karl, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 142.

³³⁰ HEIDLER, Karl, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 141.

³³¹ „*Am Abend ist die Zeit zum Speisen ganz willkührlich; und ein Speisezettel erlaubt aus fünf bis acht Speisen die Auswahl derjenigen; die jedem gefällig oder zuträglich ist.*“ Tamtéž, s. 142.

³³² RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 119.

³³³ „*Gefäülligkeit (...) und (...) Unterstützung.*“ HEIDLER, Karl, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 143.

Stravování bylo jedním z prvků léčby, pravidelná životospráva byla součástí úspěšného pobytu a v této době nebyla zdaleka samozřejmostí v běžném životě. Od 50. let, kdy se v Mariánských Lázních léčila již cíleně obezita, je správnému stravování a dietám věnován také velký oddíl ve všech příručkách pro pacienty a turisty.³³⁴

5.3.3 Běžný den mariánskolázeňského hosta a postup léčby

Běžný den v Mariánských Lázních v tomto období začínal velmi brzy. Již ráno mířily davy návštěvníků k pramenům, aby započaly léčebnou kúru. Následovala snídaneň, odpočinek, oběd, různé návštěvy a společenské povinnosti, opět procházka, večeře a případná společenská zábava. Svědectví o běžném dni v Mariánských Lázních podává například Gabriela ze Schwarzenbergu: *Myslím si, že zdejší způsob života obecně musí každému prospívat. Vstává se tu v 6 hodin, před 7. hodinou se již chodí na procházku, a to do 9, potom se snídá podomácku, od 10 do 2 hodin ležíme, ve 3 hodiny máme oběd, od 5 do 8 se procházíme, pak máme večeři a v devět jdeme všichni ležet.*³³⁵ Vidíme, že se dbalo na pravidelný režim, že panovala přísnost, co se týká stravování a trávení času, a že životospráva byla velmi promyšlená a byla součástí léčby. Snídat nebylo v běžném životě dosud zvykem, ale v lázních snídání den začínal.³³⁶ Pacienti hned po ránu věnovali čas procházce a pitné kúře nebo koupeli (správně

---

³³⁴ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1857

³³⁵ Dopis z 8. 7. 1841 babičce Marii Anně (maršálkové), francouzsky. LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. Praha: Scriptorium 2006, s. 327.

³³⁶ LENDEROVÁ, Milena, *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum 2009, s. 130.

mělo toto období zabrat čas od šesté hodiny ranní do osmi hodin)³³⁷, dennímu režimu se věnovala pozornost i na stránkách příruček pro hosty, které doporučovaly, jak v lázních co nejlépe využít čas. Pitná a léčebná kúra byla přírodním typem léčby a trvala až několik týdnů. Od dvou do čtyř, častěji však i dva a více měsíců.³³⁸ Pobyt měl však trvat minimálně 3-4 týdny, na tom se většina lékařů i průvodců shodla.³³⁹ Déle zde hosté – často kvůli financím – nepobyli.

Ráno se hosté setkávali na korzu před Křížovým pramenem, což bylo centrum lázní. Heidler k tomu poznamenává: „*Také je zde místo, kde si většina hostů vyměňuje mezi sebou ranní pozdravy.*“ (přel. J. H.)³⁴⁰ Hned v šest hodin ráno začínal na kolonádě koncert, hosté korzovali, povídali si a pili předepsané pohárky pramenů. V případě špatného počasí, nebo když to nedovoloval zdravotní stav, bylo možné si pramen nechat přinést na pokoj. Doporučoval se ovšem raději pohyb na čerstvém vzduchu a pití pramene přímo u zdroje.³⁴¹

Ráno byl čas i na jiné procedury, například koupele. Ty probíhaly v tzv. „Badehausu“ (Staré lázně). „*Měl(y) 16 částečně vytápěných, částečně nevytápěných, dřevěnými vanami vybavených komůrek ke koupání (koupelen),*

---

³³⁷ RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 53.

³³⁸ HEIDLER, Karl, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819.; ZÖRKENDÖRFER, Karl, *The Use of Marienbad mineral waters and of the Marienbad natur spring salt for home Treatment*. Marienbad: [s. d.].

³³⁹ RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 59.

³⁴⁰ „*Daher ist auch hier der Ort, wo sich die meisten Gäste ihre wechselseitigen Morgengrüsse bringen.*“ HEIDLER, Karl Josef, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 132.

³⁴¹ *Tamtéž*, s. 132.

*(...), jejich počet by se měl tuto zimu (...) zvětšit na 22. Do té doby, než bude dokončena budova Nových lázní. Bude slibná, co se týká elegance, velikosti a vnitřního zařízení.*³⁴²

Na promenádě bývalo mnoho laviček, hosté si zde mohli odpočinout, a cesty byly vysypány pískem. Odpoledne bylo na promenádě vidět jen málo hostů, byl čas k výletům nebo k vycházkám do okolí. Večerní procházka opět patřila prostranství před Křížovým pramenem a koncertu na kolonádě.³⁴³

Zpočátku lázní převažovali nemocní s revmatickými obtížemi a s poúrazovými stavy. Ti šťastnější po několika koupelích odložili své berle nebo je dokonce zlámali. V místním kostele se množila sbírka odložených holí s děkovnými nápisy.³⁴⁴ Později, když přijížděli do lázní stále bohatší hosté, byly hlavními problémy dna, otylost a cukrovka. Otylost platila v první polovině 19. století za projev blahobytu, důstojnosti a zdraví, a dodávala důvěryhodnost (např. obchodníkům). Od poloviny století měl však zdravý člověk vypadat jinak. Otylost se léčila v Mariánských Lázních, Karlových Varech a německém Bad Kissingenu. Dlouho se soudilo, že otylost se „vypotí nebo vymočí“. Přeceňoval se význam horkovzdušných a parních komor a projímavých procedur. Od 70. let však lékaři přišli na to, že nejúčinnější je redukční dieta kombinovaná s pohybem. Snažili se o to, aby se v mariánskolázeňských hotelech vařilo dietně a zdravě. Pomáhaly také masáže. V sezóně se pořádaly závody otylých – účastníci museli mít nejméně 90 kg. Závod začínal a končil vážením účastníků. Otylcům,

---

³⁴² *Tamtéž*, s. 136-137.

³⁴³ RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 113.

³⁴⁴ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 122. Vzpomíná na ně při svém pobytu ještě Jan Neruda v roce 1872.

kterí se na cestě občerstvovali ve výletních kavárnách, fandily davy přihlížejících.³⁴⁵

Osobní váhy ve městě byly na každém kroku, na kolonádě i v parcích. Obsluhovaly je ženy, které si vedly pacientův váhový úbytek dietně do sešitku.³⁴⁶ Nejtěžší pacienti vážili až přes 200 kg. Z mužů dosáhl „proslulosti“, co se týká váhy William Campbell z Londýna (28 let, 220 kg) a Švýcarka Jenny Letto (19 let, 195 kg).³⁴⁷ Tito „šampióni“ se dostali i na propagační pohlednice lázní. Otylí měli i problémy s bydlením (aby je unesla postel, klozet apod.). Otylí plnili mj. pokladny místních krejčích a švadlen, protože při hubnutí sháněli nové kusy oděvu. S otylostí souvisela i další choroba – vysoký krevní tlak. U něj pomáhaly túry, nejprve v rovině, poté s mírným stoupáním. V Mariánských Lázních se léčila také chudokrevnost, protože místní vody mají vysoký obsah železa. Chudokrevní pili zejména Ambrožovy prameny.³⁴⁸

U pramenů se na hlavní promenádě tvořila často fronta, která platila pro každého. Pokusy o předbíhání byly marné. Pohárky nebyly velké, a tak bylo nutné frontu vystát několikrát denně. Tuto skutečnost často karikují dobové pohlednice. Do vody se často přidávala sůl, mléko, syrovátka, citronová šťáva nebo sirup. Pohárky bývaly skleněné, a měly dokonce vyznačeny objemy v mililitrech, aby byla kúra co nejúčinnější a přesná.³⁴⁹

Bylo dlouho zvykem, že lékaři ordinovali přímo u pramenů, zde vítali své pacienty, poptávali se jich na zdraví, počet stolic, prohlíželi vyplazený jazyk a

---

³⁴⁵ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 26-28.

³⁴⁶ *Tamtéž*, s. 27.

³⁴⁷ *Tamtéž*, s. 26-28.

³⁴⁸ Dodnes se Ambrožovy prameny při této indikaci užívají, přestože vysoký obsah železa mají i jiné mariánskolázeňské kyselky.

³⁴⁹ Viz expozice Městského muzea Mariánské Lázně a soukromé sbírky.

kontrolovali puls. Podle toho volili léčbu, obvykle pitnou kúru nebo koupele. Až od 80. let měli lékaři vlastní ordinace a jedním z prvních byl vyhlášený doktor celebrit Enoch Kisch.³⁵⁰

5.3.4 Společenský život v mladých Mariánských Lázních

Během léčby, která byla poměrně dlouhá, město dbalo na to, aby se hosté dobře bavili a trávili smysluplně svůj čas. Pacient měl mít neustále na mysli příslušnost ke stavu, návyky, etiketu, ale protože lázně byly daleko od velkých měst a daleko od domovů příchozích, tolerovala se určitá uvolněnost. Je však důležité „*dodržování zlatého pravidla střídmosti ve všech věcech*“.³⁵¹ Již doboví autoři příruček si všimli faktu, že příroda a venkovská pohoda působí blahodárně na duši a tělo, a často se zde sejde a seznámí společnost, která by se jindy a jinde nesetkala.³⁵²

V raných letech Mariánských Lázní patřily k největšímu povyražení procházky po městě, vycházky a výlety do blízkého okolí. Ovšem brzy byla pořádána také společenská zábava. Od roku 1820 probíhala divadelní představení na různých místech ve městě, koncerty a podobně.³⁵³ Již od roku 1814 zde působila místní lázeňská kapela, která hrála hostům ráno u pramenů, odpoledne i večer při procházce. Hudebníci hráli nejprve kolem stolu, na němž byly noty, a

---

³⁵⁰ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s.112-113.

³⁵¹ „*Beobachtung der goldenen Regel der Mäßigkeit in allen Dingen.*“ HEIDLER, Karl Josef, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819, s. 143.

³⁵² *Tamtéž*, s. 143-144.

³⁵³ RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 113-114.

některý z nich mohl obejít hosty se slovy: „*umění jde na žebrotu*“ a prosil o almužnu. V roce 1818 vznikla první stálá lázeňská kapela Karla Beera z Bečova. Měla osm muzikantů. Od roku 1820 zde byl prvním houslistou Josef Labický, pozdější dirigent Karlovarského lázeňského orchestru. V roce 1821 vydal opat Reitenberger povolení k sestavení orchestru. Měl jedenáct členů a v jeho čele stál Josef Schurwann.³⁵⁴

Um lázeňského orchestru obdivovali mnozí hudebníci a skladatelé, například Louis Spohr, který napsal valčík *Vzpomínka na Mariánské Lázně*, op. 89. V roce 1839 založil učitel Schlesinger pěvecký kroužek, z něhož se vyvinul mužský pěvecký sbor. Sbor často doprovázel lázeňský orchestr, který hrával jen v sezóně – ráno a večer u Křížového pramene, v poledne u Lesního. V roce 1873 byl pro orchestr na kolonádě postaven pavilon, který dnes již nestojí. V roce 1914 bylo v orchestru již 51 mužů.³⁵⁵

Hotely také mívaly své kapely, zejména dechovky. Působila tu i hasičská kapela, hrálo se večer a v noci k tanci, pořádaly se taneční věnečky s tombolou, ale také odpolední čaje. Až do roku 1858 hrála každému příchozímu hostu kapela pod oknem dostaveníčko.³⁵⁶ Konaly se také první plesy, zábavy a domácí koncerty.

V dopisech Gabriely ze Schwarzenbergu čteme například: „Rusové, kteří jsou zde, pořádají dnes ples na počest narozenin cara Mikuláše. Rusové, kteří jsou v Karlových Varech, sem na ples také přijedou, byla jsem též pozvána, ale protože mě nechtějí vzít s sebou, smířila jsem se s tím a považuji to za zcela přirozené. Maminka tam půjde kvůli Rosině Czerninové, která sem přijela za zábavou, ale já si myslím, že se nemá jezdit do Mariánských Lázní, aby zde

---

³⁵⁴ Údaje o místním orchestru převzaty z: ČECHOVÁ, Lenka, *Mariánskolázeňský orchestr v 19. století a na počátku století 20.* Diplomová práce na HV FF UK. Praha: 1991.

³⁵⁵ ČECHOVÁ, Lenka, *Mariánskolázeňský orchestr v 19. století a na počátku století 20.* Diplomová práce na HV FF UK. Praha: 1991.; www.zso.cz.

³⁵⁶ SCHEU, Fidelis, *Meine Beobachtungen über die eigenthümlichen Wirkungen der Heilquellen in Marienbad und der Bäder daselbst.* Prag: Martin Neureutter 1824, s. 5.; www.zso.cz.

člověk hledal zábavu, protože se zde má léčit.“³⁵⁷ Jindy Gabriela píše: „Pokud se týče radovánek v Mariánských Lázních, ujišťuji vás, drahá babičko, že jich není mnoho. Byli jsme jen na jednom plese, den po dni míjí stejně a ačkoli je mi vyčítáno, že se bavím tuze ráda, mohu vás ujistit, že mi klidný a lenivý život, který zde vedeme, velmi vyhovuje.“³⁵⁷

Podle záznamů kronikáře Felbingera se v Mariánských Lázních divadlo hrálo poprvé 14. června 1820. Přijeli kočovníci pod vedením paní Šantrochové.³⁵⁸ Roku 1823 dostal povolení provozovat divadlo o tepelského opata pan Adolf Stein.³⁵⁹ Hrávalo se pod širým nebem za domem Lipsko. V roce 1827 přebírá vedení divadla August Fugger. V roce 1840 poprvé vystoupili místní ochotníci.³⁶⁰ Později, v roce 1844 vzniklo divadlo ve čtvrti Šenov (dnešní Vila Dino, dříve Šumava), kde se hrálo v tzv. aréně. Za deště se hra přesunula do dnešního Rozkvětu – tehdy Halbmayrova domu.³⁶¹

Přestože průvodce hlásaly, že „*hazardní hry jsou zde přísně zakázány*.“ (přel. J. H.).³⁶², pravděpodobně i různé druhy her již v této době patřily

---

³⁵⁷ Dopis z 26. 7. [1841] babičce Marii Anně (maršálkové), francouzsky. LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. Praha: Scriptorium 2006, s. 335.

³⁵⁸ FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008, s. 35.

³⁵⁹ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, 106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 84.

³⁶⁰ Viz *Archiv místního ochotnického spolku* při KaSS. Ochotníci zde působí dodnes.

³⁶¹ *Tamtéž*; též: RAUSCHER, Josef, Das Theater der Kurstadt. In: *Heimathuch Marienbad Stadt und Land, Band I*. Geisenfeld: Stadt Druck 1977, s. 362-367.

³⁶² „Hazardspiele sind hier gesetzlich verboten“ SCHEU, Fidelis, *Meine Beobachtungen über die eigenthümlichen Wirkungen der Heilquellen in Marienbad und der Bäder daselbst*. Prag: Martin Neureutter 1824, s. 5.; podobně FRANKL, Josef Adam, *Marienbad, seine Heilquellen und Umgebungen*. Prag: Kronberger und Weber 1837, s. 67.

k vítanému rozptýlení hostů, zejména pánů. Hosté si mohli jít také zastřílet do místních lesů (pouze s doprovodem místního myslivce), nebo mohli využít od 30. let místní čítárny. Běžnou součástí dne byla společenská konverzace, jak při promenádě, tak při návštěvách známých a podobně. Někteří hledali v lázních rozptýlení zcela jiného druhu, Goethe v roce 1831 údajně řekl: „*Malá láska je to jediné, co nám může učinit lázeňský pobyt snesitelným, jinak bychom zemřeli nudou. Také jsem býval skoro vždy šťastný, že jsem nějakou malou známost našel, která mě během několika málo týdnů zabavila.*“³⁶³

Obchody byly leckdy otevřeny až do 22 hodin, aby hosté mohli nakupovat i po skončení společenské zábavy.³⁶⁴ Nabízely se zde výrobky ze zlata, stříbra a drahých kovů, řezby ze slonoviny, oblíbené u dam bylo oblečení, z Vídně, z Paříže a podobně, výšivky a ruční práce z Východu (Slovensko, Halič, Ukrajina), krajky, rukavice z Krušných hor, dřevěné výrobky ze Šumavy a hlavně místní porcelán a sklo.³⁶⁵

Je vidět, že přestože v lázních v této době převládal jasný účel – léčba a uzdravení, stále více se dostává do popředí společenský život.

5.3.5 Výlety do blízkého okolí a první vycházkové trasy

Na pomezí společenského života a léčby byl pohyb – vycházky, procházky, túra a výlety. Již od počátku lázní byla budována síť stezek a turistických tras v okolí Mariánských Lázní. Tuto myšlenku uvedl v praxi již zakladatel místních parků Václav Skalník, který zde prosadil typ anglického parku, tedy volný

---

³⁶³ www.marienbad.com.

³⁶⁴ SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, inzerce obchodů v různých ročnících, např. z roku 1856 a dalších.

³⁶⁵ *Tamtéž*.

přechod města ve volnou přírodu. Objevování přírody bylo také módní záležitostí a naplňovalo dobový romantický ideál. Procházky a výlety byly „v kurzu“ i kvůli nově prosazovanému zdravému životnímu stylu, ke kterému patřila pravidelná strava a pohyb. Od 50. a 60. let 19. století jsou Mariánské Lázně propagovány jako město pro léčbu dobového neduhu – otylosti. Se vším výše uvedeným souvisí také popularita turistiky v této době.³⁶⁶

Zpočátku návštěvníci obdivovali především přírodní krásy a vyhlídková místa v okolí. Autoři prvních průvodců zmiňují, že příroda má také moc léčit a píší o vycházkách do blízkého okolí. Rozcestníkem turistických tras byl pavilon Křížového pramene. Hosté obdivovali potůčky, stromy, les, vyhlídky na město z kopců, stinné stezky a podobně. O Mariánských Lázních se v této době (20. a 30. léta) píše ještě jako o venkovu. Vznikají první odpočívadla v lese. Většinou nesou jméno nějakého významného hosta, lázně mu tím chtěly vzdát poctu a udělat si také reklamu.

Mezi první výletní cíle patřil Mariánskolázeňský mlýn (dnes Cristal Palace), odkud mohli hosté pokračovat kolem úšovických pramenů (Ferdinandův, Luční – dnes Rudolfův) až do Úšovic.

Oblíbené byly vyhlídky. Nejstarší byl Belvedere (na vrchu Špičák za dnešním Ředitelstvím Lázní), sedátko na Hamelice a Karlova vyhlídka, kterou charakterizuje od roku 1818 kříž. Ten byl v roce 1832 nahrazen choleroým křížem, který je zde dodnes.³⁶⁷ V roce 1827 byla postavena Amáliina vyhlídka, nazvaná podle vévodkyně Amálie z Altenburgu, která se zde zasnoubila. Později se budovaly další vyhlídky: Albertova besídka, Valdštejnův monument, vyhlídka

---

³⁶⁶ Viz úvodní pasáže z knihy: PELC, Martin, *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská 2009.

³⁶⁷ Karlova vyhlídka nese jméno podle opata Karla Kašpara Reitenbergera. Choleroý kříž měl zabránit šíření cholery do města, což se opravdu podařilo.

Friedricha Viléma, Hirtenruhe (dnes Kamzík), Malé Švýcarsko se seskupením balvanů Friedrichstein, Goethovo sedátko a další. Hosté navštěvovali také Lesní pramen (od roku 1827) s kolonádou, Lesní mlýn (1833; později Donbas) nebo kavárnu Diana.³⁶⁸

Výlety se podnikaly také kočárem nebo koňmo, dopravní prostředek si hosté mohli pronajmout na Poštovním úřadě už od roku 1822.³⁶⁹ Jezdilo se do Teplé, kam měli ovšem přístup výhradně muži³⁷⁰; na Kynžvart, kde umožnil kníže Metternich hostům prohlídku; v Kynžvartu byly také lázně a hrad. Jezdilo se do nedalekého Hammerhofu, kde bylo možno se již ve 20. letech občerstvit.³⁷¹ Podnikaly se výlety do Hohendorfu (Zádub), kde stála lípa, do jejíž dutiny se vešlo dvanáct osob.³⁷² Odtud se mohlo pokračovat dále na vrch Podhora, kde stála až do roku 1945 Hanakannova kavárna.³⁷³ Oblíbené byly výlety do nedalekých obcí – do Sklářů (výrobna džbánek na prameny); do Chodové Plané, kde bylo možno navštívit zámek; do Plané, kde Nosticové umožnili prohlídku zámku. V nedalekém Mnichově se brousil serpentinit, v Pístově byl vyhlášený poutní kostel sv. Bartoloměje.

---

³⁶⁸ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1857, s. 195.

³⁶⁹ SCHEU, Fidelis, *Meine Beobachtungen über die eigenthümlichen Wirkungen der Heilquellen in Marienbad und der Bäder daselbst*. Prag: Martin Neureutter 1824, s. 5.

³⁷⁰ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1857, s. 209.

³⁷¹ Později zde vařila známá kuchařka Anna Neudeckerová. FRANKL, Josef Adam, *Marienbad, seine Heilquellen und Umgebungen*. Prag: Kronberger und Weber 1837, s. 96.

³⁷² RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821, s. 115.

³⁷³ Viz informační panel na vrchu Podhora.

Postupem doby se jezdilo do stále vzdálenějších destinací, také do Františkových Lázní a Karlových Varů, což byly ovšem konkurenční lázně. Řada hostů však výlet do dvou nebo tří západočeských lázní spojila. Příkladem mohou být dopisy Gabriely ze Schwarzenbergu – do Mariánských Lázní s rodinou cestovali přes Karlovy Vary, jindy se Gabriela zmiňuje o přítelkyních, které za ní a rodinou přijely na návštěvu do Mariánských Lázní z Františkových Lázní.³⁷⁴

5.3.6 Praktické informace pro lázeňské hosty (lázeňské taxi, různé poplatky, ordinační hodiny, lázeňský řád a podobně.

Nedílnou součástí života v lázních tvořila pravidla – jak se chovat, pravidla společenská a tzv. lázeňský řád. Byl vyžadován úpravný oděv, na módu se zde velmi dbalo, panovala snaha všech místních, aby byly lázně co nejkrásnější, aby se zde návštěvníci cítili spokojeni a vraceli se, nebo lázně doporučili známým.

Lázně byly sezónní, otevíraly se pravidelně od 1. května do konce září. Ceny v červnu až v srpnu byly až dvojnásobné. Obchody byly otevřeny v sezóně již od šesti ráno, zavíralo se okolo šesté hodiny večerní.³⁷⁵ Obyvatelé okolních vesnic i lidé například z Prahy a vzdálenějších center jezdili do Mariánských Lázní v sezóně za prací. Mimo sezónu se v lázních pracovalo, hotely byly zavřeny, opravovaly se domy, komunikace, stavělo se, čistily se prameny apod. Stálých obyvatel zde zatím mnoho nebydlelo a na zimu, která zde bývala velmi krutá, jich řada odjížděla do Prahy a větších měst.

---

³⁷⁴ Dopisy ze dne 8. a 15. 7. 1841, babičce Marii Anně (maršálkové), francouzsky. LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. Praha: Scriptorium 2006, s. 327-329.

³⁷⁵ SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, inzerce obchodů v různých ročnících.

V Mariánských Lázních se stejně jako v jiných lázních rozlišovala tzv. předsezóna, vrcholná sezóna a posezóna, přestože samotná sezóna trvala pouhých pět měsíců (od května do září). Podle toho byly odstupňovány ceny ubytování i jiných služeb. Nejdražší býval (stejně jako dnes o dovolených) červenec a srpen.³⁷⁶ Hlavní sezóna začínala 13. června. Ceny v letních měsících byly až dvojnásobné. Cena za procedury a léčebné kúry zůstávaly však stejné po celou dobu. Lišily se pro změnu podle denní doby: ráno bývaly nejdražší, neboť právě dopolední hodiny byly podle lékařů k těmto úkonům určeny. Odpoledne nebo velmi časně bývaly procedury až za polovinu ceny. Řada návštěvníků nevyhledávala nejrušnější (a nejdražší sezónu) a přijížděla raději v září, kdy byl v lázních relativní klid a počasí stálé.

Sezónnost s sebou přinášela také řadu problémů – bylo potřeba najmout personál, který často pocházel z okolí, ale i z větších měst nebo z ciziny; tento personál bohužel na konci sezóny lázeňské domy zase propuštěly.³⁷⁷ Naopak mimo sezónu se pracovalo na stavbě nových budov, přístavbách, opravách fasád nebo celkovém zvelebování domů a města. Probíhal generální úklid: rolovaly se koberce a všude se dával naftalín proti molům, zakrývaly se balkóny a pomníčky (prkny), aby byly ušetřeny tvrdé zimy, okapy se dávaly daleko před chodníky, aby nenateklo do domu, rolety byly staženy. Majitelé se stěhovali na zimu do nejlepších prvních pater, aby je v létě zase uvolnili vzácným hostům a sami bydleli v podkroví.³⁷⁸

Sezóna začínala tradičně 1. května kolonádním koncertem a v první neděli po tomto datu probíhalo tzv. svěcení pramenů. Prameny světili opati z Teplé a klérus z kláštera a z celého okolí, časem se zvali na tuto slavnost i významní

---

³⁷⁶ Viz tabulky a tarify v jednotlivých regionálních tiscích; též SOkA Cheb, f. *Kurlisty*.

³⁷⁷ Tato praxe platí v lázních dodnes.

³⁷⁸ Viz vyprávění lázeňských pracovníků z let meziválečných.

představitelé církve z jiných diecézí, nebo významní představitelé státu a jiní tzv. prominenti. Slavnostní průvod vycházel z kostela a seřadil se u dnešní kolonády Rudolfova a Karolinina pramene, odkud pokračoval po nejstarší promenádě směrem k prameni Křížovému. Zde byl pramen požehnán a všichni symbolicky ochutnali.³⁷⁹

Návštěvníky zajímaly také praktické informace, například již od roku 1819 byla zavedena lázeňská taxa. Lázeňská taxa byla zpočátku 2 fl.³⁸⁰ pro každého, kdo přijel na více než tři dny.³⁸¹ Někteří lázeňští hosté bydleli raději v okolních vsích a na procedury docházeli, protože např. v Úšovicích se lázeňská taxa nemusela platit. Připlácelo se za donášení vody, za petrolej, za čištění obuvi a šatů, za svíčky, za přitápění, pokud bylo některému hostu zima. Spropitné se dávalo vrátnému a všemu personálu.

Bylo také nutností si zakoupit v lázních nějaký suvenýr. Kupovaly se skleničky a pohárky ze skla, ze kterých se sice prameny nepily, ale byly upomínkou na lázně. Host si do nich mohl v krámku nebo ve stánku nechat vyrýt téměř cokoli, obrázek, nápis města, věnování, jméno a podobně. Jiným suvenýrem byly drobné obrázky a veduty místa (mědirytiny, ocelorytiny, litografie), později od 70. let pohlednice. Lázeňské oplatky se v Mariánských Lázních začaly vyrábět již od roku 1856. S jejich výrobou začal Karel

---

³⁷⁹ Tato parxe je v Mariánských Lázních obnovena k roku 1989. V této tradici je možné hledat již pohanské kořeny jarního čištění pramenů a studánek. ZÍBRT, Čeněk, *Seznam pověr a zvyklostí z VIII. věku*. Praha: Academia 1995, s. 58.

³⁸⁰ V Rakousko-Uhersku se používala jako měna od poloviny 18. století zlatka, neboli florin, v oběhu byl až do roku 1892, kdy byl vystřídán korunou. Děлил se na 60 krejcarů. Pro představu: okolo roku 1850 byl plat učitele okolo 130 fl. ročně, plat vyššího úředníka 500-700 fl. ročně. Taxy v Mariánských lázních byly proto velmi drahé.

³⁸¹ FRANKL, Josef Adam, *Marienbad, seine Heilquellen und Umgebungen*. Prag: Kronberger und Weber 1837, s. 148.

Reitenberger, synovec opata, v domě U tří bažantů. Ročně se vyrábělo 200 až 500 tisíc kusů. K tradici patřilo odvážet si nějakou papírovou či plechovou krabici z lázní s sebou.³⁸²

5.3.7 Významní návštěvníci z let 1818-1865

Založení Mariánských Lázní spadá do období Vídeňského kongresu. Centrem setkávání účastníků Vídeňského kongresu byly zejména Karlovy Vary, ale někteří ze státníků přijížděli také do Mariánských Lázní a do nedalekého Kynžvartu. V jejich čele stál hlavní představitel Vídeňského kongresu, kancléř Metternich. Mezi první takovéto významné hosty patřili pruský král Friedrich Wilhelm, saský velkovévoda Albrecht nebo kníže Schwarzenberg. Do Mariánských Lázní však zavítala i skupina protivníků – napoleonovců – Napoleonův bratr Louis a jeho syn budoucí Napoleon III.³⁸³

Mariánské Lázně se brzy chlubily návštěvami slavných hostů v počátcích se dbalo zejména na hosty z řad šlechty. Jména panovníků a vznešených návštěvníků byla tištěna v kurlistech tučně, nebo jim byly věnovány celé stránky.

Velké pozornosti se těšili také umělci – spisovatelé, hudebníci, skladatelé, zpěváci a herci. Pro mnohé z nich lázně stavěly pomníčky, pamětní desky na domech, kde pobývali, nebo různá vyhlídková místa a odpočívadla. Někteří umělci se nechali Mariánskými Lázněmi inspirovat při své tvorbě.

---

³⁸² KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002, s. 215-217.

³⁸³ ŠVANKMAJER, Milan, *Čechy na sklonku napoleonských válek*. Praha: Lidové noviny 2004.

5.3.7.1 Johann Wolfgang Goethe a Mariánské Lázně

Výmarský básník *Johann Wolfgang von Goethe* (1749-1832) navštívil mnohokrát Čechy a zejména Karlovy Vary. Při svém pobytu zde se doslechl o nových lázních. Poprvé je spatřil, když tudy projížděl v roce 1820. Lázně se mu zalíbily a rozhodl se, že sem přijede příští rok na léčení. Do Výmaru si nechal poslat svázaný výtisk kurlistů, aby viděl, jaká společnost se v lázních schází. ³⁸⁴ Letní pobyt zde uskutečnil tedy v letech 1821, 1822 a 1823. Goethovy tři dlouhé letní pobyty zachycuje jeho korespondence a také jeho deníky. ³⁸⁵

V letech 1821 a 1822 se Goethe ubytoval v Klebelsbergově paláci (dnešní Kavkaz). V mariánskolázeňských kurlistech je uveden pod č. 493: „Jeho Excelence pan Johann Wolfgang J. W. GOETHE, velkovévodský saský nositel velkokříže a rytíř vícero řádů, výmarský skutečný tajný rada a státní ministr, přijel dne 29. července 1821 do Mariánských Lázní a ubytoval se v domě hraběte Klebelsberga.“ ³⁸⁶ Mariánské Lázně tehdy ještě zdaleka nebyly dostavěny. Na jaře 1821 otevřela svobodná paní Brösigke, babička tří krásných sester Amálie, Berty a Ulriky, nejkrásnější dům v Mariánských Lázních – právě Klebelsbergův palác. Dům v roce 1823 dokonce hostil samotného výmarského panovníka,

---

³⁸⁴ URZIDIL, Johannes, *Goethe in Böhmen*. Wien: Hans Epstein 1932.

³⁸⁵ GOETHE, Johann Wolfgang von, *Briefe. Textkritisch durchgesehen und mit Anmerkungen versehen von Karl Robert Mandelkow unter Mitarbeit von Bodo Morawe, sv. 1-4*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1988, 3. vyd.; www.zeno.org – zde jsou uveřejněny online kompletní Goethovy deníky.

³⁸⁶ SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, 1821, č. 493.

velkovévodu Karla Augusta (1758-1809). Na jeho počest byl pak přejmenován na hotel Weimar.³⁸⁷

Právě zde se ve slavném roce 1823 scházela vybraná společnost. Na terase tu sedávali Goethe, František Klebelsberg, hrabě Jan Nostic, major Wartenberg, pruský von Bülow, princ Evžen z Leuchtenbergu, abbé Dobrovský, Kašpar Šternberk a další. V sousedním domě „Zelený kříž“ (Split) bydlel Fidelis Scheu, Goethův lázeňský lékař. Vedle Zeleného kříže stál dům „Zlatý hrozen“, kam se Goethe v roce 1823 přestěhoval, aby uvolnil pokoje v Klebelsbergově paláci výmarskému panovníkovi (Goethe byl mj. ministrem na výmarském dvoře).³⁸⁸

Goethovy pokoje se v domě „Zlatý hrozen“ dochovaly dodnes a jsou součástí místního muzea. Vidíme, že zařízení bylo prosté. Postel, stůl, dochovaly se i některé jednotliviny z Goethova osobního majetku – brýle, pero a kalamář, umyvadlo apod. V roce 1823 si Goethe nechal přinášet jídlo z hotelu Klinger.³⁸⁹ Společnost roku 1823 byla opravdu vybraná, hosty zval k návštěvám Teplé opat Reitenberger, pořádaly se slavnostní hostiny v lázních za jeho účasti, hosté navštívili Kynžvart a knížete Metternicha. Jezdilo se i na jiné výlety do okolí, pořádaly se domácí koncerty a tančilo se. Léto tu také trávila polská dvorní klavíristka Maria Szymanovská (1795-1831) nebo zpěvačka Anna Pavlína Mildnerová (1785-1838) z Berlína. Významným hostem byl také malíř Orest Adamovič Kiprenskij (1783-1836), který Goetha portrétoval nebo německý malíř Wilhelm Hensel (1794-1861). Do lázní přijel téhož roku i Václav Jan Tomášek (1774-1850), kterého Goethe poznal o rok dříve v Chebu a který zhudebnil čtyřicet Goethových básní. Dne 21. července přijel do lázní abbé Dobrovský

---

³⁸⁷ *Tamtéž*, 1823. V kurlistech se Klebelsbergův palác objevuje pod novým jménem až později (1824), v roce 1823 je uváděn ještě pod svým starým názvem.

³⁸⁸ SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, 1823, č. 366, zápis z 2. 7. 1823.

³⁸⁹ www.zeno.org.

(1753-1829), který trávil s Goethem hodně času v rozhovorech. Goethe k tomu píše ve svém deníku 22. července 1823: „*S abbém Dombrowským hovořeno o české a jiné literatuře, o dokumentech a jiných podobných předmětech.*“³⁹⁰ Dobrovský oživil Goethův zájem o českou historii a jazyk – Goethe si začíná psát česko-německý slovníček, hovor se stočil také k jenskému kodexu z 15. století. Goethe slíbil Dobrovskému opis tohoto kodexu a skutečně mu ho zaslal.³⁹¹ Goethe byl vášnivým mineralogem. V okolí sbíral kameny a svou sbírku rozdělil na třetiny, jednu daroval Národnímu muzeu v Praze, druhou klášteru v Teplé a třetí svému příteli Heidlerovi. Část Goethovy sbírky je uložena ve výmarském muzeu.³⁹² O přírodninách a přírodovědě Goethe diskutoval s dalším přítelem Kašparem Šternberkem. Společně podnikli výlet na Komorní Hůrku (nedaleko Františkových Lázní). Goetheho na jeho cestách doprovázel tajemník a sluha.

Nejznámější epizodou z léta roku 1823 zůstává Goethův vztah k mladičké Ulrice von Levetzow. Třiasedmdesátiletý Goethe se rozhodl tehdy devatenáctiletou dívku požádat o ruku. Jeho zástupcem byl v této věci jeho panovník Karel August, který požádal Goethovým jménem o Ulričinu ruku její matku Amálii. Dostal vyhýbavou odpověď. Goethe okamžitě Mariánské Lázně opustil a cestou v kočáru napsal báseň *Mariánskolázeňská elegie*, ve které se vyrovnal s odmítnutím.³⁹³ Do Mariánských Lázní se pak již nikdy nevrátil,

---

³⁹⁰ „(...) *Abbé Dombrowsky; von böhmischen und anderen Litteraturen, Documenten und sonst verwandten Gegenständen sprechend.*“ www.zeno.org. Všimněme si, že Goethe Dobrovského jméno nepíše správně, Dobrovský ovšem Goethovo také ne (Göthe). BRANDL, Benedikt, *Život Josefa Dobrovského*. Praha: Neklan 2003, s. 165.

³⁹¹ Zachoval se Dobrovského děkovný dopis za zaslání kopií. *Tamtéž*, s. 165.

³⁹² www.klassik-stiftung.de.

³⁹³ Ulrika von Levetzow se již nikdy neprovdala a do svých 96 let žila na panství Klebelsbergů v severočeských Třebívlicích. www.trebivlice.org. Elegie končí slovy:

přestože Čechy navštívil celkem šestnáctkrát, nikdy však nebyl v Praze ani ve Vídni. Goetheho v Mariánských Lázních dodnes připomíná zejména Městské muzeum v Mariánských Lázních, kde je mu věnováno celé první patro, které obýval. Konají se zde Goethovy týdny³⁹⁴ a přijíždí sem členové Goethovy společnosti z Vymaru. V lese u Panoramy se nachází Goethův obelisk³⁹⁵ z roku 1849, nedaleko pod ním pak Goethovo sedátko a u Lesního pramene se nachází v nadživotní velikosti socha Goetheho s múzou, ve které lze snadno poznat Ulriku von Levetzow.³⁹⁶

Závěrem práce uvádíme pro zajímavost část Goethova deníku z roku 1823 (mariánskolázeňský pobyt).³⁹⁷

„Mně ztracen svět, já sobě ztracen hynu, / já, jenž býval bohů miláčkem, / mne bozi svedli: skříňku Pandořinu / mi dali, slastmi bohatou i zlem, / k rtům přitiskli mne opojivých darů / a rvou mne pryč – vstříc rvou mne mému zmaru.“ (Překlad O. Fischer). Německý originál viz GOETHE, Johann Wolfgang von, *Berliner Ausgabe. Poetische Werke, Band 1*. Berlin 1960, s. 497–502.; online verze na www.zeno.org.

³⁹⁴ Tento festival probíhá na přelomu srpna a září a významnou měrou přispívá k česko-německému porozumění. Jde o konferenci spojenou s kulturními akcemi. Pořadatelem je Městské muzeum Mariánské Lázně.

³⁹⁵ Obelisk byl postaven ke 100. výročí básníkova narození (1849), aby připomínal jeho pobyty v Mariánských Lázních. Roku 1999 byl ke 250. výročí Goethova narození pomník renovován do dnešní podoby. Do podstavce je vytesán nejslavnější text z jeho *Poutnickových nočních písní*. www.marianskelazne.cz.

³⁹⁶ Autorem sousoší je mariánskolázeňský sochař Vítězslav Eibl (1928-2009), Eibl je také autorem sochy sedícího Goetheho, která je umístěná na dnešním Goethově náměstí.

³⁹⁷ www.zeno.org.

5.3.7.2 Čeští vlastenci v Mariánských lázních

Počátky Mariánských Lázní jsou úzce spjaty také s českými národními buditeli. Přijížděli sem například přírodovědec *Kašpar Šternberk* (1761-1838), kníže *Isidor Anton Lobkovic*, který se tu léčil v letech 1817-1818, *František Kolowrat* (1815, 1816, 1818), hrabě *František Klebelsberg* (1816 a 1818), *abbé Dobrovský* a další. Vesměs šlo o pokrokové české šlechtice, kteří patřili k okruhu zakladatelů Národního muzea a Společnosti vlasteneckých přátel umění. O Karlu Sudimíru Šnajdrovi a Josefu Vojtěchu Sedláčkovi jsme se již zmiňovali, ovšem přijel také jiný premonstrát a profesor plzeňského gymnázia *Josef František Smetana* (1801-1861), bratranec Bedřicha Smetany. Pobýval zde v letech 1833-1860 celkem třináctkrát, bydlel vždy v domě „Zlatá koule“ a napsal zde báseň *Lesinka* (1856) o Lesním prameni.³⁹⁸ Významným vědcem byl premonstrát *Alois Martin David* (1757-1836). Pobýval v Mariánských Lázních v roce 1820, byl to astronom a rektor pražské univerzity a Goethův přítel.³⁹⁹

Na zdejších hřbitově je pochován bechyňský děkan *František Josef Sláma* (1792-1844)⁴⁰⁰, který zde 5. srpna roku 1844 zemřel, byl ubytován ve Starých lázních. Na jeho náhrobku čteme: „*Hledáš-li kdo České Klenoty/ Jeden z nich spočívá zde/ Klenot totiž Wzácné osvěty/ věrný Bohu i Vlasti své!*“⁴⁰¹ K jiným

---

³⁹⁸ Byla uveřejněna v časopise *Plzeňsko* 1931, č. 2.

³⁹⁹ CHALOUPKOVÁ, Jana, Čeští premonstráti v Teplé a jejich účast na budování klášterní knihovny. Teplá: Diplomová práce kol. r. 1970.

⁴⁰⁰ F. J. Sláma byl přítelem Josefa Dobrovského a dal podnět k zavedení českých škol v zemi. V Prachaticích vyučoval češtinu, byl aktivním členem Národního muzea v Praze a spoluzakladatelem České Matice. Své jmění odkázal chudým. ŠVANDRLÍK, Richard, Kdo byl F. J. Sláma?, *Hamelika* 1973, č. 5 z 5. 3. 1973.

⁴⁰¹ František Josef Sláma byl jedním z prvních pohřbených na novém mariánskolázeňském hřbitově, který byl zřízen v roce 1843.

slavným hostům patřil *Pavel Josef Šafařík* (1795-1861). Přijížděl sem za svým přítelem ruským slavistou *Michailem Petrovičem Pogodinem* (1800-1875). Šafařík se s Pogodinem přátelil od roku 1835, kdy se setkali v Praze a díky finanční pomoci Pogodina mohl tehdy vydat Šafařík své *Slovanské starožitnosti*. Mariánské Lázně Šafařík a Pogodin navštívili v červenci 1839, zároveň přijel *Václav Hanka* (1791-1861) a spisovatel *Nikolaj Vasiljevič Gogol*. Podruhé se zde Šafařík s Pogodinem setkali roku 1842 a čtrnáct dní debatovali o Slovanstvu. Pogodin se zde učil česky. Dvakrát společně navštívili tepelskou knihovnu. Mariánské Lázně neminul také zakladatel slavistiky *abbé Josef Dobrovský*. Navštívil Mariánské Lázně s rodinou Nosticů a ubytovali se v domě „Stern“. Stýkal se zde zejména s Johannem Wolfgangem von Goethem. Oba byli svobodní zednáři.⁴⁰² V domě „Stadt Dresden“ bydlel také *František Škroup* (1801-1862), léčil se tu třikrát. V letech 1857 a 1858 tu bydlel také *Josef Proksch* ředitel Pražské konzervatoře a učitel Bedřicha Smetany.

5.3.7.3 Slavní hudebníci navštěvují mladé město

Nejvýraznější stopu zanechal v Mariánských Lázních kromě Goetheho také *Fryderyk Chopin*. Jeho návštěvu připomíná Chopinův hudební festival⁴⁰³, ZUŠ Fryderyka Chopina, Chopinova ulice, Chopinův pamětní kámen, Chopinovy pamětní desky i Chopinův památník. Fryderyk Chopin (1810-1849) zde pobýval v létě 1836 v domě „Bílá labuť“ (dnes Chopin). Chopin přijel do Mariánských

---

⁴⁰² BRANDL, Benedikt, *Život Josefa Dobrovského*. Praha: Neklan 2003.

⁴⁰³ Chopinův festival patří spolu s festivalem v Duszníkách a na Mallorce k významným chopinovským událostem. Letos proběhne již jeho 53. ročník.

Lázní z Paříže za svou láskou Marií Wodzyńskou.⁴⁰⁴ Mariánskolázeňské kurlisty uvádí pod číslem 847, že z Paříže přijel „Herr Friedrich Chopin, majitel nemovitostí“.⁴⁰⁵ Hrával zde na klavír a Marie Wodzyńská ho portrétovala. Zde v Mariánských Lázních Chopin složil *Valčík As dur, op. 34*. Zdejší léto bylo chladné a deštivé, Chopin byl vždy slabší konstituce a pobyt mu zdravotně neprospěl. Téhož roku v Drážďanech Mariin otec, bohatý statkář odmítl Chopinovu nabídku k sňatku, protože Chopin byl hmotně nezabezpečný. Po Chopinově smrti byly nalezeny v jeho pařížském bytě dopisy převázané stužkou a nazvané *Moja bieda (Mé hoře)*.⁴⁰⁶

Dalším velikánem světové hudby byl *Richard Wagner* (1813-1893). Léčil se zde roku 1845. Přijel se svou ženou Minou Planerovou a bydlel v hotelu „Jetelový lístek“ (dnes Wagner). V Mariánských Lázních pracoval: „*Během svého pobytu v Mariánských Lázních, kde jsem koncipoval Mistry pěvce [norimberské] a Lohengrina, zabýval jsem se poprvé onou básní [Wolframsovým Parsifalem]. Náhle na mne zapůsobil úchvatně její ideální obsah a od své páteční myšlenky jsem rychle koncipoval celé to drama, které – rozděleno do tří částí – jsem ihned skicoval málo tahy... Sotva jsem vstoupil za poledne do lázně, najednou uchvácen takovou touhou dále seepisovat Lohengrina, nemohl jsem tu už déle vydržet a po několika minutách koupele jsem netrpělivě vyskočil a běžel jako šílenec do svého pokoje, abych nanasl na papír to, co mne tížilo.*“⁴⁰⁷ Později

---

⁴⁰⁴ Setkali se náhodou v roce 1835 v Drážďanech po mnoha letech. Z Marie byla tehdy patnáctiletá krásná dívka. Bylo domluveno, že se napřesrok potkají v Mariánských Lázních. www.hamelika.cz.

⁴⁰⁵ SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, 1836, č. 847.

⁴⁰⁶ SIMONIDES, Jaroslav, BEDNÁŘ, Karel, *Listy rodině a přátelům*. [s. l.]: Státní hudební vydavatelství 1961.

⁴⁰⁷ KOLOMÍNSKÝ, Jiří, *Hudební život a slavní hudebníci v Mariánských Lázních*. Karlovy Vary: Krajské nakladatelství Karlovy Vary 1958, s. 199-220.

se staly tradicí tzv. wagnerovské koncerty na „Bellevue“ a v kavárně „Egerländer“ (Monty).

Kromě Chopina a Wagnera do Mariánských Lázní zavítala řada českých i zahraničních skladatelů a hudebníků. Namátkou jmenujme *Václava Jana Tomáška* (1774-1850), který se zde léčil třikrát, setkal se z Goethem. V roce 1823 bydlel v hotelu „Stern“ a žil společenským životem, navštívil Teplou, stýkal se s dvorní klavíristkou *Marií Szymanowskou* a také navázal vztah ke své žákyni, nadané pěvkyni Vilemíně Ebertové. Tento románek skončil na začátku roku 1824 svatbou.⁴⁰⁸ V létě roku 1823 se konala řada koncertů, zpívala zde *Anna Pavlína Milderová*, na klavír hrála Marie Szymanowská a poslouchali významní návštěvníci.

Roku 1824 přijel *Karl Maria von Weber*, aby si zde léčil tuberkulózu. Ve stejné době zde pobýval i Weberův žák, židovský klavírní virtuóz a hudební skladatel *Ignác Moscheles* (1794-1870). Oba bydleli v domě „Zlatý Orel“ (dnes areál Arnika). *Louis Spohr* (1784-1859) byl výborným houslistou a skladatelem, přijel v letech 1830 a 1833 a v kurlistech je zapsán pod číslem 112 jako „kurfiřtský hessenský dvorní kapelník“.⁴⁰⁹ Přijel se svou manželkou a dcerou. Bydleli v hotelu „Weimar“. *Gasparo Spontini* přijel v roce 1836 s manželkou. Českou výjimkou mezi záplavou německých hostů byl slavný český pěvec *Karel Strakatý* (1804-1868), léčil se zde osmkrát mezi léty 1840 až 1863. Karel Strakatý proslul jako slepý houslista v Tylově hře *Fidlovačka* (1834), kde zazpíval budoucí českou hymnu. V roce 1843 uspořádal v Mariánských Lázních

---

⁴⁰⁸ TARANTOVÁ, Marie, Setkání skladatele V. J. Tomáška s J. W. Goethem v Chebu a v Mariánských Lázních r. 1822 a 1823, *Od Dyleně* 1948, č. 5 a 6.

⁴⁰⁹ SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, 1830, č. 112.

slavný koncert, kde zazněla právě píseň „Kde domov můj?“⁴¹⁰ Mariánské Lázně navštívil také polský houslový virtuos *Henryk Wienawski* (1853) a český houslový mistr *Ferdinand Laub* (1855), který zde léčil plicní neduh.

5. 3. 7. 4 Ostatní slavní hosté

Mariánské Lázně navštívil v roce 1822 *Jäns Jakob Berzelius*, slavný švédský chemik a lékař, který se zde setkal s Kašparem Šternberkem a J. W. Goethem. Trpěl dnou. Ze spisovatelů navštívili Mariánské Lázně *Josef Kajetán Tyl* ovšem jeho záznam v kurlistech chybí, měl zde pobývat třikrát, v letech 1845, 1846 a 1852.⁴¹¹ Významný je také pobyt *Adalberta Stiftera* (1845, 1865), významného německy píšícího autora z Horní Plané na Šumavě. Snažil se zde vyléčit cirhózu jater, nemoc však dále postupovala, a tak v roce 1868 zvolil dobrovolnou smrt.⁴¹²

---

⁴¹⁰ ČERNUŠÁK, Gracián, ŠTĚDRŇ, Bohumír, NOVÁČEK, Zdenko, *Československý hudební slovník osob a institucí*, sv. 2. Praha: Státní hudební nakladatelství 1965.

⁴¹¹ KOLOMÍNSKÝ, Jiří, *Hudební život a slavní hudebníci v Mariánských Lázních*. Karlovy Vary: Krajské nakladatelství Karlovy Vary 1958, s. 199-220.

⁴¹² *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Praha: Odeon 1987.

5.4 „Zlatý věk“ Mariánských Lázní (1866-1918)

Po vyhlášení Mariánských Lázní městem roku 1865, počet obyvatel i hostů neustále narůstal a bylo zapotřebí vybudovat pro ně tolik potřebnou infrastrukturu. Také společnost se ve druhé polovině 19. století změnila, zvýšily se nároky na bydlení, na dopravu, vše se modernizovalo. Mariánské Lázně nadále vycházely vstříc své klientele, která přijížděla stále náročnější a bohatší, ovšem vzhledem k zvyšujícímu se počtu stálých obyvatel bylo nutné zaměřit se také na ně, zvláště když se Mariánské Lázně v roce 1902 staly okresním městem. Návštěvnost v letech před první světovou válkou dosahuje maxima, protože díky rozvoji dopravních možností se lázně otevírají také středním vrstvám. Tento zlatý věk pro Mariánské Lázně, kdy se zde objevuje řada významných osobností evropského, ba dokonce světového formátu, ukončila až válka.

5.4.1 Největší rozkvět Mariánských Lázní a budování infrastruktury města (dopravní možnosti, ubytování a stravování)

V 60. letech 19. století se počet obyvatel Mariánských Lázní odhadoval na 1200.⁴¹³ V roce 1895 zde žilo již 4067 stálých obyvatel.⁴¹⁴ Vidíme, že Mariánské Lázně se staly vyhledávaným místem k bydlení a také, že lákaly řadu podnikatelů a podnikavých jedinců, kteří zde provozovali svou živnost.

---

⁴¹³ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad, seine Umgebung und seine Heilmittel*. Marienbad: E. A. Götz 1869, s. 18.

⁴¹⁴ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1897, s. 27.

Národnostně zde bydleli převážně Němci. V roce 1890 uvádí Ottova encyklopedie 2051 německých obyvatel a pouze 17 Čechů. V celém soudním okrese mariánské lázně byl rozdíl ještě markantnější – 11 436 Němců proti pouhým 36 obyvatelům české národnosti.⁴¹⁵ Návštěvníci, kteří sem přijížděli, pocházeli také z německy mluvících zemí a rodin, a z bohatších vrstev, čeští vlastenci a méně zámožní pacienti dávali přednost méně známým, levnějším a jazykově českým lázním.⁴¹⁶ Dopravní možnosti, zejména železnice, umožnily masovější návštěvnost Mariánských Lázní. V 70. letech přijíždělo běžně kolem 10 000 hostů ročně.⁴¹⁷ Cesta z Prahy vlakem trvala zhruba čtyři hodiny.⁴¹⁸

Takzvaná dráha Františka Josefa byla slavnostně otevřena 28. ledna 1872 a byla stavěna takřka šest let.⁴¹⁹ Mariánské Lázně tak byly propojeny železnicí s Plzní, Prahou, Brnem a Vídní. Nejprve jezdily denně tři osobní vlaky v každém směru, od 1. června 1874 čtyři osobní vlaky a dva rychlíky v každém směru.⁴²⁰ Celní odbavení pro zahraniční hosty probíhalo přímo na nádraží v Mariánských Lázních, ne na hranici. Ceny jízdenek byly za osobu a míli: v I. třídě 36 krejcarů, v II. třídě 27 krejcarů, v III. třídě 18 krejcarů. Mohlo se cestovat i v krytých nákladních vagónech za 9 krejcarů (stání). V rychlíku byla cena asi o pětinu vyšší.⁴²¹ Žádoucí bylo také postavit železnici do Karlových Varů, ta byla vystavěna v neuvěřitelně krátkém čase mezi lety 1896-1898. Na stavbě této trati

---

⁴¹⁵ *Ottův slovník naučný nové doby, dodatky*. IV. díl, sv. 1. Praha: Argo, Paseka 2001, s. 748.

⁴¹⁶ LENDEROVÁ, Milena, *A ptáš se, knížko má...* Praha: Triton 2008, s. 219.

⁴¹⁷ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 43.

⁴¹⁸ www.wikipedia.org.

⁴¹⁹ *Tamtéž*.

⁴²⁰ *Tamtéž*.

⁴²¹ www.hamelika.cz.

se velkým finančním obnosem podílel klášter v Teplé, díky tomu trať vedla přes Teplou.⁴²² Trať byla velmi frekventovaná.

Výhodou i nevýhodou Mariánských Lázní je, že nádraží stojí mimo vnitřní lázeňské území města. Železniční a autobusová doprava neobtěžuje hosty ani obyvatele, na druhé straně bylo nutné vyřešit vnitřní dopravu od nádraží do hotelů. Délka od nádraží k hotelu Weimar je pět kilometrů. Tuto dopravu zajišťovaly kočáry, fiakry, poštovní povozy nebo omnibusy. Od roku 1902 do centra vedla tramvajová linka. Ta byla zrušena k roku 1952, neboť svým hlukem obtěžovala. Nejčastějším dopravním prostředkem zůstaly omnibusy tažené koňmi a od roku 1911 první taxíky.⁴²³ Prvním majitelem auta ve městě byl Max Hallbmayer z hotelu Klinger a měl svého vlastního šoféra.⁴²⁴ Již od roku 1905 byl nutný k řízení řidičský průkaz, vydával se bez přezkoušení na okresním hejtmanství.⁴²⁵ Až do roku 1932 mohla auta ve městě jet rychlostí cválajícího koně – 15 km/hod.⁴²⁶

První autobusová dálková linka byla otevřena v roce 1907 do Karlových Varů, cesta trvala přibližně hodinu a půl. Už před rokem 1910 se objevily pravidelné linky na nejznámější výletní místa.⁴²⁷ Proti autům a autobusům se brzy projevil odpor. Auta hlučela, provokovala rychlou jízdou, a hlavně se za nimi vířila oblaka prachu. Problémy s prachem se řešily pomocí městských

---

⁴²² www.wikipedia.org.

⁴²³ BAJER, Jan a kol., *Mariánské Lázně – 100 let městské dopravy (1902-1952-2002)*. Ústí nad Labem: Vojtěch Wolf – Nakladatelství Wolf 2002.

⁴²⁴ *Tamtéž*, s. 48.

⁴²⁵ Viz expozice Muzea policie v Praze.; též www.wikipedia.org.

⁴²⁶ SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, 1928.

⁴²⁷ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1897, s. 94-95.

stříkaček. Došlo k zákazu jízdy aut v okolí Křížového pramene (10. léta 20. století).⁴²⁸

V lázních se nadále budují nová ubytovací zařízení a infrastruktura, také se přestavuje a modernizuje. To vše souviselo s rozvojem techniky, hygieny a medicíny, nároky na bydlení byly také jiné než v počátku lázní.

Své postřehy z cesty do Mariánských Lázní vtipně shrnul do několika fejetonů Jan Neruda. Při cestě vlakem si povídal v kupé se spolusedícími: „*Jaképak jsou tam přece byty?*’ ,*No byty – pěkné, vysoké, vzduchu dost a čisto. Sotva však nějakého dnes dostanete.*’ ,*A kde budu spát? V hostinci?*’ ,*Dostanete-li se do nějakého – je přeplněno. Musíte si pospíšiti, od nádraží je do města tři čtvrtě hodiny.*’ ,*Proboha, cožpak nejsou žádné vozy?*’ ,*Padesát, chcete-li, ale drahé. Tolar!*’ ,*Jakápak káva?*’ ,*Ó ta je snad nejlepší na světě. Ale našinec se musí smát, když vidí, že dávají tolik smetany do kávy. Komický lid, tady se nasmějete!*’⁴²⁹ Z úryvku vidíme, že doprava z nádraží do centra byla předražená, ale místní pohostinství (káva) je výborné. Sehnat byt v sezóně nebylo snadné, ale místnosti byly čisté, pěkné a vzdušné. Bydlení tedy splňovalo vysoké nároky všech. Neruda dále popisuje vlastní zážitky z lázní. „*Hotely, jichž výborné jídelny jsou vždy přeplněny, jako by v nich bylo všechno zdarma, rovnají se prvním evropským. Kavárny, v nichž síla časopisů – vyjma české, jsou přímo velkolepy. Budovy veřejné, jako kuple nad zřídly, arkády u zřídél těch, lázně, jediný, ale krásný, běloskvoucí kostelík (mariánský), svědčí o pravé krasochuti.*“⁴³⁰ Neruda vnímá lázně jako plné hostů, líbí se mu místní architektura, ale všímá si také národnostního rozložení sil ve městě, které je převážně německé.

Po roce 1865, kdy byly Mariánské Lázně povýšeny na město, bylo zapotřebí vybudovat řadu institucí. Tato tendence zesílila po roce 1888, kdy byly Mariánské Lázně povýšeny na soudní okres, a ještě více po roce 1902, kdy se z nich stalo okresní město. Vznikly tyto instituce, úřady a veřejné budovy: jatka, tržnice na potraviny, městské zahradnictví, tříletá škola byla přeměněna na čtyřletou, byla dokončena budova radnice, anglikánský kostelík, byl postaven

---

⁴²⁸ Jízdu ve městě řešil tzv lázeňský řád. SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, 1920.

⁴²⁹ NERUDA, Jan, *Menší cesty. Doma. Severozápadní lázně naše*. Praha: SNKLU 1961, s. 184.

⁴³⁰ NERUDA, Jan, *Menší cesty. Doma. Severozápadní lázně naše*. Praha: SNKLU 1961, s. 184.

pomník Karlu Reitenbergerovi na kolonádě, mateřská školka (1881), spořitelna (1883), synagoga (1884), původní kolonáda byla nahrazena litinovou (1889). Byla založena první údolní sypaná přehrada v Rakousko-Uhersku (1894-1896), která zajistila zásobování města vodou a na níž byla napojena vodovodní a kanalizační síť. Byla založena nemocnice (1894). Bylo vybudováno elektrické osvětlení města a elektrárna (1888) a škola Sever. Byly rozšířeny Staré lázně na Ústřední a nedaleko nich byla postavena neorenesanční budova Nových lázní (1896). V roce 1900 byl postaven společenský dům Casino. Budovalo se také v Ruské ulici (Jägerstrasse), kde vznikl Městský hygienický a balneologický institut a pravoslavný kostel sv. Vladimíra.⁴³¹

Pokračovalo se také v parkových úpravách města, kdy vznikaly nové parky, např. městský park, který začíná v místech pod Lilem nebo park na Náměstí Míru, na jehož úpravách se podílel František Thomayer.⁴³²

Neustále se propojovalo město s okolními obcemi, které byly později připojeny (čtvrť kolem Lesního pramen, Šenov, Nádražní čtvrť, Úšovice). V roce 1898 bylo v Mariánských Lázních na 306 domů, ovšem již nemůžeme mluvit o původním vzhledu města (dvoupatrové budovy).⁴³³ Ten zůstal zachován pouze v nejstarších částech města, např. částečně na Goethově náměstí. Jinak byly budovy přestavovány, přistavována další patra, modernizovány a bylo dbáno na soudobý vzhled fasád ve stylu secese a historizujících stylů.

Na rozdíl od dřívějšíka, kdy byly všechny domy ve městě zhruba na stejné cenové a lokační úrovni, se nyní začaly hotely diferencovat. K nejlepším ve městě patřily například hotel Weimar (dnes Kavkaz), hotel Ott (dnes Pacifik),

---

⁴³¹ Viz např. výčet v: KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1897.

⁴³² František Josef Thomayer (1856-1948), významný český zahradní architekt, pracoval v Mariánských Lázních v roce 1893 na úpravě místních parků. www.ceskatelevize.cz; též Archiv Národního zemědělského muzea, f. *František Josef Thomayer*.

⁴³³ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1898, s. 27.

Golf, Esplanade, Stern (Hvězda), Carlton (Svoboda) nebo Buen Retiro (dnešní Praha).⁴³⁴

Hotely měly obvykle v této době jednak název nad vchodem, ale také transparenty na střeše a v noci byly důkladně osvětleny, aby umožnily hostům dobrou orientaci. Neónové nápisy se objevují až ve 30. letech 20. století.⁴³⁵ Tehdejší ředitelé a majitelé hostinských zařízení si vedli účetní knihy a také kartotéky o svých hostech. V těchto kartotékách bychom našli řadu diskrétních údajů: o zvyklostech návštěvníků, o zamilovaných jídlech, o různých slabostech (pro alkohol, pro ženy, karty i hru), i preference, které se týkaly rezervace pokoje pro příští sezónu. K Novému roku bylo zvykem posílat váženým hostům novoročenku, která jim měla připomenout lázně i hotel, a případně je pozvat na další sezónu. V různých hotelích se soustřeďovali příslušníci různých národů. Hotely střední kategorie zajišťovaly skromnější, ale v Mariánských Lázních také kvalitní ubytování. Pokoje byly vždy čisté a vzdušné, vybavené nejmodernějším zařízením, jako je „*elektrické osvětlení, telefon, výtahy, splachovací toalety*.“⁴³⁶ Až do konce století, kdy byla vystavěna přehrada, nemělo město vlastní kanalizaci a voda se musela do hotelů donášet. Petrolejku a svíčku vystřídalo v 80. letech elektrické osvětlení. Na chodbách hotelů visely cedulky, které upozorňovaly na dodržování nočního klidu, zákaz kouření nebo čištění bot.⁴³⁷ Oproti hotelům nabízely malé penziony a ubytování v soukromí bydlení

---

⁴³⁴ V regionálních tiscích je řada dobových reklam na nejlepší hotely ve městě (i v zahraničí, např. na hotely v Egyptě apod.).

⁴³⁵ KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře První republiky, 1-3*. Praha: Libri 2000-2003.; EFMERTOVÁ, Marcela C., *České země v letech 1848-1918*. Praha: Albatros 1995.

⁴³⁶ „(...) *elektrische Beleuchtung, Telephon, Fahrstühle, Wasserklosetts etc.*“ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad, seine Umgebung und seine Heilmittel*. Marienbad: E. A. Götz 1909, s. 27.

⁴³⁷ BURACHOVIČ, Stanislav, *Příběh Grandhotelu Pupp*. Karlovy Vary: Promenáda 2010.

takřka rodinného charakteru. Takové ubytování bylo levnější a host mohl ještě ke všemu získat dobré zákulisní informace o městě, (který lékař je dobrý, kde se dobře vaří, a co dělat pro své zdraví).

Personál v Mariánských Lázních byl velmi zručný a alespoň v základních frázích ovládal několik jazyků. Personál byl najímán již v dubnu.⁴³⁸ Pracoval od časného rána do pozdních večerních hodin, často spal maximálně čtyři hodiny. Okolo čtvrté až páté hodiny ráno se odklízely odpadky, v šest ráno se uklízely ulice a objevili se první dodavatelé (mléko, potraviny, noviny). V sedm hodin začínal provoz kavárny a až do deseti hodin se nabízela snídaně. Po dvanácté, nejčastěji v jednu hodinu se obědvalo. Personál čekala příprava na odpolední kávu či čaj o páté. Večeře se podávala od 19 do 21 hodin, ale mnohé hotely zůstávaly otevřeny i poté, protože řada hostů večery trávila v barech, hernách či na návštěvě nebo procházkou. Personál se obvykle vracel každou sezónu do stejného hotelu.⁴³⁹ Po založení zdejší hotelové školy, což je záležitost prvorepubliková, řada zdejších absolventů pracovala v zahraničních hotelech a slávu Mariánských Lázní šířila po světě.

V době, kdy se v Mariánských Lázních začíná léčit obezita je velký důraz kladen na dietu a správné stravování. Emil Kratzmann, místní lékař, v roce 1862 píše: *„V jídle je hlavní přiměřenost, mírnost a jednoduchost stravy. Je to zlatá střední cesta při léčení, pravidlo číslo jedna pro udržení, a co víc, pro navrácení ztraceného zdraví. (...) Tělu obecně neprospívají jídla tučná, příliš kyselá, tuhá a houževnatá, ostrá, silně kořeněná, nadýmavá – jako sýry, tuk, ocet, čerstvě upečený žitný chléb, tvrdá vejce, studená smetana, nesvařené mléko, těžké mastné moučníky, buchty, tučné vepřové, pečeně kachní či husí,*

---

⁴³⁸ Viz reklama v kurlistech. SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, př. rok 1895.

⁴³⁹ LUCCA, Samuel, *Zur Orientierung in Marienbad*. Franz Gschihay: Marienbad 1890, s. 89n.

vodní ptáci vůbec, uzené maso, úhoř, kapr, ale ani salát, houby, ředkev, hrubé luštěniny, nadýmavá zelenina (zeli), melouny, syrové ovoce a dokonce ani jahody. (přel. J. H.)⁴⁴⁰ Člověk znalý dnešních zásad zdravého stravování se diví některým zakázaným potravinám v tomto seznamu. Emil Kratzmann nabízí řešení, jídlo vhodné pro nemocné hosty: „libové maso, mladá divočina, štika, herínky, pstruzi vaření ve slané vodě a bez másla, mléčná jídla se ságem⁴⁴¹, rýží, krupicí, vábivé a nemastné moučníky bez droždí, čerstvá zelenina jako mrkev, špenát, květák, chřest, hrášek, bramborová kaše, ale i sladké kompoty, ovoce a dobře vypečený bílý chléb.“ (přel. J. H.)⁴⁴² A jak má podle Emila Kratzmanna vypadat v 60. letech 19. století snídaně? „Několik hrníčků slabé kávy, i se smetanou, lehké pečivo nebo převařené mléko, kakao i bujón.(...) Lázeňské koláčky, nazývané též medové, lze si brát i po snídani. Patří k sladkostem, které

---

⁴⁴⁰ „Einfachkeit und Mäßigkeit in jeder Art, die goldene Mittelstraße gelten hier, wie überall, zur Erhaltung und noch mehr zur Wiedergewinnung der verlorenen Gesundheit, als erste Regel. (...) Unter allen Verhältnissen schaden Fette, saure, zahe, scharfe, stark gewürzte, blähende Speisen, als Essig und Oel, Butter und Käse, Roggenbrot (zumal frisch gebaken), hart gesottene Eier, kalte Sahne, ungekochte Milch, fette schwere Mehlspeisen, Kuchen, Puddings, fettes Schweinefleisch, Gänse – und Entenbraten, Wasservögel, geräuchertes Fleisch, Würste, Aal und Karpfen; dann Salat, Schwämme, Rettige, grobe Hilsenfrüchte, blähende Gemüse (namentlich alle Kohlarten), Melonen, rohes Obst, namentlich Erdbeeren.“ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862, s. 259-262.

⁴⁴¹ Ságo je škrobovitý prášek, používaný zejména v oblasti Nové Guineje a na Molukách. Jídá se v podobě placky, nejčastěji s rybou. www.wikipedia.org.

⁴⁴² „(...) zartes Fleisch, junges Wild, Geflügel, Hecht, Häring, in Salzwasser gekochte Forellen ohne Butter, Milchspeisen von Sago, Reis, Gries, lockere, nicht fette Mehlspeisen ohne Hefen, (s. g. Auflaufs), junge Gemüse, als Mohrrüben, Spinat, Blumenkohl, Spargel, junge Erbsen, Kartoffelpürree, und endlich süsse Compots, musse und gut ausgebackenes Weissbrot.“ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862, s. 259-262.

jsou dovoleny. (...) Ale pozor, druhá snídaně tzv. *déjeuner à la fourchette*, není dovolena! Jen vyloženě zesláblí a hubení mohou vzít ještě před obědem talíř bujónu nebo měkké vejce nebo malý kousek pečeného bílého masa.“⁴⁴³ Emil Kratzmann dále radí: „Denní pohybová aktivita má být pět šest hodin. Tím se posiluje dýchací a oběhový aparát v balzámovém podhorském vzduchu: pohyb rozptyluje i psychicky různé disharmonické starosti a vyvolává chuť k jídlu (...) vstávat se má brzy a zase brzy do postele.“ (přel. J. H.)⁴⁴⁴ Emil Kratzmann však svá ponaučení zmírňuje tím, že každý má poslechnout hlavně svého lékaře.

Dnes se nám můžou zdát rady doktora Kratzmanna poněkud zábavné, ale v Mariánských Lázních se léčily choroby látkové výměny, jako otylost, dna, cukrovka, nemoci jater a ledvin, a bylo nutné hostům naordinovat i správnou dietu. Hosté rádi střídali restaurace, často jedli i v tzv. vyhlídkových kavárnách. Na kolonádě na stromech se vyvěšovaly jídelní listky restaurací a hotelů. Později zde byla vyznačena také kalorická hodnota nabízených pokrmů. Ráno při pitné kúře často pacient probral s přáteli, kterou restauraci navštívit, a radil se

---

⁴⁴³ „(...) einigen Tassen schwachen Kaffees mit Rahm und leichtem Gebäck, oder aus abgekochter Milch, Cacao, Bouillon u. dgl. (...) Die s. g. Brunnenkuchen (Honigkuchen), einige Zeit nach dem Frühstück oder Nachmittags mässig genossen, gehören zu den erlaubten Näscherien. Ein zweites Frühstück *déjeuner à la fourchette* ist durchhaus zu widerrathen; nur Schwächliche dürfen sich vor Tisch noch ausserdem etwa eine Tasse Bouillon oder ein weiches Ei erlauben oder junges weisses Fleisch.“ Tamtéž, s. 259-262.

⁴⁴⁴ „(...) täglich Morgens und Nachmittags einige (im Ganzen durchschnittlich 5-6) Stunden mässige körperliche Bewegung im Freien zu machen; hier inmitten unserer, durch eine hohe Lage begünstigten, specifisch leichtern, den Respirationprocess wie den Kreislauf bethätigenden herrlichen balsamischen Wald und Gebirgsluft, gepaart mit dem Genusse wechselnder angenehmer Zerstreuung, ferne von Sorgen und frei von jeder anstrengenden Geistarbeit.(...) Man stehe zeitlich auf, und lege sich bald zu Bette.“ KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862, s. 259-262.

také s ošetřujícím lékařem. U prominentních hostů schvaloval jídelníček vždy lékař, někteří si vozili s sebou i svého kuchaře. Na objednávku bylo možno dovézt i gurmánské pochoutky z velkoměsta (ryby, mušle, exotické ovoce).

Do lázní jezdila také řada návštěvníků židovského vyznání a ti měli na stravování velmi přísná pravidla. Tzv. košer jídlo připravovaly různé hostince na přání, ale první košer restaurace byla postavena až v roce 1877 nad Lesním pramenem. Hostinský Löwenthal ji v roce 1895 přestavěl na hotel National. Koupil také zahradní domek na dnešním Náměstí Míru a postavil zde hotel Walhalla. Mezi košer hotely patřil hotel New York (dnes Polonia), Mariánské Lázně měly i svoji židovskou čtvrť, dnešní Poštovní ulici, bydlívali zde židovští hosté a byla tu i možnost košer stravování.⁴⁴⁵ Vycházelo se vstříc také požadavkům hostů z arabského světa, kteří nejedli vepřové maso, nepili alkohol a pokud Ramadan připadl na letní sezónu, stolovali až v noci.

K jídlu ve větších hotelech vyhrávala kapela, například dne 16. srpna 1904 při setkání Františka Josefa I. a Edwarda VII. byla hrána tato díla: „Radetzského pochod, Vídeňská krev, Ouverture k Sun valčíku, Valse lente z Bohémy, Fantasie ze Straussových operet a Árie ze Samsona a Dalily“.⁴⁴⁶ František Josef I. navštívil Mariánské Lázně na své narozeniny, které slavil 18. srpna. Od roku 1898 soužila k prodeji potravin tržnice, o pět let později byl založen Městský hygienický a balneologický institut, který dohlížel na kvalitu potravin a hygienu prodeje.

---

⁴⁴⁵ ŠVANDRLÍK, Richard, *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Art Gallery Nataly, Městské muzeum Mariánské Lázně 2009, s. 10-14.

⁴⁴⁶ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990., s. 63.

Vyhlášenou mariánskolázeňskou kuchařkou byla Anna Neudeckerová z Bavorska. Do roku 1832 vařila v hotelu „Stern“ (Hvězda), poté si pronajala Hamrnický zámek. Vydala také kuchařskou knihu, která má na 500 stran.⁴⁴⁷

Před první světovou válkou bylo město dobudováno zhruba do dnešní podoby. V lázeňském průvodci na rok 1907/1908 čteme: *Město má elegantně zařízené hotely a nájemní domy, c. k. okresní hejtmanství, okresní soud, poštovní, telegrafní a celní úřad, meziměstský telefon, dvě bohatě zásobené čítárny, elektrické městské osvětlení a tramvaj, krásnou kolonádu, nový společenský dům, solivárnu, denně třikrát koncert lázeňské kapely, často vojenské a jiné koncerty, plesy a taneční réuniony, denně divadelní představení, katolický, evangelický, anglikánský a ruský kostel a synagogu. Trvanaté tenisové kurty, golf.*“ (přel. J. H.).⁴⁴⁸

5.4.2 Jak se hosté v lázních bavili (společenský život a volnočasové aktivity)

Vlastní budovu divadla lázně získaly až v roce 1868 k šedesátému výročí svého založení. Prvním ředitelem se stal Karel Moser. Jiným významným

---

⁴⁴⁷ www.recepty.cz; kniha vyšla roku 1910 v Pardubicích.

⁴⁴⁸ „Die Stadt hat elegant eingerichtete Hotel und Logierhäuser, k. k. Bezirkshauptmannschaft, Bezirkgericht, Post-, Telegraphen- und Zollamt, interurbanes Telephon, zwei reichhaltige Lesesäle, elektrische Stadtbeleuchtung und Straßenbahn, prachtvolle Kolonnade, neuen Kursaal, Salzsudwerk, täglich dreimal Konzerte der Kurkapelle, häufig Militär- und andere Konzerte, Bälle und Tanzreunionen, täglich Theatervorstellung, eine katholische, evangelische, englische und russische Kirche und eine Synagoge. Lawntennisplätze, Golf.“ „HENNIG, C., *Illustrierter Führer durch Bäder, heil Anstalten und Sommerfrischen*. Leipzig: Ernst Hedrich 1907/08, s. 468-469.

ředitelem byl Julius Laska, který mj. nechal postavit tzv. Kapličku lásky (dříve Lasky). Bylo to v roce 1907 na paměť jeho zemřelé matky. Na scéně divadla se vystřídaly generace slavných i méně slavných herců, největší oblibu u publika si získaly veselohry a frašky, také operety.⁴⁴⁹ Často můžeme, z dnešního pohledu, vnímat tento repertoár jako laciný. Do místního divadla chodíval také král Edward VII.⁴⁵⁰

Také čtení patřilo k „zábavám“, navíc k těm, při kterých se člověk mohl vzdělat. Již od 20. let působila ve městě čítárna. Do čítáren se zakupovaly týdenní vstupenky. Nyní jich bylo více, v podstatě každý hotel míval svou klubovnu, kde se četly noviny, knihy a podobně. V roce 1873 vyšly první mariánskolázeňské noviny – *Marienbader Zeitung*. Vycházely jen v sezóně a jednou týdně, ale už od roku 1892 jako deník.⁴⁵¹ Čítárny byly ve společenských sálech a na radnici, kde bylo také malé muzeum. Malé muzeum Chebska (tradice, zvyky tohoto kraje) bývalo v kavárně Egerländer (dnešní Monty), která byla na přelomu století velmi vyhledávanou. Kávu tam servírovala děvčata v dirndlech.⁴⁵²

Centrem společenského života byl Kursaal (dnes Casino), kde byl taneční sál, konaly se zde koncerty, tomboly, reuniony; byl zde koncertní sál, konverzační salon pro dámy, tři čítárny pro pány. Průkazka na dobu pobytu do těchto společenských prostor byla do délky pobytu do pěti týdnů 5 korun.⁴⁵³

---

⁴⁴⁹ Programy divadla lze nalézt např. v kurlistech. SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, např. r. 1897.

⁴⁵⁰ MÜNZ, Sigmund, *Eduard VII. in Marienbad. Politik u. Geselligkeit in den böhm. Weltbadeorten*. Wien: Saturn-Verlag 1934, s. 26n.

⁴⁵¹ SOKA Cheb, f. *Marienbader Zeitung*, 1873-1892.

⁴⁵² KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad, seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1909, s. 91-92.; Dirndl je bavorský nebo rakouský kroj pro ženu.

⁴⁵³ *Tamtéž*, s. 35.

Hotely měly také hudební salonky, kde bylo možné si přehrávat na klavíru. Oblíbené byly kulečnickové a šachové salony pro pány. Hrály se karty, pro zábavu, například bridge. Hazard byl zakázán. Přesto v roce 1895 vznikla herna v Lesním mlýně Casino des étrangers. Pracovali zde francouzští krupiéři. Na rozdíl od rakouských zemí, ve Francii a v sousedním Německu kvetl hazard docela veřejně a fungovala tam dokonce zde přísně zakázaná ruleta. Herna byla uzavřena, když v ní synovec kancléře Metternicha prohrál velký obnos.⁴⁵⁴

Zábava byla inzerována také v místním tisku, který zpravoval o příjezdu hypnotizéra, cirkusu, později byl velký zájem o kočovný biograf. K prozatím zábavám patřil také fotoateliér. Svou pobočku nad kolonádou měl známý pražský ateliér Langhans, ale ve městě působila řada jiných fotografů. První fotografie měly mít dokumentární a vzpomínkový charakter a fotografové je nabízeli zpočátku nalepené na kartón s vlastní reklamou.⁴⁵⁵

Počátkem 20. století hosty ohromovala nová zábava – biograf. Vznikl v roce 1910 na místě dnešního kina Slavie a jeho majitel Georg Eckert bojoval s konkurenčním kinem v hotelu Klinger (od 20. let). Georg Eckert pocházel ze Žatce a zpočátku s biografem kočoval. Jeho podnik měl vlastní lokomobil na výrobu elektřiny a 14 vozů. Nazýval se „elektrické divadlo“. Promítalo se ve stanu. Už v roce 1906 přijel také do Mariánských Lázní. V roce 1910 se rozhodl zde usadit. Původně chtěl kino postavit na místě parkoviště u dnešní Oděvy, ale pozemky byly drahé, proto se rozhodl pro dnešní Nerudovu ulici a kino vybudoval v místě dnešního kina Slavie. Brzy již kino pro 250 diváků nestačilo, a tak zbohatlý Eckert postavil kino nové (1914). Po válce bylo znovu přestavěno

---

⁴⁵⁴ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 94.

⁴⁵⁵ Například ateliér Pflantz na Hlavní třídě, viz obr. příloha.

(1926) – mělo už 600 míst a balkón. Filmy se tu promítaly až do roku 1929 němé, hrou je doprovázel stále zde zaměstnaný klavírista. Kino se nazývalo Zentral. Od 20. let mělo konkurenci v kině Globus, které sídlilo v domě Klinger. Kino Globus navštěvovali hlavně hosté lázní.⁴⁵⁶

Koncem 19. století začala být velká pozornost věnována také sportu. V roce 1905 bylo slavnostně otevřeno místní golfové hřiště, a to dokonce samotným anglickým králem Edwardem VII. Jde o nejvýše položené golfové hřiště ve střední Evropě a jako jediné české hřiště nese přídomek „royal“. Král sám golf ovšem nikdy nehrál.⁴⁵⁷ Oblíbený byl také tenis. Tenisové dvorce jsou dodnes u Bellevue a Lesního pramene, dříve také u kaváren Panorama, Egerländer (Monty), a Fürstenhof (Kamzík).⁴⁵⁸ Hosté rádi šermovali – na přelomu století byly módní turnaje v kavárně a hotelu Egerländer, které navštěvoval také král Edward VII., který rád šermoval.⁴⁵⁹ Vznikaly kuželkové dráhy v hotelích (např. v hotelu Wagner v Ruské ulici, dnes Suvorov). Tělocvičný spolek byl ve městě založen v roce 1883. V roce 1912 byla vystavěna tělocvična tohoto německého spolku – později přeměněna na sokolovnu. Na volném prostoru vzniklo hřiště pro míčové hry. Hosté mohli navštěvovat

---

⁴⁵⁶ Po válce bylo kino Globus přejmenováno na Kolonádu a kino Zentral na Slavii. Dnes již kino Kolonáda nestojí, bylo strženo v roce 1977 s bloky domů v tzv. areálu Arnika. NEUBAUER, Josef, Eckerts *Kinematographentheater lebender Photographien, Marienbader-Tepler Heimatbrief*, 1953, č. 55, s. 61-62.

⁴⁵⁷ MÜNZ, Sigmund, *Eduard VII. in Marienbad. Politik u. Geselligkeit in den böhm. Weltbadeorten*. Wien: Saturn-Verlag 1934, s. 55n.

⁴⁵⁸ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad, seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1909, s. 36.

⁴⁵⁹ MÜNZ, Sigmund, *Eduard VII. in Marienbad. Politik u. Geselligkeit in den böhm. Weltbadeorten*. Wien: Saturn-Verlag 1934, s. 55n.

šermířské a jezdecké školy ve městě, hrát kriket nebo pěstovat sportovní střelbu (areál Střelnice).⁴⁶⁰ Šermířská škola byla v dnešní Ruské ulici, ve škole Sever.⁴⁶¹

Mezi sportovní aktivity patřily také vycházky do blízkého okolí a jízdní návštěvy výletních cílů. Vycházky zařazujeme mezi sportovní aktivity, protože byly propagovány při léčbě obezity, také na zlepšení celkové kondice, zažívání a duševního stavu. Stezek bylo v Mariánských Lázních vyznačeno na 60 kilometrů⁴⁶², proto musely být již nějakým způsobem rozlišeny a značeny. Specifikem terénu v okolí Mariánských Lázní je jeho kopcovitost, túry byly tudíž celkem náročné a návštěvníci se v jejich průběhu nebo na konci odměnili návštěvou výletní kavárny. Směrem k 20. století sledujeme nárůst pohodlnosti místních hostů, kteří se často nechali k výletní kavárně dovézt kočárem nebo omnibusem, pokud to cesta dovolovala. Turistické výletní cíle byly již spojovány do okružních tras.

Z nejznámějších výletních cílů těchto let jmenujme romantickou zříceninu s vyhlídkovou věží na vrchu Hamelika (1870), kavárnu Panorama, Café Hochwald (dnes Hvozd), Krakonoš (1902-1903), Esplanade (1911), velmi oblíbená byla pohádková cesta mezi Krakonošem a městem, ze které se dodnes zachovala socha Krakonoše a kavárna Červená Karkulka (dříve Café Washington). Výletní kavárna byla i na golfovém hřišti nedaleko mohli hosté navštívit kavárnu Alm (Polom) a Sennhof (Beskyd). Také na Podhoře fungovala kavárna. Severním směrem byly lesy nepřístupnější, Chodilo se tudy na Farskou kyselku a rašeliniště Smraďoch. I zde se hosté mohli občerstvit v kavárně

---

⁴⁶⁰ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad, seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1909, s. 37.

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 36.

⁴⁶² HENNIG, C., *Illustrierter Führer durch Bäder, heil Anstalten und Sommerfrischen*. Leipzig: Ernst Hedrich 1907/08, s. 467.

Nimrod nebo v kavárně Wolfstein (v dnešní nepřístupné rezervaci Vlček). Velmi oblíbené byly cesty v tak zvaném Maxově údolí, kde stávala kavárna Diana nebo Café Maxthal (Lunapark). Koncem 19. století hosté chodili obdivovat i slavnou přehradu za Lunaparkem. Velmi oblíbeným výletním cílem se stala Kladská (Glatzen) u Kladských rašelinišť. Právě tato oblast je jednou z dominant Slavkovského lesa. Byly zde postaveny švýcarské sruby zakoupené ve Vídni. Zakladatelem Kladské se stal v roce 1875 Otto Schönburg. Dodnes je vyhledávaným místem tzv. lovecký zámek (Jägerschloss) nebo hostinec U tokajícího tetřeva. Kladská byla oblíbeným místem zejména pro pány – lovce, kteří se zde mohli účastnit honitby. Výletními cíli byly nadále okolní obce, roku 1873 byly založeny Lázně Sangerberg (Prameny).⁴⁶³

Značení cest bylo zatím spíše nahodilé, podle výrazných přírodnin nebo podle světových stran, až Karl Zörkendörfer přišel s barevnou typologií cest: červená, fialová, modrá, zelená, žlutá trasa (podle obtížnosti stoupání). Výletní cíle seskupil do túr a rozdělil je podle čtyř světových stran.⁴⁶⁴ Velmi oblíbené byly od počátku 20. století díky železnici výlety do Karlových Varů.

Jakkoliv byla zábava rušná, přísně se dodržoval také lázeňský řád, který měl především na paměti léčbu, a končilo se tak vždy ve 22 hodin.

Město dodržovalo v srpnu dva velké svátky, totiž den Nanebevzetí Panny Marie 15. srpna a narozeniny císaře pána dne 18. srpna. Patnáctý srpen byl městský církevní svátek, začínal v jednu hodinu odpoledne U hodin, odkud se slavnostně pochodovalo na místo zvané Festplatz v místě dnešní sokolovny. Zde se konala Mariánská pouť, ale jindy také různé veselice, stával tu cirkus,

---

⁴⁶³ OTT, Adolf, *Marienbad, historisch-topographisch und medizinisch dargestellt*. Prag: Ottomar Beyer 1892, 39-59.

⁴⁶⁴ ZÖRKENDÖRFER, Karl, *Marienbad und seine Terrainkurwege*. Marienbad: Franz Gschihay 1910, s. 153.

pojízdné kino, nebo různé jiné atrakce. Osmnáctý srpen byl zároveň slavnostním ukončením hlavní sezóny. Mše se účastnil pravidelně anglický král Edward VII., pokud zde právě pobýval, město bylo slavnostně osvětleno a večer byl ohňostroj.⁴⁶⁵

5.4.4 Praktické informace pro návštěvníky lázní

Lázně v této době využily toho, že jsou tzv. „v kurzu“ a platilo se zde téměř za vše: všeobecná lázeňská taxa za pobyt a užívání léčivých pramenů a rašeliny, platilo se za lavičky, tzv. hudební taxa, ubytování ani stravování nebylo levné, dále se platilo za různé služby – za drožku a fiakr, v hotelu pak nosičům zavazadel, číšníkům, děvčatům, která nabírala prameny, za lékařské vyšetření, za různé procedury apod. Navíc bylo běžnou slušností spropitné. Jan Neruda si v roce 1872 povzdechl: „*Mariánské jsou dojistá nejdražší lázně české, snad nejdražší evropské, jen Sv. Moric ve Švýcarsku prý se jim drahotou podobá.*“⁴⁶⁶

Velké obnosy se platily za lékařská vyšetření i za vlastní procedury. Lázeňské a maséři čekali na spropitné, platilo se za úschovu pohárků a děvčatům, která nabírala vodu. Tyto poplatky se platily za celý pobyt najednou, nejlépe předem.

Taxa byla již v této době odstupňována. Tak například v 90. letech takto: při pobytu delším než 8 dnů platila I. třída (příslušníci vládnoucích rodů, regenti, knížata, hrabata, baroni, generálové, vyslanci a konzuulové, ministři,

---

⁴⁶⁵ MÜNZ, Sigmund, *Eduard VII. in Marienbad. Politik u. Geselligkeit in den böhm. Weltbadeorten*. Wien: Saturn-Verlag 1934, s. 102n.

⁴⁶⁶ NERUDA, Jan, *Menší cesty. Doma. Severozápadní lázně naše*. Praha: SNKLU 1961, s. 186.

bankéři, rentiéři, továrníci a velkoobchodníci) 10 fl.; II. Třída 5,50 fl. (střední šlechtici, vyšší úředníci, obchodníci, majitelé statků, agenti, majitelé realit, lidé z velkých měst); III. třída 3,14 fl. Pro všechny, které nelze zahrnout do výše uvedených skupin. IV. třída byla pro děti do 15 let a pro služebnictvo.⁴⁶⁷

Na počátku 20. století byly taxy takovéto: při pobytu od tří do osmi dnů platí osoba první třídy 3 K, druhé třídy 2 K a třetí třídy 1 K; zvýhodněné byly rodiny, a to podle počtu členů: 2 osoby první třídy platily 4 K 80 h, druhé třídy 2 K 50 h, třetí třídy 1 K 50 h. Pro pětičlennou rodinu byla však již sleva větší (I. tř. 10 K 20 h, II. tř. 4 K, III. tř. 3 K), stejně tak se taxa snižovala při delším pobytu (nad osm dní: I. tř. platila 20 K, II. tř. 12 K, III. tř. 8 K, a IV. třída, tzn. děti do 14 let 2 K). Od taxy byli osvobozeni rakousko-uherská důstojníci, úředníci 9., 10. a 11. třídy, lékaři, manželky a děti výše zmíněných, duchovní a kantoři různých náboženství, a chudí, kteří nemají prostředky.⁴⁶⁸ Existovaly dále tabulky přesně odstupňovaných poplatků za odnos zavazadel, za koupele a podobně.

Hosté do Mariánských Lázní zavítali zpravidla na čtyři týdny, nebo i déle, pokud jim to stav financí dovoľoval. Běžnou praxí bylo jet se ještě po hlavní léčebné kúře doléčit do jiných, menších lázní, jako byly Lázně Kynžvart nebo Sangerberg. Hostům, kteří se zdrželi dva tři dny, se říkávalo (a říká) pasanti, z nich měli radost zejména prodejci suvenýrů. V lázních kvetl turistický ruch, začínaly prohlídky s průvodci, kteří si vymýšleli různé zkreslené informace o minerálních pramenech (např. Ambrožovy prameny prý mají afrodiziakální

---

⁴⁶⁷ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1897, přílohy.

⁴⁶⁸ ZÖRKENDÖRFER, Karl, *Marienbad und seine Terrainkurwege*. Marienbad: Franz Gschihay 1910, s. 59.

účinky), o vztahu Goetheho a mladé Ulriky von Levetzow, o hostech, kteří zde nikdy nebyli (Napoleon Bonaparte, Beethoven a další).

V sezóně byly v Mariánských Lázních až čtyři poštovní pobočky, úřední hodiny byly na hlavní poště v roce 1909 od 1. května do 30. září od 7 hodin ráno do 19 hodin, příjem balíčků od 8 hodin do 19 hodin. Telefonovat se mohlo také pouze v určených úředních hodinách (od 7 hodin od rána do deseti do večera). V neděli byla pošta otevřena od půl deváté do půl dvanácté. Odpoledne mezi třetí a čtvrtou zůstala otevřena jen přepážka na odbavování dopisů. Dopisy byly vybírány ze schránek sedmkrát denně, a to: v 7, 8:30 a 10 hodin dopoledne, odpoledne ve 14:15, 17:00, 18:15 a 19:15; cenná psaní byla rozesílána dvakrát denně v 8 a ve 12 hodin. Úřední hodiny telegrafu byly v sezóně od 7 do 22 hodin, od 16. června do 31. srpna od 7 hodin ráno dokonce do půlnoci.⁴⁶⁹ Časopisy a noviny byly také rozesílány několikrát denně.

Průvodce a noviny, jakož i kurlisty obsahovaly také úřední hodiny různých institucí, jízdní řády omnibusů a fiakrů, tramvaje (jízdné do centra od nádraží stálo 40 h)⁴⁷⁰, ordinační hodiny lékařů, různé reklamy a inzeráty na hotely, seznamy kaváren s otevírací dobou, výši cla apod.

5.4.5 Období nejvyšší návštěvnosti a největšího lesku Mariánských Lázní (přijíždějí významní hosté)

Klientela Mariánských Lázní byla v tomto období vybraná a zámožná. Jak již konstatovala Božena Němcová: „(...) v Čechách k nóbl tónu patří, aby si lidé

---

⁴⁶⁹ ZÖRKENDÖRFER, Karl, *Marienbad und seine Terrainkurwege*. Marienbad: Franz Gschihay 1910, s. 83.

⁴⁷⁰ KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1897, s. 38.

*nejen z potřeby, ale více pro vyrazení do lázní zajeli (tj., kdo na to má).*⁴⁷¹ Vidíme z tohoto hořkého konstatování, že původní smysl lázní, totiž léčba, ustupuje společenskému povyražení, zábavě a dobové módě – cesty do lázní patřily ve vyšší společnosti k dobrému tónu těchto let.

Mariánské Lázně začaly zdůrazňovat své podhorské klima a byly propagovány také jako klimatické lázně – tedy svůj nedostatek (nestálé počasí) dokázaly obrátit v přednost. *„Bez deštníku nikdo ani nevyjde, zde se neříká, tolik a tolik je letos v Mariánských Lázních hostů, nýbrž: „Už je nás tu přes 5 300 paraplat.“*⁴⁷² Vidíme, že i v sezóně zde hojně přšelo.

V červenci a v srpnu těchto let nebyly už žádné volné pokoje a dokonce se pronajímaly koupelny. Všude bylo otevřeno již před šestou hodinou ranní, na kolonádě se prodávaly pohárky na prameny, koupelové župany, ručníky, gumové rukavice pro slatinné koupele, noviny, knihy, pohlednice, suvenýry, květiny, na promenádě stála také řada stánků.⁴⁷³

Zdaleka ne všichni hosté v lázních bývali nemocní, některé sem přiváděly společenské povinnosti nebo obchodní záležitosti. Lázně byly totiž vhodným místem pro uzavírání velkých obchodů, transakcí a také sňatkovým kolbištěm. Již v roce 1911 sepsal spisovatel Šelom Alejchem román v dopisech *Marienbad*, ve kterém líčí „strasti“, které bylo nutné překonat ve snaze seznámit a provdat

---

⁴⁷¹ NĚMCOVÁ, Božena, *Z Uher. Zpomínky z cesty po Uhřích. Uherské město (Ďarmoty). Obrazy ze života Slováků. Obrazy ze života slovenského. Kraje a lesy ve Zvolensku*. Ed. Jaroslav Vlček. Praha: Jan Laichter s. 1-2.

⁴⁷² NERUDA, Jan, *Menší cesty. Doma. Severozápadní lázně naše*. Praha: SNKLU 1961, s. 187.

⁴⁷³ SCHINDLER, Hugo, *Adreßbuch der Kurstadt Marienbad*. Marienbad: Buchdruckerei Egerland 1929.

dcery.⁴⁷⁴ Léčila se zde v těchto letech především obezita. Jan Neruda trefně poznamenává: „*Dámy chodící zde z rána jako šedivé sestry a nosící pod kloboukem ještě kvůli lázním čepec, jsou tu vesměs ne „kurgemaess“ – kúra předepisuje totiž jen libová masa; jsou buclaty, kulaty, a chodí-li mezi nimi nějaká štíhlá, připadá – jak kdosi trefně řekl – jako nějaká „probírmamsel“: dívají se na ni, na jaké formy samy vyschnout by si přály.*“⁴⁷⁵

Od 70. let 19. století vznikají pohlednice. Bylo na nich zobrazováno město, jeho význačné budovy, pavilony nad prameny, kolonáda, kostely, pomníčky, přírodní zajímavosti. Asi do roku 1905 bývaly pohlednice jednostranné, celá zadní strana byla věnována adrese, místo na přední straně bylo vyhrazeno obrázku a ještě krátkému vzkazu. Teprve od roku 1906 souží zadní strana také sdělení adresátovi. Oblíbené byly žertovné výjevy ze života lázeňských hostů, karikatury hostů vylézajících z rašeliny nebo z koupele, karikatury front u pramenů, zesměšňovaly se projímavé účinky Křížového pramene, nebo v pozdější době zdejší tloušťci, kteří se snažili zhubnout. Jinak byly v oblibě kolorované kresby města, ale zvláště ty, oživené nějakým slavným hostem – často šlo o koláž. Na pohlednicích je dnes cenné i to, co je na nich zobrazeno vlastně „nechtěně“: dobová móda, chování lidí, dobové dopravní prostředky, hotely v určité době, budovy, které dnes již neexistují, vzhled města a podobně. Záhy po objevení principu fotografie, se tato dostává i do lázní, na

---

⁴⁷⁴ ALEJCHEM, Šelom, *Marienbad. Kein Roman, sondern eine ziemlich verwickelte Geschichte, die sich zwischen den Städten Warschau und Marienbad abspielt, und zwar in 36 Briefen, 13 Billets-doux und 47 Telegrammen.* Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1972.

⁴⁷⁵ NERUDA, Jan, *Menší cesty. Doma. Severozápadní lázně naše.* Praha: SNKLU 1961, s. 187.

pohledy a do fotoateliérů. Slavný byl fotoateliér Ernsta Pflanze na Hlavní třídě.⁴⁷⁶

5.4.5.1 Často přijížděli hosté z Ruska

Ruští hosté přijížděli do Mariánských Lázní už od jejich založení.⁴⁷⁷ Pro ně tu byl postaven pravoslavný kostel s ruskou čítárnou. V roce 1824 a v letech 1858-1862 se zde léčil *Nikolaj Ivanovič Turgeněv*, revolucionář a děkabrista. Historik a vysoký státní úředník *Alexandr Ivanovič Turgeněv* se tu léčil dvakrát (1825, 1843). *Ivan Sergejevič Turgeněv*, autor Lovcových zápisků, tu pobýval v roce 1840 a v roce 1842. V letech 1831 a 1834 přijel na léčení básník a člen ruského vyslanectví na bavorském dvoře *Fjodor Ivanovič Ťutčev*. Lékař a univerzitní profesor z Moskvy *Fjodor Ivanovič Inozemcev* se tu léčil v roce 1835 v Ullmanově domě a v roce 1839 v domě Dresden. Má velké zásluhy o propagaci Mariánských Lázní v Rusku. Zatímco v roce 1829 přijelo 51 Rusů, v roce 1911 jich bylo již 4 405, to je 12,8%.⁴⁷⁸ Rusové byli po Němcích druhými nejčastějšími návštěvníky Mariánských Lázní. Od roku 1838 přijela řada známých osobností: diplomat *Alexandr Michajlovič Gorčakov* (1798-1883), básník *Nikolaj Michajlovič Jazykov*⁴⁷⁹, spisovatel a sběratel lidových písní *Petr Vasiljevič*

---

⁴⁷⁶ BRTEK, Josef, BURACHOVIČ, Stanislav, VINKLÁT, Pavel, WIESER, Stanislav, *Album starých pohlednic*. Západočeské lázně. Liberec: Nakladatelství 555 2006.

⁴⁷⁷ FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič, *Russkije v Marianskich Laznjach*. Chutor: A. G. Vinničuk, 1947.

⁴⁷⁸ *Tamtéž*, s. 2.

⁴⁷⁹ Jazykov si zde stěžoval na velkou zimu, trpěl chorobou mozku, a mohl jen těžko chodit. V lázních se mu ulevilo, ale již na konci září odcestoval. SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, 1838, č. 978.

Kirejevskij.⁴⁸⁰ Do Mariánských Lázní a do Kynžvartu jezdíval ruský vyslanec ve Vídni *Dmitrij Pavlovič Tatiščev* (1767-1845). Byl to Metternichův přítel. Tatiščev se v lázních setkal s ruským politikem *Michajlem Michajlovičem Speranským*, který se tu léčil v letech 1830 až 1833. Společně diskutovali nad novým právním kodexem carského Ruska.

V roce 1839 zavítal do Mariánských Lázní *Nikolaj Vasiljevič Gogol* (1809-1852). Gogol trpěl žaludečně-střevní nemocí a žádní lékaři si s ním nevěděli rady. Gogol měl v Čechách řadu známých, například Pavla Josefa Šafaříka. Gogol přijel 16. července 1839 a ubytoval se v Klingeru.⁴⁸¹ Byl mile překvapen. Nasbíral zde látku k postavám pro *Mrtvé duše*, napsal povídku *Plášť* a činohru *Vyholený vous*. Po odjezdu napsal: „*je-li mi hůře nebo lépe, to ví Bůh. Ukáže to čas. Říká se, že vliv pramenů se může projevit později.*“⁴⁸² Jménem N. V. Gogola bylo v roce 1952 pojmenováno místní divadlo. V roce 1856 se zde léčil *Nikolaj Nikolajevič Muravjov* zvaný Amurský, který založil Vladivostok a Chabarovsk a působil na Sibiři.

Spisovatel *Ivan Alexandrovič Gončarov* (1812-1891) se tu léčil třináctkrát a napsal zde část románu *Oblomov* a povídku *Strž*. Do Čech se rozhodl odcestovat v roce 1875: „*do milé Prahy a do Mariánských Lázní, tohoto malého a tichého městečka v Čechách, kde chci pít železité vody, na jejichž účinek velmi spoléhám.*“⁴⁸³ Dalšími spisovateli byli *Nikolaj Semjonovič Leskov* (1875, 1884),

---

⁴⁸⁰ Kirejevskij přicestoval s Jazykovem, v kurlistech je zapsán hned za ním. Soka Cheb, f. *Kurlisty*, 1838, č. 979.

⁴⁸¹ SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, 1839, č. 894.

⁴⁸² *Mariánské Lázně – prameny, dějiny, lidé (1808-1958)*. Karlovy Vary: Krajské nakladatelství Karlovy Vary 1958.

⁴⁸³ FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič, *Russkije v Marianskich Laznjach*. Chutor: A. G. Vinničuk, 1947.; Florovskij, Anton Vasiljevič, *N. S. Leskov u mariánskolázeňských pramenů, Československá rusistika 1969*, č. 4.

Alexandr Konstantinovič Tolstoj (1865), *Vsevolod Sergejevič Solovjov* (1877), *Konstantin Michajlovič Staňukovič* (1876), který zde našel inspiraci pro svůj román *Tůň*.

Ze slavných ruských hudebníků připomeňme pobyt *Antona Grigorjeviče Rubinštejna*⁴⁸⁴, v roce 1912 bydlel v hotelu Weimar *Fjodor Šaljapin*, významný ruský operní pěvec (bas).

Již za První republiky v letech 1923 až 1924 se zde léčil *Maxim Gorkij* (1868-1936), bydlel v hotelu Maxim (dříve Maxhof), nejraději chodil na vycházky do Maxova údolí, a do Café Maxthal (Lunapark). V lázních pobýval se svým synem, jeho ženou Naděždou, malířem Rakyckým a svou sekretářkou. V Mariánských Lázních ho zastihla smutná zpráva o smrti Vladimíra Iljiče Lenina.⁴⁸⁵ Za éry socialismu se po Gorkém jmenovala kolonáda a lázeňský dům (dnes Maxim).

Z dalších ruských hostů můžeme zmínit *Oresta Adamoviče Kiprenského*, ruského malíře a portrétistu (1823), ruského ministra vnitra *Alexandra Grigorjeviče Stroganova*,⁴⁸⁶ ruského diplomata a přítele Puškina *Alexandar Michajloviče Gorčakova* (1838) a *Alexeje Fjodoroviče Lvova*, autora ruské hymny *Bože cara chraň* a další.

---

⁴⁸⁴ SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, 1884, č. 3430.

⁴⁸⁵ Vladimir Iljič Lenin zemřel 21. ledna 1924 ve městě Gorki u Moskvy. www.wikipedia.org.

⁴⁸⁶ SOkA Cheb, f. *Kurlisty*, 1823, č. 560.

5.4.5.2 Edward VII. a jeho léčebné pobyty

Edward VII. vládce Britského impéria a syn královny Viktorie, byl v Mariánských Lázních celkem devětkrát. Narodil se v roce 1841 a po smrti svého otce převzal od matky povinnost reprezentovat její úřad. De facto však nadále vládla královna Viktorie. Edwardovy dny byly tedy vyplněny společenskými povinnostmi. Podnikal časté cesty do Paříže, Biarritzu, na Riviéru a do Mariánských Lázní. Byl velkým džentlmenem a styl jeho oblékání se stal vzorem anglické módy.⁴⁸⁷ Byl velmi společenský a navázal cenná přátelství s vysokými finančními kruhy a osobnostmi světové politiky. Na anglický trůn nastoupil až ve svých šedesáti letech a panoval devět let. Byl antimilitarista, za jeho vlády byla ukončena búrská válka a došlo ke sblížení s Francií a Ruskem.

V Mariánských Lázních byl poprvé v roce 1897. Nejprve bydlel v Klingeru, poté ve Weimaru, kam přijížděl inkognito jako vévoda z Lancasteru.⁴⁸⁸ Chtěl zde být prostým hostem. Ovšem státní předatavitelé i představitelé města byli neustále ve střehu, aby král nebyl obtěžován. Najímali dokonce detektivy. V roce 1903 nechala městská rada rozdat lístky s prosbou, aby král nebyl na kolonádě obtěžován, každý ho chtěl vidět a zažít při pití vody, při návštěvě Nových lázní, na golfu nebo na honu. Město vítalo krále na nádraží a doprovázelo ho do hotelu Weimar. Král však toto vítání zakazoval. Královský doprovod býval malý: sekretář, adjutant, cestovní maršál, komoří, dva detektivové a dva šoféři.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁷ MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934.

⁴⁸⁸ *Tamtéž*, s. 110.

⁴⁸⁹ *Tamtéž*.

Král vstával velmi brzy, oblékl se, vypil sklenici Křížového pramene a kolem osmé hodiny odešel na kolonádu. Pak usedl na lavičku a nechával si donášet opět Křížový pramen. Posnídal v hotelu Weimar a odešel do Nových lázní na uhličitou koupel. Jeho osobním lékařem byl dr. Ott.⁴⁹⁰ Král byl otlý a tak dodržoval dietu. Odpoledne si král vyšel nebo vyjel na výlet. Úzkostlivě však dodržoval zvyk čaje o páté. Hrával bridž a večer chodíval rád na operetu. Nejvíce se mu líbila opereta Netopýr Johanna Strausse nebo Veselá vdova Franze Lehára.⁴⁹¹ Na Bellevue navštěvoval wagnerovské koncerty. V neděli chodíval král na mše do anglikánského kostelíka.

Král měl slabost pro něžné pohlaví. Při jídle vyžadoval společnost hezkých žen, a v Mariánských Lázních se také zamiloval. Jeho vyvolenou byla kloboučnice Mizzi Pistlová. Prodávala v krámku na staré kolonádě. Slečna Mizzi mu každý zakoupený klobouk musela osobně donést do hotelu Weimar. Mizzi Pistlová dostával dlouho rentu z Anglie a v roce 1945 bohužel spáchala sebevraždu.⁴⁹² Král o Mariánských Lázních napsal: „*Procestoval jsem celou Indii, Cejlon, všechna lázeňská města Evropy, ale nikde na světě mě nechýtila u srdce poezie nádherné přírody jako zde v Mariánských Lázních.*“⁴⁹³

Král zde trávil celou sezónu. Dne 18. srpna slavilo město narozeniny císaře Františka Josefa I. Ten den oblékal Edward VII. uniformu a účastnil se

---

⁴⁹⁰ SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006, s. 115-116.

⁴⁹¹ MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934.

⁴⁹² Mizzi Pistlové se odborná literatura spíše vyhýbá, i když ji zmiňuje. Portrét Mizzi visel v hotelu Weimar.

⁴⁹³ MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934, s. 65.

slavnostní mše. Poté v hotelu z balkónu sledoval přehlídku uniformovaných místních spolků.⁴⁹⁴

Jinak nosil běžné oblečení, ale věnoval mu velkou pozornost. Muselo být nenápadné, elegantní, přitom však nápadité. Chodíval v modrém kabátě, bílých kalhotách a šedém půlcylindru. Často v pruhovaném šedém obleku. Do módy uvedl klobouk Homburg. Jednou se chystal na vyjížďku, ale přšelo. Aby si nenamočil kalhoty, vyhrnul si je – tak vznikla móda záložek. Jindy nemohl zapnout přes břicho nejspodnější knoflík své vesty, i to se stalo módou. Od té doby je zvykem nezapínat si poslední knoflík u vesty a saka.⁴⁹⁵

Mariánské Lázně se při pobytech Edwarda VII. staly středem Evropy a světa. Za králem do lázní přijížděli novináři, králové jiných zemí a politikové. Například: bulharský král Ferdinand, korunní princezna Stefanie z Vídně, vévoda Orleánský, nebo francouzský premiér Clemenceau. V lázních probíhala jednání zcela neformálně u jídla nebo na vycházce. Král pročítal každý druhý den poštu a denně hlavní evropské noviny. Každý rok navštívil Edward klášter v Teplé a v roce 1906 dokonce pozval opata Gilberta Helmera do Anglie na několik týdnů, byl přijat v Buckinghamském paláci i zámku Windsor a král mu udělil komturský kříž s hvězdou viktoriánského řádu.

V roce 1907 přijel za králem Edwardem VII. do Mariánských Lázní francouzský premiér Georges Clemenceau (1841-1929)⁴⁹⁶ a navrhl zavedení vojenské branné povinnosti v Anglii. V témže roce se tu setkal král i s ruským ministrem zahraničí Izovolským, bylo to v době, kdy konflikt mezi Anglií a

---

⁴⁹⁴ Památník setkání dvou císařů byl v místě dnešního Chopinova památníku pod kolonádou.

⁴⁹⁵ MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934.

⁴⁹⁶ Za vrchol Clemenceauovy politické kariéry je považován předsednictví na mírové konferenci ve Versailles (1918).

Ruskem v Afgánistánu a Persii vypadal „na spadnutí“. Právě v Mariánských Lázních podepsali oba státníci za zprostředkování Clemenceaua dohodu o sféře vlivu obou mocností v Asii. Následoval podpis dohody mezi Anglií, Francií a Ruskem. Právě tato dohoda měla za následek vstup Anglie do války vedle Ruska.

497

V roce 1904 došlo k setkání dvou monarchů v Mariánských Lázních. Císař František Josef I. měl přijet 16. srpna 1904. Nádraží bylo slavnostně vyzdobeno a vlajky zdobily Hlavní třídu po celé trase. Císař měl být ubytován ve vile Luginsland (Lil).⁴⁹⁸ Na prostranství mezi Lilem a dnešním Crystalem byl postaven kruhový pavilon, na kterém čněla čtyři metry vysoká císařská koruna. Všude byly květiny.⁴⁹⁹ Král Edward VII. byl oblečen v rakouské maršálské uniformě a přivítal císaře již na nádraží. Císař byl naopak oblečen do uniformy anglického maršála. Od nádraží k hotelu Weimar stál slavnostní špalír 111 spolků – střelců a veteránů z celých západních Čech. Všechny městské spolky, hasiči a žatstvo. Dále pak obyvatelé Mariánských Lázní i hosté. Odpoledne císař přijímal v Kursále (Casino) vyslance, diplomaty, šlechtu, zástupce města a spolků. Večer oba panovníci podnikli okružní jízdu až k hotelu Krakonoš. Slavnostní hostina se konala v hotelu Weimar. Večer bylo město slavnostně osvětleno a v parku pod Lilem zářily žárovky ve tvaru císařova jména. Druhý den odjel císař do Karlových Varů.⁵⁰⁰

---

⁴⁹⁷ Tato jednání byla přísně utajena, zmínku o nich v dobovém tisku nenajdeme.

⁴⁹⁸ Název vily Lil pochází z původního Luginsland a je kombinací počátečních písmen anglického look, německého ins a Land. Název odkazuje na krásný výhled do parkové části města.

⁴⁹⁹ *Marienbader Zeitung*, 1904, 15. 8. 1904.

⁵⁰⁰ *Tamtéž*.

5.4.5.3 Spisovatelé, vědci a ostatní hosté

Americký spisovatel *Mark Twain* (1835-1910) pobýval s celou rodinou v roce 1891 v Mariánských Lázních v domě „Anglický dvůr“. V kurlistech se zapsal jako Samuel Langhorne Clemens, žurnalista. Své zážitky sepsal v několika fejetonech a také v dopisech. *„Mariánské Lázně – nejutěšenější a nejmodernější město na kontinentě, tak hezké, jak si jen člověk může přát.“*⁵⁰¹ (...) *Davy lidí, které na promenádě procházejí se při hudbě, jsou módně vystrojené po pařížském vzoru (...) Snaží se tu léčit vše: dnu, revma, otylost i hubenost. (...) Má-li člověk dnu, vytáhnou ho ráno v půl šesté z postele, dostane vejce a dovolí mu se podívat na šálek čaje. Přesně v šest už musí stát u svého pramene s pohárkem u pasu. Jakmile spustí lázeňský orchestr, vyžaduje se, aby pozdvihl pohárek a začal srkat tu strašlivou vodu zároveň s ostatními. Musí tak činit pomalu a dlouho. Potom ho pár hodin honí po kopcích kvůli pohybu a čerstvému vzduchu, načež ho strčí do kádě a nařídí mu, aby se vyválel v blátě. V poledne už má hlad jako vlk a léčebný řád mu dovoluje, aby se nacpal k prasknutí, pokud ovšem bude jíst pouze věci, které nerad. Odpoledne stráví dalším chozením po horách. Večer má dovoleno požit tři unce jakékoliv potravy, která mu nechutná a vypít jednu skleničku moku, který zásadně nepije. Pokud je nekuřák, může vykouřit dýmku. Přesně v půl desáté musí být v posteli a zhasnout svíčku.“* Mark Twain svůj vtipný fejeton končí slovy: *„Druhý den všechno od*

---

⁵⁰¹ KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990, s. 112.

začátku znova. Pokud jde o mne, nechápu, proč by tohle všechno mělo být výhodnější než prostě mít dnu.“⁵⁰²

Pražský německý spisovatel *Franz Kafka* (1883-1924) psal své snoubence Felice v květnu 1916: „*Mariánské Lázně jsou nepopsatelně krásné. Měl jsem se už dříve držet svého instinktu, který mi napovídá, že nejtlustší jsou nejchytřejší. (...) v takových lesích se dá potloukat jen tady. Krása je tu znásobena tichem, prázdnotou a připraveností k přijetí všeho živoucího i neživoucího. Kdybych byl Číňanem a měl hned odjíždět domů – a já vlastně jsem Číňanem a jedu domů – musel bych vědět, že sem musím znovu přijet. Jak by se ti tu líbilo!*“⁵⁰³ Franz Kafka tu strávil v červenci 1916 se svou snoubenkou Felicí Baueroovou deset dnů v hotelu – „Balmoral-Osborne“. Po odjezdu Felice ještě zůstal a téměř denně jí

---

⁵⁰² „*The crowds that drift along the promenade at music time twice a day are fashionably dressed after the Parisian pattern (...) They try to cure everything – gout, rheumatism, leanness, fatness, dyspepsia, and all the rest. (...) If a person has the gout, this is what they do with him: they have him out at 5.30 in the morning, and give him an egg and let him look at a cup of tea. At 6 he must be at his particular spring, with his tumbler hanging at his belt--and he will have plenty of company there. At the first note of the orchestra he must lift his tumbler and begin to sip his dreadful water with the rest. He must sip slowly and be a long time at it. Then he must tramp about the hills for an hour or so, and get all the exercise and fresh air possible. Then he takes his tub or wallows in his mud, if mud baths are his sort. By noon he has a fine appetite, and the rules allow him to turn himself loose and satisfy it, so long as he is careful and eats only such things as he doesn't want. He puts in the afternoon walking the hills and filling up with fresh air. At night he is allowed to take three ounces of any kind of food he doesn't like and drink one glass of any kind of liquor that he has a prejudice against; he may also smoke one pipe if he isn't used to it. At 9:30 sharp he must be in bed and his candle out. Repeat the whole thing the next day. I don't see any advantage in this over having the gout.*“ TWAIN, Mark, *Marienbad – a health Factory*, www.marktwainquotes.com.

⁵⁰³ KAFKA, Franz, *Souborné Dílo Franze Kafky*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky 1997-2007.

psal: „...sedím na tvém balkóně, na tvé straně stolu – je to jako by obě strany stolu byly miskami vah a je třeba nenarušit rovnováhu...Je tu skoro ticho, jen noční světlo lampy září na můj balkónový stolek a s císařské ulice se sem line nic nerušící zurčení... Zítřka půjdu na Dianu, abych na tebe vzpomněl, až budu nachýlen nad talířem s máslem.“⁵⁰⁴

Profesor *Sigmund Freud* z Vídně (1856-1939) se tu léčil v červenci 1913 ve vile Turba (dnes knihovna). S ním přijela žena Marta a dcery Anna a Sofie. Sofie přijela i se svým manželem Maxem Halberstadtem a pobývala zde také Freudova švagrová Minna Bernaysová z Vídně. Freud měl střevní potíže, které ho trápily od jeho amerického přednáškového turné. Freud se těšil, že si v Mariánských Lázních konečně odpočine od psychoanalýzy. Bohužel toho roku bylo vlhké a chladné léto a Freudova nemoc se zhoršila. Dostal deprese a na léčení napříště jezdil do Karlových Varů.⁵⁰⁵

---

⁵⁰⁴ KAFKA, Franz, *Souborné Dílo Franze Kafky*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky 1997-2007.

⁵⁰⁵ ŠVANDRLÍK, Richard, *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Art Gallery Nataly, Městské muzeum Mariánské Lázně 2009, s. 16-17.

5.5 Mariánské Lázně za První republiky (1918-1939)

V roce 1918 došlo nejen pro Mariánské Lázně k zásadní změně. Vznikla nová Československá republika, což sebou přinášelo vlnu novinek. Mariánskolázeňsko bylo drtivou převahou německé, nyní spadalo pod nový státní útvar, který se snažil vše počesťovat. Lázně se také staly majetkem státu a vše dokonala pozemková reforma v roce 1919, která zcela změnila majetkoprávní poměry ve městě. Změna společenského klimatu změnila také skladbu a počet návštěvníků, což s sebou neslo v prvních letech Republiky hospodářský propad města. Ubylo zahraniční klientely zejména z německy mluvících zemí a začalo sem cíleně jezdit více Čechů. Sledujeme napjaté česko-německé vztahy, které zejména v západních Čechách vedly ke druhé světové válce. Ve 30. letech vše dokonala velká hospodářská krize, která měla také dopad na prosperitu města.

Československá republika se snažila o počesťování oblasti, byly zde zakládány české instituce a úřady, české školy, české spolky a organizace, české firmy. Vznikla zde pobočka Sokola nebo Českého klubu turistů. Přicházeli obyvatelé z vnitrozemí. Ani to však nestačilo k tomu, aby město získalo český charakter a v různých průvodcích, novinách a společenských katechismech se dočteme o problémech, které zde Češi zažívali. Ve 30. letech toto vše vedlo v důsledku k tomu, že místní němečtí obyvatelé si přáli k Velkoněmecké říši, což se skutečně stalo. Následující vývoj znamenal pro Mariánské Lázně katastrofu – propad návštěvnosti. Jediným štěstím pro město bylo, že se stalo za války lazaretním městem a nebylo více poničeno. Odsun Němců a nástup komunismu znamenaly pro celou oblast začátek nové éry – socialismu.

5.5.1 Mariánské Lázně českými lázněmi

V letech po první světové válce dochází k řadě změn. V Mariánských Lázních byla „budována“ První republika, ale místní obyvatelé a zdejší představitelé více zajímal citelný odliv hostů. Bylo to zapříčiněno jednak vznikem Československa (hosté z Německa a Rakouska se takřka vytratili), a poté dalšími událostmi, které měly také na návštěvnost dopad. Svět se zotavoval z první světové války, a případní hosté řešili spíše existenční otázky a nemysleli na radovánky v lázních. V letech 1920-1921 otrásla světem epidemie španělské chřipky, Německem a Rakouskem v letech 1922-1923 proběhla inflace. Koncem 20. let však již návštěvnost dosahuje opět předválečných čísel, v roce 1929 přijelo 41 226 návštěvníků.⁵⁰⁶ Bohužel následovala světová hospodářská krize a druhá světová válka, které tento vývoj zcela zastavily.

Mariánské Lázně zůstaly okresním městem, byly zde okresní a další instituce a úřady: okresní soud, okresní lékař, berní úřad, státní policejní komisařství, četnické velitelství, notářství, úřad důchodkové kontroly, československé stání dráhy, cestovní kancelář Čedok, poštovní, telegrafní a telefonní úřad, městský úřad, hygienický a balneologický institut, nemocnice a další. V roce 1919 byla otevřena první česká škola, pro kterou byl v roce 1923 postaven nový areál (škola Jih). Česká menšina sídlila v Nádražní čtvrti. K roku 1923 ve městě stálo 442 domů, přičemž na jeden dům připadlo 15 obyvatel.⁵⁰⁷ Působilo zde na 1300 živností, obchodů a firem, z nich přes 80 bylo hostinců,

---

⁵⁰⁶ SOKA Cheb, f. Kurlisty, 1929.

⁵⁰⁷ HOŘEJŠÍ, Josef, *První český průvodce pro Mariánské Lázně, světové lázeňské místo Československé republiky*. Praha: Josef Uher 1924, s. 23.

hotelů, kaváren a jídelen. Z dalších zde bylo přes 100 krejčovství, 70 obuvnictví, na 50 pekařství, cukrářství a úplatkářství, potravin a lahůdek kolem osmdesáti. Dále se místní obyvatelé živili jako místní dopravci, maséři, číšníci, pokojské, kuchaři, pradleny a podobně. Město mělo na 15 000 lůžek pro hosty v asi 8000 pokojích.⁵⁰⁸ Ve městě byly v sezóně otevřeny čtyři pošty a Mariánské Lázně byly lázněmi na mezinárodní úrovni.

Možnosti dopravy se opět rozšířily, což souviselo s celkovým vývojem ve 20. století – k autu a železnici přibyla letecká doprava. Mariánské Lázně byly spojeny „s Plzní a Karlovými Vary v hodině, s Prahou za 4 hodiny, s Bratislavou za 14, s Mnichovem nebo s Vídní za 8 hodin, stejně s Lipskem a Drážďany; do Paříže možno dojet ve 24, do Londýna ve 30 hodinách. Soukromý letecký podnik Arrigiho dopravuje hosty ve čtvrt hodině aeroplánem do Karl. Varů nebo Frant. Lázní.“⁵⁰⁹ Letecké spojení bylo také s Prahou (za 3/4 hodiny) a Plzní – bylo nejrychlejší, ovšem dosti drahé. Cesta do Prahy autem trvala čtyři hodiny. Město bylo dopravně propojeno s celou Evropou, například s německými městy, Francií, Španělskem, Holandskem, Belgií, Švýcarskem, Itálií, Anglií a Polskem, ale také se severní Evropou.⁵¹⁰

Doba přála sportu, v Mariánských Lázních se pěstovaly zejména letní sporty jako tenis, golf, plavání, kuželky, jezdeckví, šerm, střelba, sportovní rybaření a lehká atletika. V roce 1919 byl otevřen stadion Victoria pro atletiku a fotbal. V roce 1929 bylo vystavěno koupaliště Riviéra ve velké Hleděbce, od roku 1931 sloužilo k rekreaci také Lido v Hamrníkách. V roce 1922 byla založena dnešní dlouhá plochá dráha, původní závodiště pro koně. Probíhaly zde

---

⁵⁰⁸ HOŘEJŠÍ, Josef, První český průvodce pro Mariánské Lázně, světové lázeňské místo Československé republiky. Praha: Josef Uher 1924.

⁵⁰⁹ *Tamtéž*, s. 20.

⁵¹⁰ *Tamtéž*, viz mapa.

také závody chrtů. V roce 1920 byl založen Sokol, který vyvíjel aktivitu pro české obyvatele města. Klesající návštěvnosti chtěly lázně čelit celoročním provozem a v roce 1922/1923 vyhlásily první zimní sezónu. Byl zde založen německý WSC (Wintersportklub), zimní sportovní klub. V oblibě byly sáňkování, lyžování a závody na bobech.⁵¹¹

Vycházkové trasy se nadále rozšiřovaly až zhruba na 100 kilometrů dobře značených stezek. Přestože výletních cílů přibývalo, ubývalo turistiky chtivých hostů a místní dopravci nabízeli k výletním kavárnám dovoz za pevné tarify. Oblíbená výletní místa se nezměnila – stále k nim patřily vyhlídky, pomníčky a památníky v přírodě, výletní kavárny a přírodní zajímavosti. Jezdilo se do okolních vsí i do dvou zbývajících západočeských lázní. Síť výletních cílů byla v podstatě dobudována k roku 1900. Nově vznikl symbolický hřbitov padlých vojáků z Mariánských Lázní a nedaleký přírodní vodopád (dnešní Geologický park).

Host mohl být zmaten po roce 1918 snahou české menšiny počesťovat místní názvy, tak například vzniká řada pojmenování prostým překladem, někdy je zde ovšem patrná autorská invence: Salaš (Alm), Hůra (Podhorn), Hole (Glatzen), Botovo údolí (Pottatal).⁵¹²

---

⁵¹¹ *Marienbad und seine Umgebung*. [s. l.]: [s. n.] 1923, s. 46.

⁵¹² HOŘEJŠÍ, Josef, První český průvodce pro Mariánské Lázně, světové lázeňské místo Československé republiky. Praha: Josef Uher 1924, s. 50n .

5.5.2 Vyhrocené česko-německé vztahy a národnostní otázka v období První republiky

Napjaté česko-německé situace si všímali hosté již v druhé polovině 19. století. Není sporu o tom, že město a jeho okolí byly převážně německé, takže Čech z vnitrozemí se tu cítil jaksi nepatříčně. Nejezdilo sem mnoho českých hostů, jen několik set ročně, také personál nebyl český. Pokud ano, česky nemluvil, stejně jako čeští hosté zde. V roce 1872 Jan Neruda poznamenává: *„Smutno je Čechovi v těch lázních českých, smutněj než v cizině!“ (...) Jsme v Čechách, ale jako bychom byli sta mil ode všeho českého – jsme jakoby v daleké cizině, ale do srdce našeho bodá tu vše hezky zblízka. Jsme doma, nejsme tu však domovem, jsme ‚mezi svými‘, ale neslyšíme zvuku svého, na tvářích tu napsán odpor proti nám, v oku plane nejjizlivější nenávist (...).“*⁵¹³ V roce 1901 stejné pocity sdílel i autor prvního českého průvodce po Mariánských Lázních Vladislav Mladějovský. Přestože v Mariánských Lázních pobývala řada významných Čechů, nestavěly se jim zde pomníky, památníčky a pamětní desky jako hostům jiných národností. Sám Jiří Guth-Jarkovský radil jak se chovat v těchto situacích: *„(...) tam, kam dochází nebo dojíždí mnoho Čechů (do lázní, do určitých hotelů nebo restaurací v cizině). Je-li majitel dobrý obchodník, sám se postará, aby požadavkům jinonárodních hostů bylo vyhověno. Ne-li, požádáme o to slušně, ale nikoli tak, jako bychom si své právo vymáhali. Nevyhoví-li majitel, pak zbývá jenom jediná správná cesta; Češi se vyhnou jemu i jeho závodu, a to beze všeho hluku.“* Čteme zde i radu: *„(...) žádati nějaký ohled k českému jazyku tam, kde český host je bílou vránou, je národnostní přepjatost, kterou vlasti neprospějeme a sobě uškodíme. Zvláště na ožehavé*

---

⁵¹³ NERUDA, Jan, *Menší cesty. Doma. Severozápadní lázně naše*. Praha: SNKLU 1961, s. 191.

*půdě, jakou je cizina nám nejbližší, kde se naše dobré mínění snadno zvrtně ve vyzývavost.*⁵¹⁴ Guth-Jarkovský radí spíše nekonfliktní jednání a diplomacii.

Jiní uvažovali spíše bojovně vlastenecky. Mezi ně patřila česká menšina, žijící ve čtvrti u nádraží a místní učitel (od r. 1919) na české škole (od r. 1923 Jih) Josef Hořejší, autor „prvního českého průvodce“ po městě. Uvádí zde národnostní poměry ve městě, kdy je zde 400 Čechů proti 6 131 Němcům.⁵¹⁵ Důležité jsou pro něj české živnosti a obchody, které uvádí podle abecedy, vypisuje, kde je česky mluvící obsluha. *„Obsluha jest takřka všude pozorná a pečlivá, bohužel nelze se všude česky dohovoreti, poněvadž někteří němečtí zaměstnavatelé vzpečují se přijímati český personál.*“⁵¹⁶ Hořejší doporučuje, aby se hosté a domácí lidé informovali, kde je nepředpojatě obslouží. *„Český lázeňský host vyhledává v první řadě české a pak ty, kde shledává se s ochotnou českou obsluhou. ‚Svůj k svému‘ nemůže zůstat v zájmu existenčního boje našeho českého živlu jen prázdným heslem.*“⁵¹⁷ Hořejší uvádí lékaře, kteří ordinují česky, uvádí, kde sehnat český tisk. Vyjmenovává pouze české pamětní desky významných hostů, např. Františka Josefa Slámy, připomíná Václava Beneše Třebízského. Vše zdůrazňuje ještě přívlastky jako *naš, český, vlastenecký, buditel* apod.

Oproti českým obyvatelům, německý tisk a příručky zdůrazňují německost místa, která se opírá o dlouhou tradici. Četnost Říšských Němců byla podle statistických údajů, které zdůrazňují, mezi 36-68 procenty z celkového počtu

---

514 GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří, *Společenský katechismus*. Praha: Československý spisovatel 1992, s. 146.

515 HOŘEJŠÍ, Josef, *První český průvodce pro Mariánské Lázně, světové lázeňské místo Československé republiky*. Praha: Josef Uher 1924, s. 24.

516 *Tamtéž*, s. 24.

517 *Tamtéž*, s. 66.

mariánskolázeňských návštěvníků.⁵¹⁸ Ve Woerlově průvodci čteme, že Mariánské Lázně leží „v západní části Říšské župy Sudety“ a že „je jedno z nejznámějších a nejslavnějších z německých světových lázní.“⁵¹⁹ Je zde také snaha přivlastnit si krajinu i město pomocí poněmčování názvů. Vrch Steinhau – Špičák je zde zmiňován jako „Dachsstein“; Hlavní třída jako „Adolf-Hitler-straße“, „Richard-Wagner-straße“ (Karlovarská), dalšími prostranstvími byly „Schillerplatz“, „Konrad-Henlein-straße“ (domy zbořeny), „Straße der SA“ (Husova). Přejmenovávaly se též domy (Germania). Poněmčovala se i česká a slovanská jména („Wenzel Skalnik, Friedrich Chopin“). Z významných návštěvníků jsou zdůrazňovány pobyty německých velikánů, např. Goetheho, Wagnera, Spohra, Webera, Brucknera, Nietzscheho.

5.5.3 Návštěvníci za První republiky

Údaje obsažené v kurlistech k roku 1929, kdy přijelo 41 226 hostů, převedená na procenta říkají, že v tomto roce zde bylo 57% hostů z Německa a 6% hostů z Rakouska, jen 12,7% Čechů, následuje 8,9% Poláků a 3,4% Maďarů s 3,2% hostů ze Spojených států amerických.⁵²⁰

V letech První republiky se objevuje zvýšená tendence představitelů státu navštívit Mariánské Lázně, a tím ukázat, že patří československu a povzbudit místní český živel. Mezi takové návštěvy patří v letech 1922 a 1927 *Tomáš*

---

⁵¹⁸ MIESSNER, Rudolf, *Illustrierter Führer durch Marienbad und Umgebung*. Marienbad: Marienbader – Badebuchhandlung 1938, s. 49.

⁵¹⁹ „(...) im westlichen Teil des Reichsgaues Sudetenland“; „(...) ist einer der bekanntesten und berühmtesten unter den deutschen Weltkurorten.“ *Illustrierter Führer durch Marienbad und Umgebung*. Leipzig: Woerl Reisebücher – Verlag 1941, s. 5.

⁵²⁰ SOKA Cheb, f. *Kurlisty*, 1929.

Garrigue Masaryk (v roce 1922 zde byl i se synem Janem)⁵²¹, prezident *Edvard Beneš*, přijel dokonce čtyřikrát (1923, 1934, 1937, 1947). Podpora krajanů v USA byla vyjádřena návštěvou starosty Chicaga *Antonína Čermáka* (1931)⁵²². Přijel také kardinál a arcibiskup Karel Kašpar (1932).

Lázně navštěvují také slavní čeští umělci: *Jaroslav Kocián*, slavný český houslista (1924), *Váša Příhoda* (1923), *Karel Vacek* (1932)⁵²³, *R. A. Dvorský* (1932), *Bohuslav Martinů* (1935)⁵²⁴ nebo *Rafael Kubelík* (1945 a 1946). Ze spisovatelů zde pobýval *Viktor Dyk* (1924), *Vítězslav Nezval* (1925)⁵²⁵, *Johannes Urzidil* (1932)⁵²⁶ a další.

---

⁵²¹ T. G. M. zde mj. poobědval se srbským králem Alexandrem a jeho chotí v hotelu Weimar (8. září 1922). ŠVANDRLÍK, Richard, Masaryk v Mariánských Lázních, *Mariánskolázeňské listy*, březen 2000.

⁵²² Antonín Čermák (1874-1933) byl starostou Chicaga od roku 1901. Zemřel rukou anarchisty italského původu, který chtěl zastřelit prezidenta F. D. Roosevelta. www.wikipedia.org.

⁵²³ Vacek hrál v létě 1930 v Esplanade jako člen orchestru R. A. Dvorského, složil zde tango *Nikdy se nevrátí pohádka mládí*. ČERNUŠÁK, Gracián, ŠTĚDRŮŇ, Bohumír, NOVÁČEK, Zdenko, *Československý hudební slovník osob a institucí*, sv. 2. Praha: Státní hudební nakladatelství 1965.

⁵²⁴ Bohuslav Martinů složil hudbu k osmiminutovému filmu o Mariánských Lázních *Město živé vody*. Notový záznam je dnes uložen v Institutu Bohuslava Martinů <http://katalog.martinu.cz>.

⁵²⁵ Vítězslav Nezval zde napsal pod dojmem z návštěvy (doprovázeli ho Karel Teige a Jaroslav Fragner) báseň Mariánské Lázně. Město ve svých pamětech označuje za „*Riviéru naší vlasti*“. Po válce se sem Nezval vrátil, aby v roce 1946 zahájil Mezinárodní filmový festival. NEZVAL, Vítězslav, *Z mého života*. Praha: Československý spisovatel 1965.

⁵²⁶ Johannes Urzidil (1896-1970) byl německy píšící spisovatel, patřil k okruhu Franze Kafky, Franze Werfela ad. Jeho nejznámějším dílem je kniha *Goethe a Čechy* (1932),

Samozřejmě, kromě Čechů jezdili do lázní nadále cizinci, v těchto letech například *Albert Schweitzer*, nositel Nobelovy ceny (1923), *Jimmy Walker*, starosta New Yorku (1931), *Theodor Lessing* (1933)⁵²⁷, *Rudyard Kipling* (1935) nebo *Lady Luisa Abrahamsová* (1935-1938), první dáma českého golfu.⁵²⁸

DUDKOVÁ, Veronika, JACOBSENOVÁ, Michaela, PETRBOK, Václav, (eds.), *Goethe a Čechy*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009.; REINEROVÁ, Lenka, *Kavárna nad Prahou*. Praha: Labyrint 2010.

⁵²⁷ Theodor Lessing byl v Mariánských Lázních zavražděn 30. srpna 1933 dvěma místními muži, což mělo za následek hromadný odliv návštěvníků, kteří se báli o svou bezpečnost. Lessing se zde skrýval před nacistickým režimem v Německu. Vrazi vyšplhali do druhého patra vily Edelweiss v Třebízského ulici a Lessinga zastřelili přes okno. Na toto téma také vznikl film *Výstřely ve vile Edelweiss*. Jednalo se o první a poslední politickou vraždu v Mariánských Lázních. ŠVANDRLÍK, Richard, *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Art Gallery Nataly, Městské muzeum Mariánské Lázně 2009, s. 26-29.

⁵²⁸ Lady Luisa Abrahams (1910-2006) se narodila v Bubenči jako Luisa Raudnitz Kramer. Ve 30. letech byla nejlepší golfistkou v Československu, vyhrála celorepublikové mistrovství. Jezdila hrát hodně do Karlových Varů a Mariánských Lázní. Získala 64 pohárů a cen a žila od roku 1939 v Anglii, kde se provdala za sira Charlese Abrahamse. www.idnes.cz/golf.

ZÁVĚR

Předkládaná diplomová práce se zabývá fenoménem návštěvnictví v Mariánských Lázních v 19. a počátkem 20. století. Tehdy se cesty za zdravím a rozvoj turistického ruchu v lázních stávají nedílnou součástí společenského, ale i hospodářského života. Soustředili jsme se zejména na každodennost lázeňského života v daném období, z perspektivy lázeňských hostů. Důraz byl kladen také na sociální a hospodářské dějiny, dějiny turistiky a cestování v této oblasti, regionální dějiny, dějiny lázeňství, demografický vývoj a historickou statistiku. Výsledkem práce je obraz vývoje Mariánských Lázní a každodenního života v nich během nejslavnější epochy lázeňství. Dalším cílem práce bylo zkoumání vývoje společnosti a fenoménu návštěvnictví v Mariánských Lázních, jakož i proměny kultury cestování v 19. a první polovině 20. století. Práce je regionálně zaměřena, má ale obecnější přesah k otázce lázeňství a návštěvnictví v evropském měřítku. Práce ukazuje Mariánské Lázně jako místo setkávání kulturních, hospodářských, politických i lokálních elit.

Práce staví na rozsáhlé heuristice, byl shromážděn archivní materiál k tomuto tématu v SOkA Cheb a dobová regionální literatura. Metodologicky se práce opírá o teorii elit a pojmy návštěvnictví, návštěvnost a návštěvník; dalšími východisky, se kterými jsme nadále pracovali, bylo stručné vyličení dějin Mariánských Lázní a alespoň stručný nástin fenoménu lázeňství v 19. a první polovině 20. století. Poté jsme se zaměřili na mariánskolázeňské návštěvníky. V chronologicky řazených kapitolách jsme pojednali každodenní život hostů v lázních od dopravy, přes ubytování a stravování, módu nebo společenské vyžití. Tyto aspekty lázeňského života jsme dokládali konkrétními pobyty jednotlivců nebo skupin návštěvníků. Jejich vzpomínky, postřehy a myšlenky, a také medailony jejich pobytů, tvoří významnou část práce.

Mariánské Lázně byly již od svého založení stavěny jako městská zástavba, přestože zpočátku šlo o malou obec, a hlavním cílem zakladatelů města bylo, aby přijíždělo co nejvíce návštěvníků – pacientů. Mariánské Lázně byly od počátku budovány v intencích hesla „vše pro hosty“ – právě jim byla podřízena lázeňská pravidla, jim vycházeli vstříc místní obyvatelé a podnikatelé a oni určovali svou přítomností dějiny města. Každoročním ukazatelem úspěšnosti byla návštěvnost a statistická čísla, která ukazovala také finanční obrat a zisky. Toto období péče o hosty nekončí v podstatě dodnes, jen od povýšení Mariánských Lázní na město, můžeme hovořit o souběžné péči a budování infrastruktury též pro místní obyvatelstvo, jehož počet narůstal. V období První republiky dochází k zproblematizování česko-německých vztahů ve městě, na jedné straně stojí nový stát, který „svrchu“ počesťuje, snaží se budovat české úřady a instituce ve městě; na druhé straně zde je dlouhá tradice německví (alespoň jazykem) a kosmopolitní charakter města. Toto nejde samozřejmě ze dne na den změnit, přestože česká menšina ve městě a čeští hosté se o to snaží.

Lázně byly založeny klášterem v Teplé – tedy církevní vrchností, která uplatňovala svůj majoritní vliv na město až do roku 1945. V dějinách města sledujeme neustálý vývoj vztahu vrchnosti a představitelů města. K významným správním mezníkům dochází zejména v roce 1848 (přechod ke státní správě), v roce 1902, kdy bylo město vyhlášeno okresním, a konečně v roce 1919 (pozemková reforma), kdy Teplá ztrácí veškerý vliv a majetek v lázních, který je zestátněn.

Pacienti či první hosté do lázní mířili již od středověku a raného novověku. Byli to zejména lidé z blízkého okolí, kteří zde hledali poslední záchranu a zdraví. Putující v hustém lese našli u místních kyselek také vítané osvěžení. Vznikají první popisy místa v topografiích a na mapách, které ovšem až do roku 1888 (Schaller) název *Marienbad* neuvádějí. Osídlení místa bylo možné až po zrušení lesní rezervace kvůli těžbě cínu. Na místě u pramenů se usidlují první dvě rodiny z Rauschenbachu (Sítin). Teplá začala místo cíleně

kolonizovat. První obyvatelé byli česko-německého původu a začali se přirozeně živit poskytováním pohostinských služeb pacientům: nabízeli jim ubytování, stravu a jiný proviant. V roce 1808 získalo osídlení své jméno – Mariánské Lázně, a to podle nařízení vrchnosti, která jim přisoudila jako patronku Pannu Marii, též podle tzv. Mariina pramene, nad kterým visel obrázek bohorodičky, nebo podle kapličky zasvěcené téže světici.

Do roku 1818 bylo místo již tak známé, že bylo vyhlášeno veřejnými lázněmi, kam mohli přijet všichni potřební bez rozdílu stavu, náboženství a národnosti. Začínají vznikat první pojednání o městě a zázračných pramenech, také první lékařské knihy s popisem léčebných účinků pramene (Dr. Nehr, Dr. Danzer, Dr. Reuss, kronikář Felbinger). Všichni svorně líčí místo jako divoké, neobydlené, plné bažin a močálů, ovšem prameny popisují jako zázračné a schopné léčit pohybové ústrojí, zažívací a kožní problémy a jiné neduhy.

O nových lázních se rychle šířilo mezi pacienty povědomí, ať již ústní nebo písemnou formou (doporučení, dopis), řada hostů v Karlových Varech nebo Františkových Lázních se o nových lázničkách dozvěděla tam. Pomohla také propagace v letácích, novinách, propagačních brožurách a regionálních tiscích, které zde hojně vycházely. Podmínky léčby byly zpočátku skrovné. Hosté si dokonce vozili postle, povlečení a stravu s sebou, ovšem již velmi brzy ve 20. letech toho nebylo zapotřebí. Místní hotely (ubytovny) a strava byly na dobré úrovni. Od počátku bylo pro místní podnikatele důležité si tuto úroveň a pověst udržet.

Založení Mariánských Lázní se časově shodovalo se zvýšeným zájmem lázeňství všeobecně, také s velkým pokrokem v medicíně. Brzy bylo podle předem připravených plánů vybudováno město, které splňovalo mezinárodní standardy lázeňského letoviska. Lázně mají výjimečný charakter, jsou kosmopolitní, co se týká obyvatel zde usazených a hlavně návštěvníků. Málokteré město se může chlubit takovou záplavou slavných hostů, jako právě

lázně. Setkávají se zde lidé různých kultur, náboženství, národností, povah, a to v rychlém sledu.

Každodenní život návštěvníků vyplňovaly kromě péče o tělo – zpočátku převažuje venkovský charakter místa a účel léčby – také péče o duševní pohodu a zdraví. K tomuto sloužil bohatý společenský ruch, který Mariánské Lázně hojně nabízely. Od konverzace, návštěv na pokojích, procházek po promenádě a vycházek po lesích, výletů do okolí, se postupně mariánskolázeňští návštěvníci mohli zabavit také divadelními představeními, plesy, koncerty, různými domácími představeními, sešlostmi a debatováním v úzkém rodinném nebo přátelském okruhu známých, a podobně. K těmto radovánkám přibýlo později sportování (tenis, golf, šerm, kuželky, šachy, plavání, zimní sporty) nebo nová zábava jako kino.

Denní režim byl v lázních přísný, vstávalo se velmi brzy, již okolo šesté hodiny ranní, spát se chodilo okolo deváté, nejpozději v deset hodin večer. Také se dbalo na stravování, zvláště poté, co se od 50. let začaly Mariánské Lázně propagovat jako město pro léčbu otlých. Jinak se zde léčily choroby oběhového systému, zažívání, vysoký krevní tlak, cukrovka, dna, urologické obtíže, chudokrevnost a podobně. Hostům byla lékaři u pramenů naordinována pitná kúra, nebo koupele. Později lékaři ordinují již v soukromých ordinacích (80. léta).

V 70. letech dochází k významné změně – do lázní je zavedena železnice, tím je spojení se světem rychlejší a také levnější. Přijíždí více návštěvníků, také ze středních vrstev. Pilně se buduje a modernizuje, což si žádá jednak doba, jednak zvýšené nároky na bydlení, hygienu a život vůbec. Mariánské Lázně dostávají na přelomu století přibližně dnešní vzhled.

Již od počátků lázní je navštěvuje mnoho hostů z řad tzv. elit. Jde jednak o velmi slavné jedince ve svém oboru (umělci – hudebníci, skladatelé, spisovatelé, malíři, vědci), ale také o korunované hlavy – příslušníky z řad panovnických rodů, vysokou šlechtu, nižší rodovou šlechtu, vysoké úředníky, nebo vysoké

vojenské hodnostáře a duchovní. Vedle nich se zde objevují také obchodníci, statkáři a velkostatkáři, úřednictvo, nižší duchovenstvo, vojsko, ale také chudina, která je zde léčena z dobročinnosti různých fondů a díky mecenášům. V lázních se setkávají lidé, kteří by se jindy a jinde nepotkali, navazují se zde četná přátelství, lásky, uzavírají se obchody a píší se zde často osudy zemí (praktikuje se zde politika a diplomacie na nejvyšší úrovni).

Výčet slavných jmen, který zaplnil předchozí stránky, není zdaleka úplný, to ani nebylo cílem této práce. O mnoha hostech si také jen můžeme přečíst zápis v kurlistech (někdy ani to ne, pokud cestovali inkognito) a pak jejich stopa v Mariánských Lázních mizí (archivní i jiné prameny o jejich pobytu mlčí). Cílem bylo spíše zaměřit se na každodenní život v lázních, kde se setkávala rozmanitá a vybraná společnost, kde se žilo velmi bohatým společenským životem, a vrátit se do dob, kdy lázeňství bylo slavným fenoménem a v lázních „to žilo“. Tento život zachycují právě dobové písemnosti a obrazové materiály, kde vidíme davy turistů na kolonádě, v parcích a u pramenů. Na rozdíl od dnešní doby, kdy se cestuje velmi rychle (viz wellness a eurovíkendy) si hosté dříve cestování a pobyt „užívali“, pobyli na jednom místě delší dobu a měli možnost vychutnat si – a hlavně utvářet – atmosféru místa. Dnes projde Mariánskými Lázněmi na půl milionu tzv. pasantů ročně, ale „stará dobrá atmosféra rakouského mocnářství“, stejně jako nejslavnější epocha lázní, se již zřejmě nebude ve stejné podobě opakovat.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

I. PRAMENY

a) Archivní prameny

SOkA Cheb, *Archiv města Mariánské Lázně*, 1821-1945:

inv. č. 1, Protokoly o zasedáních městského zastupitelstva (Sitzung Protokolle) 1841-1874;

inv. č. 2, Protokoly o zasedáních městského zastupitelstva (Sitzung Protokolle) 1875-1883;

inv. č. 3-5, Evidence obyvatelstva - policejní sčítání lidu čp. 1 až 256 (1894);

inv. č. 6, Protokol stavebních parcel (Bauparzellen Protocoll) 1839; inv. č. 7, Protokol pozemkových parcel (Grundparzellen Protocoll) 1839;

inv. č. 8, Rodinná kniha (Familienbuch aller Hausbesitzer des Kurortes Marienbad) 1843-1939;

inv. č. 9, Evidenční kniha o počtu návštěvníků (lázeňských hostí) v Mar. Lázních dle jednotlivých lázeňských domů a hotelů (1877-1890);

inv. č. 11, Lázeňský rozpočet 1930;

inv. č. 12 a 13, Rozpočet pro městské elektrické podniky a městskou pouliční dopravu 1934, 1936;

inv. č. 14, Přehledka obecního hospodářství, zpráva o výsledku, komplexní rozbor, 1931-1932;

inv. č. 100, Poznámky k vyúčtování obce 1821-1822, k. č. 20;

inv. č. 109, Ochrana přírody, minerálních vod a plán města 1847-1850, k. č. 20;

inv. č. 112, Seznam hotelů a lázeňských domů 1900, k. č. 20;

inv. č. 141, Děkovné dopisy pozvaných význačných osob k účasti na zahájení výroční, jubilejní, slavnostní lázeňské sezony v roce 1868, k. č. 21.

SOkA Cheb, *Archiv Městského muzea Mariánské Lázně*.

SOkA Cheb, f. *Četnická stanice Mariánské Lázně*, 1947, inv. č. 1, Pamětní kniha.

SOka Cheb, f. *Kurlisty*.

SOkA Cheb, f. *Městský národní výbor Mariánské Lázně*, 1945-1971.

SOkA Cheb, f. *Okresní úřad Mariánské Lázně*, 1877-1938:

inv. č. 4, Agenda o postavení památníku anglického krále 1903-1919, k. č. 1;

inv. č. 24, Zřizování četnických stanic: Mariánské Lázně 1903-1921, k. č. 19;

inv. č. 26, Doprava: zřizování poštovních linek, telegrafů 1913-1921, k. č. 19.

SOkA Cheb, f. *Okresní národní výbor Mariánské Lázně*, 1945-1960.

Archiv Národního zemědělského muzea, f. *František Josef Thomayer*.

b) Tištěné prameny

ALEJCHEM, Šelom, *Marienbad. Kein Roman, sondern eine ziemlich verwickelte Geschichte, die sich zwischen den Städten Warschau und Marienbad abspielt, und zwar in 36 Briefen, 13 Billets-doux und 47 Telegrammen*. Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1972.

Bäder-Almanach. Mitteilungen der bäder, Luftkurorte und Heilanstalten. Berlin: Rudolf Mosse 1927.

Bäder-Lexikon der Curorte Carlsbad, Teplitz-Schönau, Marienbad, Franzensbad und Bad Elster inclusive Gieshübl-Puchstein, Eichwald, Königswart, Sangerberg nebst einem merkantil-gewerblichen Adresslexikon in-und ausländischer Industrie. Dittrich & Schusser: Carlsbad & Marienbad 1878.

BALBÍN, Bohuslav, *Krásy a bohatství české země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého (Miscellanea historica regni Bohemiae)*. Zdeňka Tichá (ed.). Praha: Panorama 1986.

BRANDL, Benedikt, *Prälat Karl Reitenberger, Abt von Stift Tepl und Gründer der Kurstadt Marienbad*. Marienbad: Theodor Hanika 1930.

BRTEK, Josef, BURACHOVIČ, Stanislav, VINKLÁT, Pavel, WIESER, Stanislav, *Album starých pohlednic. Západočeské lázně*. Liberec: Nakladatelství 555 2001.

CZECHURA, Martin Honorius, SCHAFFGOTSCH, Josef Willibald, *Mare philosophicum thalassophilis ad percrutandum propositum, seu universa philosophia Aristotelico – neutristica, universi anatomia maris (...)*. Pragae: Wickhart 1724.

Československá vlastivěda, díl 10. Praha: Masarykova akademie práce, Sfinx 1931.

DANZER, Adalbert Eduard, *Begleiter in und um Marienbad für dessen Kurgäste*. Prag: Kronberger 1853.

DANZER, Adalbert Eduard, *Führer in Marienbad und dessen Umgebungen, oder Topographie von diesem Curorte*. Prag: Kronberger 1847.

DANZER, Adalbert Eduard, *Geschichte von Marienbad*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842.

DANZER, Adalbert Eduard, *Marienbads Heilquellen, naturhistorisch und therapeutisch Dargestellt*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1842.

DANZER, Adalbert Eduard, *Topographie von Marienbad als Führer im Curorte selbst und in dessen Umgebungen. Für Badegäste*. Prag, Leipzig: Friedrich Ehrlich, Ignaz Jackowitz 1847.

Die Kurstadt Marienbad. Illustrierte Führer. Marienbad: Stadtrate 1913.

DUDKOVÁ, Veronika, JACOBSENOVÁ, Michaela, PETRBOK, Václav, (eds.), *Goethe a Čechy*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009.

FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mariánských Lázní 1786-1855*. Mariánské Lázně a Praha: Městské muzeum Mariánské Lázně a Scriptorium 2008.

FRANKL, Josef Adam, *Marienbad, seine Heilquellen und Umgebungen*. Prag: Kronberger und Weber 1837.

- GNIRS, Anton, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*. Prag: Rudolf M. Rohrer 1932.
- GOETHE, Johann Wolfgang von, *Briefe. Textkritisch durchgesehen und mit Anmerkungen versehen von Karl Robert Mandelkow unter Mitarbeit von Bodo Morawe*, sv. 3. München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1988, 3. vyd.
- GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří, *Společenský katechismus*. Praha 2000.
- GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří, *Turistika-turistický katechismus*. Praha 2003.
- HEIDLER, Karl Josef, *Ueber die Gas-Bäder in Marienbad, nebst einer skizzirten Beschreibung dieses Curortes*. Wien: Franz Wimmer 1819.
- HENNIG, C., *Illustrierter Führer durch Bäder, heil Anstalten und Sommerfrischen*. Leipzig: Ernst Hedrich 1907/08.
- HOŘEJŠÍ, Josef, *První český průvodce pro Mariánské Lázně, světové lázeňské místo Československé republiky*. Praha: Josef Uher 1924.
- Illustrierter Führer durch Marienbad und Umgebung*. Leipzig: Woerl Reisebücher – Verlag 1941.
- KAFKA, Franz, *Souborné Dílo Franze Kafky*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky 1997-2007.
- KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1897.
- KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad und seine Umgebung*. Marienbad: E. A. Götz 1898.
- KISCH, Enoch Heinrich, *Marienbad, seine Umgebung und seine Heilmittel*. Marienbad: E. A. Götz 1869.
- KLAR, Oswald, *Illustrierter Führer von Marienbad und Umgebung mit Stadtplan*. Plan-Marienbad: Deutscher Heimatverlag [1927].
- KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1857.
- KRATZMANN, Emil, *Der Curort Marienbad und seine Umgebungen*. Prag: Friedrich Ehrlich 1862.

Kurze Nachricht von Marienbad mit besonderer Beziehung auf den Nutzen und Gebrauch des Kreuz- und Ferdinandsbrunnens daselbst. Eger: J. Kobrtsch & Gschihay 1843.

Kurze Nachricht von Marienbad, mit besonderer Beziehung auf den Nutzen und Gebrauch des Kreuz- und Ferdinandsbrunnens daselbst. Eger: Josef Kobrtsch 1826.

LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou.* Praha: Scriptorium 2006.

LUCCA, Samuel, *Zur Orientierung in Marienbad.* Franz Gschihay: Marienbad 1890.

Mariánské Lázně a jejich léčebné prostředky. Mariánské Lázně: Zasilatelství minerálních vod z Mariánských Lázní klášter Teplá [b. d.].

Mariánské Lázně, perla světových lázní. Praha: Úřední lázeňská správa 1927.

Mariánské Lázně. Marienbad. Praha: Orbis 1929.

Marienbad und seine Umgebung. [s. l.]: [s. n.] 1923.

MERIAN, Matthaeus, ZEILLER, Martin, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae.* Franckfurt: Matthaeum Merian 1650.

MIESSNER, Rudolf, *Illustrierter Führer durch Marienbad und Umgebung.* Marienbad: Marienbader – Badebuchhandlung 1938.

MIESSNER, Rudolf, *Marienbad und Umgebung. Illustrierte Führer.* Marienbad: Kosmopolitan-Verlag [b. d.].

MIESSNER, Rudolf, *Marienbad und Umgebung. Illustrierter Führer.* Marienbad: Kosmopolitan-Verlag [b. d.].

MLADĚJOVSKÝ, Vladislav, *Mariánské Lázně v Království českém.* Praha: Hejda a Tuček 1901.

NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz.* Karlsbad: Johanna Franieck Wittwe 1813.

- NEHR, Johann Joseph, *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad auf der Stiftsherrschaft Tepl nahe bei dem Dorfe Auschowitz*. Karlsbad: [s. n.] 1817.
- NĚMCOVÁ, Božena, *Z Uher. Zpomínky z cesty po Uhřích. Uherské město (Ďarmoty). Obrazy ze života Slováků. Obrazy ze života slovenského. Kraje a lesy ve Zvolensku*. Ed. Jaroslav Vlček. Praha: Jan Laichter 1911.
- NERUDA, Jan, *Menší cesty*. Praha: SNKLU 1961.
- OSSAN, Emil, *Physikalisch-medizinische Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europa's*. Berlin: Ferdinand Dümmler 1829.
- OTT, Adolf, *Marienbad, historisch-topographisch und medizinisch dargestellt*. Prag: Ottomar Beyer 1892.
- REUSS, Franz Ambros, *Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl, physikalisch – chemisch und medizinisch geprüft und dargestellt von Franz Ambros Reuß*. Prag: Gottlieb Haase 1818.
- RICHTER, F. L., *Marienbad für Badereisende*. [Eger]: Joseph Kobrtsch 1828.
- RICHTER, F. L., *Marienbad. Ein Handbuch für diejenigen, welche diesen Kurort besuchen*. Prag: Gottlieb Haase 1821.
- RUBRITIUS, J. A., *Curstadt Marienbad Böhmen. Illustrierte Führer*. Marienbad: Stadtgemeinde Marienbad 1905.
- RUŽANSKÝ, Vladimír, *Adresář Mariánských Lázní, Úšovic a Hamrníku. Mariánské Lázně: nákladem vlastním* 1947.
- SARTORI, Franz, *Taschenbuch für Marienbads Curgäste, oder, Wollständige Beschreibung dieses Heilortes und seiner Umgebungen in topographischer, pittoresker, geschichtlicher, naturhistorischer und medizinischer Hinsicht*. Wien, Prag, Carlsbad: Carl Haas 1819.
- SCRINCI, Johann Anton Joseph, *Tractatus de fontibus soteriis Toeplensibus in Regno Bohemiae*. Augustae Vindelicorum: Veith 1760; též německy Wien 1760.
- SCHALLER, Jaroslav, *Topographie des Königreichs Böhmen*. Prag: 1785-1791.

SCHEU, Fidelis, *Meine Beobachtungen über die Eigenthümlichn Wirkungen der Heilquellen in Marienbad und der Bäder daselbst*. Prag: Martin Neureutter 1824.

SCHMIDINGER, Alois, *Wegweiser für Marienbads Kurgäste*. Prag: Kronberger und Weber 1838.

SOMMER, Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt*. Prag: 1833-1849.

STAAB, Ludolf, *Geschichte Marienbads von der aeltesten Zeit bis zur Gegenwart*. Wien: Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei, Selbstverlag 1872.

STRAHL, Moritz Hermann, *Aus dem Leben eines Berliner Arztes*. Bresslau: S. Schletter 1835.

STRÁNSKÝ, Pavel, *Respublica Bojema*. Leyden: Officina Elzeviriana 1634.

THEOBALDUS, Zacharias, *Hussitenkrieg. Darinnen begriffen das Leben, die Lehr und Tod M. Johannis Hussii und wie derselbige von den Böhmen, besonders Johanne Ziřka und Procopio Raso ist gerochen worden*. Wittenberg: Samuel Sellfisch 1609.

THOELDE, Johann von, *Haligraphia, Das ist, Gründliche und eingendliche Beschreibung aller Saltz Mineralien*. Leipzig: Jakob Apels 1603; 2. vyd. 1612.

TOMÁŠEK, Václav Jan, *Vlastní životopis*. Praha: Topičova edice 1942.

URBAN, Michael, *Alt-Marienbad: mit besonderer Berücksichtigung der Lebensschicksale der verewigten Gründer dieser Kurstadt, des Prälaten Karl Kaspar Reitenberger und des Josef Johann Nehr, sowie anderer hervorragender Männer derselben*. Marienbad: Buchdruckerei Hermann Holub 1908.

WINTER, Brunno, *Die neuen Marienbader Ambrosius-Quellen*. Marienbad: Verwaltung der Quellen und Bäderobjekte des Stiftes Tepl in Marienbad s. d.

WOLFNER, Albert, *Monographie des neuen Mineralmoores zu Marienbad in Böhmen*. Marienbad: Josef Gschihay 1870.

ZAUSCHNER, Jan Josef, *Dissertatio de elementis et viribus medicis trium aquarum mineralium Teplensium*. Pragae: Joanne Fitzky 1766.

ZIEGLER, Anton, *Bemerkungen über Marienbad in Böhmen*. Regensburg: Rotermundt 1820.

ZÖRKENDÖRFER, Karl, *Marienbad und seine Terrainkurwege*. Marienbad: Franz Gschihay 1907.

ZÖRKENDÖRFER, Karl, *The Use of Marienbad mineral waters and of the Marienbad natur spring salt for home Treatment*. Marienbad: [b. d.].

c) Periodika

Almanach lázeňský Republiky československé, 1920.

Almanach léčebných míst, lázní a letních sídel českých, 1898-1910.

Cestovní a lázeňská revue, 1927.

Časopis turistů, 1889-1948.

Československé lázně. Týdeník lázeňského světa, průmyslu a obchodu, 1927.

Die Bäderwoche.

List lázeňských hostů. Listina lázeňských hostů v Mariánských Lázních, 1947.

Mariánskolázeňské kurlisty.

Mariánskolázeňské listy.

Marienbader Heimatbrief.

Marienbader Zeitung.

Tschechoslowakische Bäderzeitung.

II. LITERATURA

AUSTENOVÁ, Jane, *Opatství Northanger*. Praha: Academia 2005.

AUSTENOVÁ, Jane, DOBBSOVÁ, Marie, *Romance u moře*. Praha: X-Egem 1999.

- BAJER, Jan a kol., *Mariánské Lázně – 100 let městské dopravy (1902-1952-2002)*. Ústí nad Labem: Vojtěch Wolf – Nakladatelství Wolf 2002.
- BLUMLOVÁ, Dagmar, KUBÁT, Petr a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny 2009.
- BOBKOVÁ, Lenka, NEUDERTOVÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 1995.
- BOROVÍČKA, Michael, *Velké dějiny země Koruny české. Tématická řada. Cestovatelství*. Praha, Litomyšl: Paseka 2010.
- BRANDL, Benedikt, *Život Josefa Dobrovského*. Praha: Neklan 2003, s. 165.
- BRTEK, Josef, BURACHOVIČ, Stanislav, VINKLÁT, Pavel, WIESER, Stanislav, *Album starých pohlednic. Západočeské lázně*. Liberec: Nakladatelství 555 2006.
- BUCHTELE Zdeněk, *Lesní pramen v Mariánských Lázních*. Arnika, 15, 1980.
- BURACHOVIČ, Stanislav, *Genius loci západočeských lázní: putování za skrytým tajemstvím nejslavnějších českých lázní*. Beroun: MH 2008.
- BURACHOVIČ, Stanislav, *Karlovy Vary – slavní návštěvníci*. Karlovy Vary: Promenáda 2007.
- BURACHOVIČ, Stanislav, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví*. Karlovy Vary: SOKA Karlovy Vary 2000.
- BURACHOVIČ, Stanislav, Rozkvět lázeňství kolem roku 1800, *Spa magazin* 2008, č. 6.
- BURACHOVIČ, Stanislav, *Slavní návštěvníci Karlových Varů*. Beroun: MH 2003.
- BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2001.
- CANZ, Sigrid, *Grosse Welt reist ins Bad, 1800-1914*. Passau: Passavia Druckerei 1980.

- Cestování včera a dnes. Časopis pro průvodce a pracovníky cestovního ruchu 1-5.* Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2004-2009.
- CÍLEK, Roman, *Výstřely ve vile Edelweiss*. Praha: Naše vojsko 1966.
- ČECHOVÁ, Lenka, *Mariánskolázeňský orchestr v 19. století a na počátku století 20.* Diplomová práce na HV FF UK. Praha: 1991.
- ČECHURA, Jaroslav, Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské, *Minulostí Západočeského kraje* 24, 1988, s. 205-225.
- ČERNUŠÁK, Gracián, ŠTĚDRŮ, Bohumír, NOVÁČEK, Zdenko, *Československý hudební slovník osob a institucí, sv. 2.* Praha: Státní hudební nakladatelství 1965.
- DEBINGH, Kathleen, *A Hundred British Spas*. Oxford: Spa Publications 1981.
- DITTERTOVÁ, Eva (ed.), *Johann Wolfgang Goethe a Čechy*. Cheb: Krajské muzeum Cheb 2004.
- EFMERTOVÁ, Marcela C., *České země v letech 1848-1918*. Praha: Albatros 1995.
- Encyclopaedia Britannica*, 11. vydání. London, New York: Cambridge University Press 1910-1911.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- FASORA, Lukáš, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*. Brno: Matice moravská 2007.
- FASORA, Lukáš, KLADIWA, Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*. In: FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 11-40.
- FIALA, Jaroslav, *Chopinova hudba v Mariánských Lázních*. Plzeň: Jaroslav Fiala 2009.

- FISCHER, Alfons, *Geschichte des Deutschen Gesundheitswesens I-II*. Hildesheim: Olms 1965.
- GASSAN, Richard, The first American Tourist Guidebooks: Authorship and Print Culture of the 1820s, *Book History* 8, 2005, s. 51-74.
- GREGORY, Alexis, *The golden Age of Travel 1880-1939*. London: Cassell 1998.
- HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta, císařovna proti své vůli*. Praha: Odeon 1997, s. 26-27.
- HANDRICK, Willy (ed.), *Goethe a Čechy (1785-1832)*. Katalog výstavy, Výmarn, Cheb, Karlovy Vary, Mariánské Lázně. Praha břez-en-říjen 1964. Praha: Památník národního písemnictví 1964.
- HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*. Praha: Argo 1996.
- HLAVAČKA, Milan, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha: Academia 1990.
- HLAVAČKA, Milan, *Zlatý věk české samosprávy*. Praha: Libri 2006.
- HLINOMAZ, Milan, *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary: Státní okresní archiv Karlovy Vary 2003.
- HODROVÁ, Daniela a kol., *Poetika míst*. Praha H&H 1997.
- CHALOUPKOVÁ, Jana, Čeští premonstráti v Teplé a jejich účast na budování klášterní knihovny. Teplá: Diplomová práce kol. r. 1970.
- CHARVÁT, Josef, *Die Kurtaxe, geschichtliche Entwicklung und derzeitiger Stand*. Praha: Balnea 1967.
- CHVOJKA, Miloš, SKÁLA, Jiří, *Malý slovník jednotek měření*. Praha: Mladá fronta 1982.
- INGLIS, Fred, *The delicious History of the Holiday*. London, New York: Routledge 2000.
- JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN 2005.

- JISKRA, Zdeněk, Minerální prameny v severním povodí řeky Mže, *Acta Onomastica* 50, 2009, č. 1, s. 102-108.
- JODL, Miroslav, *Teorie elity a problém elity*. Praha: Victoria Publishing 1994.
- JONÁK, Jan, *Mariánské Lázně: 200 let lázeňství*. Mariánské Lázně: Městský úřad Mariánské Lázně a Fotostudio Jan Jonák 2008.
- KAJLÍK, Vladimír, *Klášter Teplá & Mariánské Lázně: semper vivat*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2009.
- KALETA, Petr, NOVOSAD, Lukáš (eds.), *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2008.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře První republiky, 1-3*. Praha: Libri 2000-2003.
- KLADIWA, Pavel, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. I. díl*. Ostrava FF OU 2007.
- KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea, KAFKOVÁ, Renata, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl. 1.sv. 2.sv.*, Ostrava: FF OU 2008, 2009.
- KLIMEŠ, Lumír, *Slovník cizích slov*. Praha: SPN 1994.
- KNOLL, Gabriele, N., *Kulturgeschichte des Reisens: Von der Pilgerfahrt zum Badeurlaub*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2006.
- KOLOMÍNSKÝ, Jiří, *Hudební život a slavní hudebníci v Mariánských Lázních*. Karlovy Vary: Krajské nakladatelství Karlovy Vary 1958, s. 199-220.
- KRISTL, Peter Erhard, *Goethe in Böhmen heute : Mit Bilddokumentation*. Heroldsberg: Glock und Lutz 1982.
- KOL. AUT., *Atlas zajímavostí v Karlovarském kraji*. Nava 2006.
- KOL. AUT., *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum 1996.
- KROČA, Květoslav, *Mezinárodní filmový festival Karlovy Vary. Kronika 1946-2001*. Karlovy Vary: Mirror Promotion 2002.
- KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri 2002.

- KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *106x Mariánské Lázně aneb Vyprávění o městě, kterému postačilo sto let k dosažení světové proslulosti*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1990.
- KŘÍŽEK, Vladimír, ŠVANDRLÍK, Richard, *Marienbad. Eine Plauderei über eine Stadt, dies im Laufe von Knappen hundert Jahren schaffte, weltberühmt zu werden*. Praha: Pluto 1992.
- KŘÍŽEK, Vladimír, *Ze starých Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: KaSS [1987].
- KUBÍN, Petr, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha: Vyšehrad 2000.
- KUBŮ, František, *Chebský městský stát*. České Budějovice: Veduta 2006.
- KURAL, Václav, RADVANOVSKÝ, Zdeněk, „Sudety“ *pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis international 2002.
- LENDEROVÁ, Milena, *A ptáš se knížko má...* Praha: Triton 2008.
- LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá fronta 1999.
- LENDEROVÁ, Milena, O proměnách elit v českých zemích, *Vesmír* 81, březen 2002, s. 165.
- LENDEROVÁ, Milena, BEZECNÝ, Zdeněk, KUBEŠ, Jiří (eds.), *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity 2003.
- LENDEROVÁ, Milena, *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum 2009.
- LÖSCHBURG, Winfried, *History of Travel*. Leipzig: Edition Leipzig 1979.
- MACURA, Vladimír, *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H 1995.
- MAJER, Jiří, *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2004.
- MARTIN, Peter, *Salon Europas. Baden-Baden im 19ten Jahrhundert*. Konstanz: F. Stadler 1983.
- MAY, Josef, *Chopin in Marienbad*. Heimatbuch Marienbad Stadt und Land I. Band. Geisenfeld: Stadt-Druck 1977.

- MILOTA, Jiří, *Průvodce po minerálních pramenech I-III*. Mariánské Lázně: Český svaz ochránců přírody, ZO ČSOP Kladská 2008-2009.
- MOSCA, Gaetano, *The ruling Class*. New York: McGraw-Hill 1939.
- MÜNZ, Sigmund, *Eduard VII. in Marienbad. Politik u. Geselligkeit in den böhm. Weltbadeorten*. Wien: Saturn-Verlag 1934.
- MÜNZ, Sigmund, *King Edward VII at Marienbad: political and social life at the Bohemian spas*. London: Hutchinson 1934.
- NEUBAUER, Josef, Eckerts *Kinematographentheater lebender Photographien, Marienbader-Tepler Heimatbrief*, 1953, č. 55, s. 61-62.
- NEZVAL, Vítězslav, *Z mého života*. Praha: Československý spisovatel 1965.
- NIEL, Alfred, *Die Grossen k. u. k. Kurbäder und Gesundbrunnen*. Graz, Wien, Köln: Styria 1984.
- Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Sv. 1-27, dodatky*. Praha: Jan Otto 1888-1909.
- PEKAŘ, Josef, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha: Vesmír 1923.
- PELC, Martin, *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská 2009.
- PERNES, Jiří, *Poslední Habsburkové: Karel, Zita a Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*. Brno: Barrister & Principal 2005.
- PIERS, Brendon, *Thomas Cook. 150 Years of Popular Tourism*. London: Secker & Warburg 1991.
- PIMLOTT, John Alfred Ralph, *The Englishman's Holiday*. London: Faber and Faber 1947.
- RAUSCHER, Josef, Das Theater der Kurstadt. In: *Heimatbuch Marienbad Stadt und Land, Band I*. Geisenfeld: Stadt Druck 1977, s. 362-367.
- REINEROVÁ, Lenka, *Kavárna nad Prahou*. Praha: Labyrint 2010.
- Riegrův slovník naučný. 12 sv.* Praha: I. L. Kober 1860-1874.
- RICHTER, Jaroslav (ed.), *Kdo byl kdo – proslulí návštěvníci*. Praha: Libri 2001.

- ROUBÍK, František, *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech*. Praha: Nákladem Společnosti přátel starožitností 1940.
- SEMOTANOVÁ, Eva, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Praha: Libri 2001.
- SIMONIDES, Jaroslav, BEDNÁŘ, Karel, *Listy rodině a přátelům*. [s. l.]: Státní hudební vydavatelství 1961.
- Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Praha: Odeon 1987.
- SOMOL, Antonín, *Pohlednice z minulosti Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: M'Plan 2010.
- SOMOL, Antonín, ŠVANDRLÍK, Richard, *Lékařství v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně 2006.
- STORCHOVÁ, Lucie, *Ars apodemica. Umění uchopit a popsat „cizí“ kraje, Dějiny a současnost* 25, 2003, č. 4, s. 10-12.
- SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton 2004.
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga, *Sociální stratifikace. Problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum, 2000.
- ŠEBÁNEK, Jindřich, DUŠKOVÁ, Sáša, Česká listina doby Přemyslovské (I.-II. Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských), *Sborník archivních prací* 6, č.1, 1956.
- ŠTAIF, Jiří, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*. Praha: Dokořán 2005.
- ŠTEMBERK, Jan, *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov: Nová tiskárna ve spolupráci s Vysokou školou obchodní v Praze 2009.

- ŠTEMBERK, Jan, *Prameny a literatura k dějinám cestování a cestovního ruchu v českých zemích a Československu v první polovině 20. století*. Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2008.
- ŠTEMBERK, Jan, MANOVÁ, Miroslava a kol., *Historie a cestovní ruch, perspektivní a podnětné spojení*. Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2008.
- ŠTĚPÁNEK, Ladislav, *Mariánskolázeňské sady, jejich vývoj, květena a zakladatel Václav Skalník*. Mariánské Lázně: Městský národní výbor 1964.
- ŠVANDRLÍK, Richard, *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Art Gallery Nataly, Městské muzeum Mariánské Lázně 2009.
- ŠVANDRLÍK, Richard, *Johann Josef Nehr (1752-1820), medicínský zakladatel Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: Nákladem vlastním 2008.
- ŠVANDRLÍK, Richard, Kdo byl F. J. Sláma?, *Hamelika* 1973, č. 5 z 5. 3. 1973.
- ŠVANDRLÍK, Richard, Kolik obyvatel měly Mariánské Lázně na počátku 20. století? A kolik Praha?, *Hamelika* 2001, č. 7.
- ŠVANDRLÍK, Richard, *Léčebné vycházky v okolí Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: KaSS [1986].
- ŠVANDRLÍK, Richard, *Mariánské Lázně*. Praha: Olympia 1987.
- ŠVANDRLÍK, Richard, Opět přichází rok s osmičkou na konci, *Hamelika* 22, 1998, č. 4, s. 1.
- ŠVANDRLÍK, Richard, Prameny dostávají jména, *Hamelika* č. 5, 5. 3. 1973, s. 1n.
- ŠVANDRLÍK, Richard, První úřady v lázních, *Hamelika* 2, 1974, č. 10.
- ŠVANDRLÍK, Richard, *Významní návštěvníci Mariánských Lázní*. Mariánské Lázně: KaSS [1987].
- ŠVANKMAJER, Milan, *Čechy na sklonku napoleonských válek*. Praha: Lidové noviny 2004.
- TARANTOVÁ, Marie, Setkání skladatele V. J. Tomáška s J. W. Goethem v Chebu a v Mariánských Lázních r. 1822 a 1823, *Od Dyleně* 1948, č. 5 a 6.
- URBAN, Otto, *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda 1982.

- URZIDIL, Johannes, *Goethe in Böhmen*. Wien: Hans Epstein 1932.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. Praha: Svoboda 1996.
- WAJS, Miloslav a kol., *Goethe v západních Čechách*. Karlovy Vary: Median, Karlovarské muzeum 1993.
- WECHSBERG, Josef, BRANDON, Ruth, *The lost World of the Great Spas*. London: Harper & Row 1979.
- ZEMAN, Lubomír, *Západočeský lázeňský trojúhelník I-II*. Karlovy Vary, Praha: Karlovarský kraj, Národní památkový ústav 2008.
- ZÍBRT, Čeněk, *Seznam pověr a zvyklostí z VIII. věku*. Praha: Academia 1995.
- ŽÍTEK, Vladimír, *Regionální ekonomie a politika I*. Brno: Masarykova univerzita 2002.

III. INTERNET

- <http://aplikace.mvcr.cz>.
- <http://katalog.martinu.cz>.
- www.ceskatelevize.cz.
- www.cez.cz.
- www.cojeco.cz.
- www.databazeknih.cz.
- www.frantiskovy-lazne.cz.
- www.haasczjzek.cz.
- www.hamelika.cz.
- www.idnes.cz/golf.
- www.klassik-stiftung.de.
- www.krusnehory.eu.

www.marianskelazne.cz.

www.marktwainquotes.com.

www.wikipedia.org

www. zadubzavisin.cz.

www.zeno.org.

www.zso.cz.

SEZNAM VYOBRAZENÍ

- 1) Pohled na Mariánské Lázně v roce 1814. Rytina Ludvíka Arnošta Buquoye.
- 2) Celkový pohled na Mariánské Lázně roku 1850. Je vidět pokračující zástavba, již stojí kostel Nanebevzetí Panny Marie.
- 3) Listina Františka Josefa I. z roku 1865, povyšující Mariánské Lázně na město.
- 4) Český pohled na město z roku 1919.
- 5) Dům „Zlatý hrozen“, kde bydlel v roce 1823 Johann Wolfgang von Goethe. Dům nesl poté jeho jméno.
- 6) Goethův pomník na Goethově náměstí před budovou Městského muzea.
- 7) Ulrika von Levetzow ve věku okolo sedmnácti let.
- 8) Chopin na portrétu Marie Wodzińskiej (Mar. Lázně, 1836)
- 9), 10) Dvě dobové karikatury. Je zde vyobrazena chamtivost místního personálu, který čeká na spropitné, platilo se opravdu všude a za vše. Kupé vlaku s popiskou: *Mariánskolázeňské coupé – nosnost 40 mužů = 6 koní = 2 mariánskolázeňští hosté*. Dole vila Luginsland (Lil). 10)
- 11) Typický suvenýr – sklenice s motivy Mariánských Lázní.
- 12), 13) Karikatury „oblíbených“ front na prameny.
- 14), 15) Dobové karikatury, které se zaměřují na účinky pramenů, zvláště Křížového.
- 16), 17) Hans Götzinger zachycoval momentky z lázeňského života. Císařská třída s módní novinkou – elektrickým osvětlením (kol. roku 1888). Dole hotel s kavárnou Esplanade a Villa Campanilla v pozadí.
- 18) Opět kresba Hanse Götzingera – Rudolfův (Luční) pramen v městském parku. Vlevo v pozadí kolonáda Ferdinandova pramene.
- 19) Jedna z pohlednic s lechtivým nábojem.
- 20) Zápis v mariánskolázeňských kurlistech – příjezd „vévody z Lancasteru“ neboli krále Edwarda VII. (1907). Významným hostům kurlisty věnovaly celou stránku.

- 21) Král Edward VII. na ranní vycházce.
- 22) Obálka Marienbader Zeitung z 14. srpna 1904 ohlašující příjezd Františka Josefa I.
- 23) Mariánské Lázně. Král Eduard VII. na novém golfovém hřišti kolem roku 1905.
- 24) Králova kloboučnice Mizzi Pistlová.
- 25) Král Edward VII. na promenádě v Mariánských Lázních.
- 26) Hotel Weimar – kavárna. V době, kdy zde rád pobýval král Edward VII.
- 27) Jídelní lístek z hotelu Krakonoš z 2. září 1909 od Zischky. Na menu se uvádí mimo jiné také nabídka „Aubergines de Paris a' l'Edward VII.“ a podepsaný Georg Zischka se tu uvádí jako „dvorní dodavatel Jeho Majestátu anglického krále“.
- 28) Pavilon Ambrožova pramene postavený roku 1826, odstraněn byl 1924. Zajímavá je móda velkých dámských klobouků.
- 29) Kolonáda, v pozadí pavilon Křížového pramene (kolem roku 1914).
- 30) Kolonáda s hudebním pavilonem, návštěvnost dosahovala v těchto letech vrcholu (kolem roku 1914).
- 31) Hotel Klinger (konec 30. let). Zbořen v r. 1977.
- 32), 33) Kolonáda s promenádou a její vnitřek (konec 30. let).
- 34) Café Egerlander (Monty), oblíbená hrázďená výletní kavárna s chebským muzeem. Obsluhovalo se tu v dirndlech (nedatováno).
- 35) Nejoblíbenější zastávka na pohádkové cestě, tzv. Červená karkulka s výletní kavárnou (nedatováno).
- 36) Karkonoš, výletní kavárna a hotel. V popředí omnibusy (po roce 1900).
- 37) Krakonoš, teráska plná lidí (nedatováno).
- 38) Ferdinand Löschner zve hosty k návštěvě výšinné kavárny a restaurace ALM (Polom).

39) Franz Kafka a Felice BauEROVá kolem roku 1916, tedy přibližně v době návštěvy Mariánských Lázní.

40) Dobová fotografie neznámé ženy z fotoateliéru Ernst Pflantz na Hlavní třídě (70. nebo 80. léta 19. století).

41) Luisa Abrahams, tehdy ještě Luisa Raudnitz Kramerová, první dáma českého golfu, odpočívá během turnaje (1937).

PŘÍLOHY

I. Goethovy pobyty v Čechách

1785	5.července - 16.srpna	Karlovy Vary
	16.srpna - 17.srpna	Jáchymov
1786	16.srpna - 3.září	Karlovy Vary
1795	4.července - polovina srpna	Karlovy Vary
1806	2.července - 4.srpna	Karlovy Vary
	4.srpna - 6.srpna	Cheb
1807	28.května - 7.září	Karlovy Vary
	7.září - 8.září	Cheb
1808	15.května - 9.července	Karlovy Vary
	9.července - 21.července	Františkovy Lázně
	22.července - 30.srpna	Karlovy Vary
	30.srpna - 12.září	Františkovy Lázně
1810	19.května - 4.srpna	Karlovy Vary
	4.srpna - 6.srpna	Krásný Dvůr
	6.srpna - 8.září	Teplíce
1811	17.května - 28.června	Karlovy Vary
1812	3.května - 13.července	Karlovy Vary
	14.července - 11.srpna	Teplíce
	12.srpna - 12.září	Karlovy Vary
1813	26.dubna - 10.července	Teplíce
	12.července - 10.srpna	Teplíce
1818	26.července - 13.září	Karlovy Vary
1819	28.srpna - 26.září	Karlovy Vary

1820	26.dubna - 27.dubna	Cheb
	27.dubna - 28.dubna	Mariánské Lázně (1)
	29.dubna - 28.května	Karlovy Vary
1821	28.července - 29.července	Cheb
	29.července - 25.srpna	Mariánské Lázně (28)
	25.srpna - 27.srpna	Cheb
	27.srpna - 29.srpna	Hartenberk
1822	29.srpna - 13.září	Cheb
	18.června - 19.června	Cheb
	19.června - 24.července	Mariánské Lázně (36)
	24.července - 3.srpna	Cheb
	3.srpna - 4.srpna	Falknov
	4.srpna - 5.srpna	Hartenberk
	5.srpna - 13.srpna	Cheb
	18.srpna - 26.srpna	Cheb
	29.června - 2.července	Cheb
	2.července - 20.srpna	Mariánské Lázně (50)
1823	20.srpna - 25.srpna	Cheb
	25.srpna - 5.září	Karlovy Vary
	5.září - 7.září	Hartenberk
	7.září - 11.září	Cheb

II. Goethův deník z mariánskolázeňského pobytu v roce 1823

Pro zajímavost přikládáme Goethův deník z mariánskolázeňského pobytu roku 1823, který trval od 2. července až do 20. srpna. Ukazuje, jak Goethe a ostatní hosté trávili čas:

2.7.1823 Pokračoval jsem ve včerejší práci. Kočí se vrátil zpátky z Mariánských Lázní. Dal jsem mu s sebou do Výmaru dopisy: 1. pro pana komořího a komorního radu Augusta von GOETHA do Výmaru s hlášením o šťastném příjezdu, 2. pro pana dvorního radu MEYERA tamtéž. O 12 hod. přišel rada GRÜNER. Bylo sbaleno. GRÜNER zůstal až do odjezdu, který byl v 1/2 3 hod. V Žandově v 1/2 7 hod. večer a o 8 hod. v Mariánských Lázních. (Cesta trvala 5 a 1/2 hodiny.) Hodinu předtím sem dorazila Jeho královská Výsost velkovévoda. Navštívili mne dvorní rada REHBEIN a lázeňský inspektor Vendelín GRADL.

3.7.1823 Vstal o 5 hod. Pokračováno s biografií. Navštívil jsem Jeho královskou Výsost velkovévodu. O 11 hod. doma. Navštívili mne prefekt Benedikt STEINHAUSER z Plzně, vojenský rada SCHULTZ z Magdeburku, dále pěvec STROHMEYER a profesor MÜLLER, oba bydlí v domě U černého orla. Dále pan převor, potom major von GERMAR. Hrabě GORCEY a rada GRAFF. Po obědě pokračováno v autobiografii. Dvorní rada REHBEIN. Doktor HEIDLER.

4.7.1823 Vstal o 5 hod., pití pramene. Rok 1822 doveden až do konce. Všelicos zařízeno. Navštívil mne pan dr. BRAN. Šel jsem na procházku, dozadu za lázeňský dům (dnešní Centrální lázně), po lesní stezce nahoru až na Pražskou silnici. Když jsem odtud sešel dolů do houštin, dostihli mne shora dvorní rada REHBEIN a dvorní rada SCHÄFFER, osobní lékař vévody z Württembergu. Potkal jsem velkovévodu, pana dr. HEIDLERA a šel jsem si odpočinout. Po obědě u kněžny von HOHENZOLLERN a paní hraběnky von LOEBENOVÉ. Navštívil

mne kníže LABANOFF-ROSTOVSKY. Jel jsem s REHBEINEM a jeho švagrem k Ferdinandovu prameni. Tady jsem potkal generálního superintendenta SCHUDEROFFA, paní presidenta BÜLLOWA mezi jinými. Předtím byl u mne major von WARTENBERG, doktor SCHEU. Velká společnost byla na Hamrnickém dvoře u pana von HELLDORFA a přitáhla sem večer procesím s muzikou.

5.7.1823 *Vstal v 5 hod. a pil pramen doma. Zpracoval kroniku roku 1821, udělal vycházku jeden a půl hodiny. Odpočíval. Nato jsem šel ke společnosti na terase. Byl přítomen hrabě KLEBELSBERG, společně s hraběnkou NOSTICOVOU v bezprostředním sousedství. Manželka a dcery naproti. Byl vyhledán vrch "Ossaberg" na bavorské hranici. Ohledně jeho výšky a dalším nahlíženo do DLASKA. Jídlo jsem měl u sebe. Dr.HEIDLER inspektor GRADL. U pramene s kněžnou von HOHENZOLLERN. Předtím dvorní rada SCHAFFER. Večer u BROSIGKŮ ve společnosti.*

6.7.1823 *Vstal o 6 hod. Načisto načrtnuto schéma roku 1821. Začal jsem čtení kritiky geologické teorie. K Serenissimovi, kterého jsem našel v dolním pokoji. Scéna kvůli malé bláznivce, která se chtěla stůj co stůj koupat. Dvorní radové SCHAFFER a REHBEIN radí kúru velkovévodovi. S posledním jsme jeli na špazír k hamru. Polední jídlo u sebe. Ohlášený sešit dočten do konce. Hrabě BATTHYANY z Uher. Začínají se dávat dohromady mariánskolázeňské suity a číslovat. Zůstal doma, užívaje krásného počasí z pokoje. Velkovévoda byl na lovu kachen.*

7.7.1823 *Vstal o 1/2 6 hod. a pil vodu. Diktoval k roku 1821. STADELMANN donesl horniny. U mne návštěva dvorního rady SCHAFFERA a REHBEINA. Také se dotazoval hostinský z Chebu. BRAUN von BRAUNTHAL, jeden mladý spisovatel z Vídně, který mi již dříve psal do Výmaru. Se Serenissimem u paní von GEYMÜLLER, kde zpíval STROHMEYER. Polední jídlo u sebe. Po obědě generální superintendent SCHÜDEROFF z Ronneburgu. Četl jsem deník a básně mladého Vídeňáka. Večer doma. Se Stadelmannem jsme se zaměstnávali geologickými sbírkami. Dopis p. tajnému státnímu radovi SCHULTZOVÍ.*

8.7.1823 6 hod.vstal. Všelicos zařízeno. Navrhovaná expedice ujednána. U Serenissima. Přišly dopisy a noviny. Sem pro mne. Major von WARTENBERG. Jedl u sebe v poledne. Heřman a Dorota, latinsky. Odesílané dopisy zalepeny.

9.7.1823 Kritika tzv.breislakšské teorie a všech podobných. Výtvarné umění pro kroniku načisto schematizováno a sice pro rok 1821. Dvorní rada SCHAFFER s pozváním k vévodovi z Württemberku. Udělal jeden okruh procházkou od plnírny (u Křížového pramene) dolů k Heidlerovi (dnes v místě staveniště Arnika) a potom domů. Viceprezident von SECKENDORFF z Frankfurtu n.O. Na oběd doma. Po jídle něco málo pracoval na kronice. Vévoda FERDINAND z Württembergu mi nechal lístek. Požadováno geologické. Mapa Katalonie porovnávána s novinami. Přišel dopis od mého syna Augusta. Účet byl odpraven. K vévodovi z Württemberku, kde jsem našel velkovévodu. (Dopisy:) 1. panu státnímu radovi SCHWEITZEROVI [59.] ohledně hvězdárny v Jeně, Výmar. - 2. panu komornímu radovi Augustovi Goethovi do Výmaru, 3. deník panu tajnému vrchnímu vládnímu radovi SCHULTZOVÍ, popis cesty a pobytu v Mariánských Lázních, do Berlína. - Zařízeno přes pana radu HAAGE.

10.7.1823 Výtvarné umění k roku 1821. Odesláno po dvorním radovi REHBEINOVÍ, který provázel Serenissima do Teplé následující: 1. (dopis) panu P. priorovi Klementu ECKLOVÍ do Teplé, měsíční tabulka graficky z prosince 1822. STADELMANN opět přinesl vzorky hornin. Ženské v domě, které se o to zajímají. Dr.BRAN aby se rozloučil. Mřížky k denním meteorologickým pozorováním. Připraven dopis a kresby na skle do Redwitz k odeslání. Velkovévoda a společnost jeli do Teplé. Jídlo pro mne. Schéma přírodního zkoumání z roku 1821. JOHN se zabýval tím, aby vytáhl mřížky grafických tabulek. Večer u pramene. Velkovévoda pozdraven při návratu. Přišel vévoda von LEUCHTENBERG. Zůstali jsme až do západu slunce na terase. STADELMANN přinesl krásnou horninu. Barometr přenesen do domu, ale jeho stupnice je bohužel svévolná. Bylo nejkrásnější počasí.

11.7.1823 Barometr stojí na místě a tak byl také ráno jasný sluneční svit. Od roku 1821 dodělány přírodní vědy. Dále následující dopisy: 1. panu majorovi von KNEBEL do Jeny; 2. panu komornímu radovi von GOETHOVI do Výmaru po dr.BRANOVI. Dvorní rada SCHAFFER hovořil ohledně doporučených a nedoporučených lázní. Oběd sám. Večer u pramene. **Přijela paní von LEVETZOWOVÁ a dcery.** Večer ve společnosti. Tohoto dne přicestovalo ale mnoho partají, které sotva našly ubytování. Onoho dne přicestovalo 25 "partají" - celkem 30 osob

12.7.1823 Ráno pití. Serenissimus snídal na terase. Výtah z posudku Breislakova. Připravil jiné expedice. Kníže LABANOFF a jeho malíř. Dotazoval se u Serenissima. Oběd pro mne. Večer na terase. Expedice připravena. Přijel pan rada GRÜNER z Chebu.

13.7.1823 Nic zvláštního se nepříhodilo. Hovor s radou GRÜNEREM, zvláště o přinesených pravých vulkanických produktech. Obširné popisování cesty tam, písemně podchyceno a zaneseno do mapy. Očekáván u velkovévody. Přišla paní radová se společností. - Kolem 11 hodiny kreslil ruský malíř můj portrét. Hovor s ním o současném římském umění a umělcích, zvláště německých, rovněž o Paříži a tamějších poměrech. Oběd pro mne. Malíř ještě jednou. Vicepresident NICOLOVIUS z Gdaňska, bratr berlínského. Vrchní úředník z Kynžvartu s manželkou. Rada a radová Grünerovi. Několik významnějších kusů z rozbitých horských krystalů bylo usmlouváno od jednoho Žida. Večer u pramene. Dr. WIDNMANN z Eichstadtu, který mně vyprávěl průběh nemoci vévody z Leuchtenbergu. Paní GEYMÜLLEROVÁ pořádá bál. Zůstal jsem venku a vrátil se zpátky domů.

14.7.1823 Grünerova zpráva o roztavených zemních produktech z obcí - Starý Albenreuth a Boden revidována. JOHN ji začal opisovat. Já revidoval popis loňské cesty na Pograd. K snídani na terase u společnosti. Ruský malíř pokračuje s kreslením. Oběd pro mne. Silné povětrí ve směru od jihozápadu se usadilo na jihozápadním koutě Českého Lesa, obklopilo mariánskolázeňskou

kotlinu a po několika vzdálených bleších a hromech a lehké dešťové spršce se západ znovu rozjasnil. Na terase pozdravil dámy, odjíždějící ke kávě. Z Klebelsbergovy terasy jsem vyšel sám nahoru a za "Hroznem" (dům čp.11) dolů. Dokončen opis Grünerových výtahů. V geologické kritice pokračováno ve čtení a také ve vypisování. Později koncert pro chudé; byl slyšet z dálky, když jsem přecházel po terase. Major von GERMAR urovnával spor se STROHMEYEREM a ten ještě zpíval...

15.7.1823 *John vyprávěl o cestě do Podhradu (Pograd). Šlo se na terasu. Byli tam KIPRENSKI, malíř, k tomu kníže LABANOFF. Byla rozložena velká mapa od Sorriota a hovořeno o tom. Oběd pro mne. Po obědě přišel vrchní fořtmistr von LÜTTICHAU z Drážďan. Četl jsem v Hoffových Dějinách povrchu zemského. Jel jsem s Rehbeinem na špacír. Večer na terase. Serenissimus se vrátil z lovu. STADELMANN přinesl uranový smolinec (pechštajn) a jemu podobné.*

16.7.1823 *Opis deníku pro srpen. U Serenissima a u rodiny na terase. Pokračoval ve čtení Hoffova díla. Ruský malíř. Kníže LABANOFF odcestoval do Karlových Varů. Oběd pro mne. Pokračováno s Hoffem. Stadelmann dával do pořádku sbírky kamenů. Večer na terase, hovořilo se o zítřejším bále, který hodlá uspořádat Serenissimus.*

17.7.1823 *Kronika 1815-1816 načisto. Ruský malíř do 11 hod. Oběd pro mne. Po obědě se pracovalo na kronice z roku 1818. Vrchní fořtmistr von LÜTTICHAU z Drážďan. Večer bál u Serenissima v Klebelsbergově hotelu. Zůstalo se až do 12 hodin.*

18.7.1823 *Pokračováno v kronice roku 1818. Na portrétu pokračováno nebo víceméně dokončován. Ohlásil se baron von JUNKER-BIGATTO. Přišel kol 12 hod. a přinesl značné kusy od Sangerbergu [dnes obec Prameny] i s polohou nálezů. Vedle díků za oznámené byl požádán, aby to, co ústně vyprávěl, napsal a tím přispěl k veřejné a vhodné potřebě. Oběd u mne. Po obědě přišel znovu malíř a předložil mou postavu sedící u stolu, v pravé ruce držící pero, levou ruku*

opřenu. Večer ve společnosti, velkovévoda přišel z lovu kachen a pobyl. Paní von LEVETZOW vyprávěla svá dobrodružství před a po bitvě u Lipska.

19.7.1823 *Vypracování roku 1815. Zabýval jsem se tím celé dopoledne. Jídlo pro mne. Začal rozvádět rok 1816. Prof. ZAUPER - rozhovor s ním. Večer u BRÖSIGKŮ.*

20.7.1823 *Meteorologická pozorování zapsána a připravena pro tabulku, také Plzeňská. Prof. ZAUPER přinesl zajímavé minerály, zvláště z Vlčí hory a z krajiny Plzeňské. STADELMANN roztřídil vzorky hornin. Hovor s profesorem Zauperem. Pak krátce u Serenissima. Znovu s Zauperem o jeho studiích, jeho učitelském úřadě a někdejších poměrech. Před obědem na terase. Jídlo pro mne samotného. Potom profesor Zauper a pokračováno v ranním rozhovoru. Později dvorní rada EICHLER z Teplic. NB. Před stolováním komerční rada WIDOW z Hamburgu. Kolem 7 hodiny na bál. Domů k 10 hodině. Hovořil podrobně s vévodou von LEUCHTENBERG.*

21.7.1823 *Rok 1816. Paní von REHBERGOVÁ, přinášející pozdrav od Rýna. Později i její manžel, tajný kabinetní rada REHBERG z Hannoveru. Po obědě oba spolu. Navečer v 5 hod. s dvorním radou REHBEINEM vyjeli na špacír nejprve k továrně na džbáanky (Flaschenfabrik), pak na Ferdinandův pramen. Generál SCHACK tu našel otce. Při krásném večeru zpět na terasu, Schackova rodina byla dole. Udělal bližší známost s Dobrovským. Potom v pokoji večere, neboť jsem se vzdálil.*

22.7.1823 *Jako včera velmi krásný den při klesajícím barometru. Rok 1816 dokončen. S abbém DOBROVSKÝM hovoře-no o české a jiné literatuře, o dokumentech a jiných podobných předmětech. Pan baron von JUNKER přinesl žádaný výtah o svých stříbrných dolech u Sangerbergu a ještě jeden velmi krásný horninový vzorek. Rozloučil jsem se s kněžnou ACERENZOU. Zůstal nějaký čas se společností na terase. Vyhledal mne hormistr BESCHORNER ze Stříbra, předal mi odtamtud olovnaté rudy a vzpomněl na dřívější zajímavé dodávky]. Já hledal nějak uspořádat ze všech stran sem proudící minerály a připravit k*

zabalení. - *Povětrí přicházející sem od východu se střetlo s jiným, přicházejícím ze západu. (Stadelmann odcestoval ráno kol 4 hodiny na Vlčí horu.) Diktoval jsem dopis profesoru ZELTEROVI. U společnosti. Přišel Serenissimus z honu. Ženské byly na divadle. Hovor o nemoci a zdraví a zvláště také o Dobrovském. Při této příležitosti i o pražském muzeu a jiných zařízeních, při čemž pan von LÜTZOW měl nejlepší znalosti. Velkovévoda zůstal dlouho a společnost se rozešla až pozdě. Přišel hrabě von ST.LEU.*

23.7.1823 *Ještě jednou schematizován rok 1816. K Serenissimovi s minerály ze Sangerbergu a s jejich popisem. Několik přátel. Se Serenissimem vyjeli na Hamrnický dvůr a dále odtud. Prezentoval se ministr von Bulow. Na oběd doma. Po obědě ke kněžně von HOHENZOLLERN, kde byly berlínské dámy. Později u pramene, kde jsem znovu narazil na tytéž ženské. Pak na koncertu a na bále jen krátce. Večer doma. Stadelmann se vrátil z Vlčí hory. Prohlédl jsem přinesené vzorky. Vzal jsem koupel.*

24.7.1823 *Psaní od hraběnky O'Donellové. Prohlédl a setřídil minerály od Vlčí hory. Superintendent SCHUDEROFF a vládní rada HERRMANN. - K Serenissimovi s kameny z Vlčí hory, které však tam byly ponechány, protože kníže po lázni spal. U rodiny a dalekosáhlý rozhovor s majorem von WARTENBERG o minerální vodě a lázeňských místech. Aby získal své ztracené zdraví, on byl a procestoval všechna lázeňská místa a dokáže proto podat úsudek o výsledcích.. Nehoda jedné ženské, která zakopla o schod, padla hlavou na kámen a poranila se. Proto nepokoj po celou noc. Velkovévodovi dole předloženy minerály. V důsledku náhlého deštivého počasí nejel kníže do Kynžvartu, jak předpokládal. Na oběd u sebe. Připravené dopisy zalepeny a odeslány: 1. Její královské Výsosti paní velkovévodkyni do Wilhelmsthalu, - 2. mému synovi, opis deníků, Výmar, - 3. panu profesoru ZELTEROVI do Berlína. Všechno posláno k mému synovi - viz pátek. Král LOUIS, jak ho ještě stále rád nazývám, navštívil mne, a co je krásného na opravdových vztazích, je pořád to staré, jako*

kdybychom se byli viděli včera. Večer na bál z vycházky. Malá večeře k půlnoci. Několik pánů zpívalo při kytáře veselé písně se sborem.

25.7.1823 *Výše uložené zásilky zcela uzavřeny a předány radovi Haagemu. Ve společnosti. Velkovévoda potom přišel do mého bytu. Eversmannova cesta z Orenburgu do Buchary. Hovor o tom. Stadelmann pokračoval v zabalování. Serenissimus jel do Kynžvartu k vévodkyni Württemberské. Generál GLITZKI. Před obědem u rodiny. Přišli hosté, já se bavil se státním ministrem von BÜLOWEM. Jedl doma. Balení pokračuje. Pročítána také Eversmannova cesta. Večer malé hry ve společnosti. S ministrem von BÜLOWEM vědecká pozitivní rozprava. Brzy domů.*

26.7.1823 *Rok 1817 ještě jednou schematizován a uzavřen. Četba "Racine et Shakespeare", potom "Les Hermites en prison, par E.Jouy et Jay, Paris 1823". Na zahradní terase. Generál GLITZKY a rodina. Serenissimus odjel do Františkových Lázní. Oběd u sebe. Za hrabětem St.LEU, kterého jsem nezastihl. Večer na terase, kde jsem se dlouho procházel s von SCHACKEM. Potom na čaj. Paní hraběnka NOSTICOVÁ s oběma dcerami byla tu také přítomna. Ženské tančily podle křídla, na které hrál hrabě KLEBELSBERG. Přečteny francouzské sešity.*

27.7.1823 *Meteorologická pozorování z Teplé zanesena do tabulek. Sešity z Plzně. Čten prozaický překlad Homéra. Stadelmann se zabývá uspořádáním a zabalením minerálů, přičemž ho zastihne ráno. Oběd u mne. Po obědě jsem hledal hraběte ST.LEU, který však mezitím přišel na terasu. Šel se mnou do pokoje. Hovořeno o nutnosti rýmu ve francouzské poezii, o možnosti ho vytvořit a vymezit. Tento mi potom poslal několik sešitů, které jsem přečetl. Vycházkový "špacír" až na hráz velkého rybníka (rybník Regent). - Večer na bál. O 10 hod. domů. Několik básní.*

28.7.1823 *Připravené dopisy: panu radovi GRÜNEROVI do Chebu po vracejícím se poslovi. Studovány sešity od hraběte St.Leu. Pokračováno ve třídění minerálů z Vlčí hory. Na zahradní terase. Oběd pro mne. - Pokračování oprav. S*

REHBEINEM u Ferdinandova pramene. Přišel Serenissimus, aby vypil jednu sklenici. Na terase. Hraběcí rodina Nosticova sešla dolů. Večer malé hry a tanec. Meteorologické přišlo z Výmaru.

29.7.1823 *Něco z kalendáře přediktoval a sám formuloval. Revidován výtah kritiky. U pramene hovořil s komtem de St.Leu. Hrabě NOSTITZ a jiní. Oběd pro mne. Režisér WOLFF a malíř HENSEL z Berlína. S oběma vyjeli na "špacír" k rybníku u Chodové Plané [rybník Regent]. Večer ve společnosti. V noci u jídla. - Dopis panu radovi Grünerovi do Chebu po vracejícím se poslovi.*

30.7.1823 *WOLFF a HENSEL, poslední z nich mne kreslil. Hrabě STROGANOFF, později ministr von BÜLOW. V poledne s WOLFFEM a HENSELEM u oběda. Kněžna von HOHENZOLLERN a paní von LOEBEN. Velkovévoda a von BEULWITZ. Večer na bále. (Nejdříve předložil Serenissimovi předložil kresby, potom také rodině.)*

31.7.1823 *Výtah kritiky. Malíř HENSEL, předtím WOLFF, o divadelních a jiných záležitostech. Vzpomínky na minulé roky. Hodnocení těchto. Kněžna von HOHENZOLLERN, paní von LOEBEN přihlížely Henselovu kreslení. Na terase našel pana presidenta von HEYDEBRECKA. Doprovodil ho do pokoje, kde jsme našli jeho nemocnou paní, z cesty značně unavenou. - Oběd u sebe, obě Berlínanky odcestovaly. Večer na promenádě u pramene. Potom na terase s majorem von WARTENBERGEM. Později pro mne. Několik přírodovědeckých věcí promyšleno. Po jídle tu byl PIOTROWSKI. - Dopis panu P.převorovi Klementu ECKLOVI do kláštera Teplá, přes pana von Beulwitze.*

1.8.1823 *Brzy ráno vstal - na promenádu. Vévoda a princ GUSTAV von MECKLENBURG. Doma něco málo pracoval na kritice. Se sestrami procházkou ke mlýnu. K hraběti St.LEU. Přeptal se u paní von STRUVE. Tato nalezena spolu se slečnou dcerou a von MANNSBACHEM na aleji. Pan von MANNSBACH přicestoval. V poledne na oběd. Sbírka z Vlčí hory stále dobalována. Večer na promenádě s hrabětem St.LEU, procházeli se nahoru a dolů. Hodně hovořeno o francouzském divadle. Mezitím dr.SCHEU o zdravotním stavu hraběte. Pan von*

MANTEUFFEL jel do Františkových Lázní, aby přivezl svou rodinu do Hvězdy. Večer na terase.

2.8.1823 *K velkovévodovi k snídani. Na terase. Pokus něco málo pracovat. Černé zrcadlo se vrátilo zpátky. Posíláno od Eckermanna. Následovalo balení vulkanických nálezů. Paní vrchního prezidenta von HEYDEBECKOVÁ. Opis druhého zpěvu Iliady. Krátké zprávy od Zaupera. Oběd pro mne. Po obědě na terase. Večer na a z komedie. Paní von STRUVE. Večer venku. Potom u stolu.*

3.8.1823 *Náhodami pobízeno k činům. Mnohé zmeškané doháněno. Katalog minerálů z Vlčí hory. Mladý bdělý studiosus KOREN (vyslovováno Kor-schen). Citoval druhý zpěv Iliády. Přemítání o Zauperově dopise. Oběd pro mne. Po obědě na terasu. V horkém slunci na zahradní terasu. S dvorním radou REHBEINEM k chodovoplánskému rybníku. Trojitý svátek královských narozenin. Proto difference. Státní ministr von BÜLOW, historie pouštění žilou. Řecká terminologie .... Zpátky. Vtip o tyranovi. K "thé dansant", kde jsem poznal mnohé staré a mladší lázeňské hosty.*

4.8.1823 *Koncipovány dopisy. Stadelmann byl na Sangerbergu. Snídaně v předhale. U barona von GREIFFENKLAU rozloučit se. Nadto ještě přišla dáma. Zůstali jsme až do oběda. Jasný a horký den. Po obědě přišel pan von PIOTROWSKI. Vyprávění tragedie Luidgarda. Potom mnoho o výtvarném umění a co všechno viděl na svých cestách. Inspektor silnic, rytíř z Prahy (snad Chotek?), přinesl krásné wawelity, které se vyskytují v jeho obvodu. Potom na terase. Se Serenissimem, s rodinou a vrchním prezidentem HEYDEBRECKEM nejprve u Ferdinandova pramene, potom - bez posledně jmenovaného - na Hamerský dvůr. Točící se povětrí ze všech stran horizontu. Ale při rozpuku noci horní obloha se opět vyjasnila. Hvězdy a mléčná dráha se jevily jasné. O půlnoci stál šedivý široký mrak na poledni (jihu). Potom táhlo hromobití od západu na jih. Blýskalo se a silně pršelo.*

5.8.1823 *Brzy kouřící se vrchy, které se ve vzduchu chvěly. Pokračující tendence horní oblohy k vodním srážkám a k tvorbě cirrů. Objev určitých scén (obrazců).*

Nic nepil. Muž kol 50 let. Pokračováno v popise. Snídaně u velkovévody. K hraběti St.LEU. S Polkami znovu nahoru. K baronu MANTEUFFELOVI. K rodině. Děti udělaly velkou vycházku do kopců. Velkovévoda jel do Plané na lov. S generálem SCHACKEM, před domem různorodý rozhovor, zvláště o ruských poměrech. FISSEL, bankovní inspektor z Klatov mi poděkoval za laskavost, kterou jsem udělal pro jeho dítě. Na terase hovořil s panem a paní von HEYDEBRECK. Se sestrami na lesní lavičku. Přes Křížový pramen domů. Velkovévoda přišel z lovu, zůstal ve společnosti a u večeře.

6.8.1823 *Balil minerály pro STROGANOFFA. Na terasu. Přívětivá a veselá zpráva. Zůstali jsme spolu, posnídali. O půl jedné s generálem SCHACKEM v předhale. Hovořeno o mnohém. Kanál, který umožní komunikaci v ruské říši od jihu k severu. Oběd doma. Leccos zařízeno. Připraveny sangerbergské sbírky. Pomýšlel na nejnovější básnické výtvořry. Hrabě St.LEU.*

7.8.1823 *Ráno brzy vstal. V mnoha věcech dělal pořádek. Setřídil a katalogizoval sangerbergské minerály. Návštěva na rozloučenou guberniálního rady BREINLA. Na terase. Mnoho chodil sem a tam. Předtím byl u velkovévody. Hovořeno o zasnoubení ze zralosti ("aus dem Stegreife"). Zabaleno, co se vztahovalo ke stříbrným dolům v Sangerbergu. Johann Baptist HEINRICH, c.k. rada, s jedním duchovním. Přinesl vzorky kamenů "Galmei", blíže je vyznačeno v našich katalozích. Oběd pro mne. Potom PIOTROWSKI s jedním profesorem, který se vrátil z jedné veliké výpravy, snaživý a zajímavý muž. Stadelmann začal s balením kamenů, zase něco vyvedl ... Později zpět ke společnosti. Potom u stolu. Slečna MEYEROVÁ byla představena jako nevěsta Rehbeinova a páru bylo připíjeno na zdraví. To mně neprospělo. Špatná noc.*

8.8.1823 *Recitoval básně hraběte St.LEU. Velkovévoda odešel. Potom se shromáždili venku k rozloučení. Nádherný den. Stadelmann urovnal správně zařazené minerály a vytvořil tři sbírky, rovněž k tomu připravil katalog ..... Po stole omylem k Ferdinandově prameni a na cestě zpátky hovořeno s panem von PIOTROWSKIM. Na terase. Hrabě MANTEUF-FEL seděl s rodinou*

před Hvězdou. NB. Předtím poseděl u pana a paní von HEYDEBRECKŮ. Potom u pramene. Jedna neznámá ženská na mne hovořila. Dr. HILDEBRAND oživil svou vzpomínku. Večer doma. Necítil jsem se dobře. Špatná noc. - Poslal: svému synovi deníky s dopisem své snaše.

9.8.1823 *Špatné počasí. Dr. HEIDLER hovořil o mých stavech a udělal velmi rozumný předpis. Střídavě doma a v hotelu. Balkónová místnost byla proměněna v šatnu v důsledku balení. Přišla slečna von RINGEL Paní von LEVETZOWOVÁ onemocněla. STADELMANN zabalil vybrané kameny. Balík pro Prahu byl hotov, rovněž tak pro Jenu. Brzy do postele. - Dopis: Prof.Zauperovi do Plzně, vrácení jeho rukopisů.*

10.8.1823 *Brzy vstal. Dobrý zdravotní stav. Mnohé expedováno. Odepsáno, zabaleno a koncipováno. STADELMANN je pomalu hotov s balením. Déšť při stoupajícím barometru. Diktován muž kol 50 let. Sekretář hraběte St.Leu u mne. Nato odjel k hraběti. Oběd u mne. Stadelmann přinesl "Gentiana .. a Parnassia palustris". Opis promemoárií o stříbrném dole u Sangerbergu. U mne oběd. Odpoledne diktoval dopisy. Večer u pramene. Několik procházek. Na terasu, potom v pokoji.*

11.8.1823 *Časně vstal. STADELAMNN jel na Vlčí horu (Wolfsberg). Pán von BRÖSIGKE jel časně do Chebu. Při nejvyšším stavu barometru zakrytá obloha. Tabelární přehled mých prací pro komta St.LEU. Jejich průvodce PETRILLI mne navštívil kvůli několika věcem. Rok 1798 srovnán v čtvrtodstavcích. Dr.Heidler, nařizující mnohé rozumné, mne doprovodil. Oběd pro mne. PIOTROWSKI, poznámky o jeho zemi a o jeho majetcích. O mnohém jiném, o světě a literatuře. Později pan von KNORRING, znamenitý mladý muž, přicházející z Dráždan, cestující do Švýcar. Dopisy od mého syna a dcery. Přiložený dopis od lorda Byrona. Hodnocení nejznamenitějšího setkání.*

12.8.1823 *1798. Jednotlivosti v kontextu diktovány. Panu von KNORRINGOVI. Dr.Heidler se poptával na mé zdraví. Oběd pro mne. 1797 diktováno. Na terase. Potkal zraněného Poláka pana hraběte MYCIELSKIHO. S panem von*

KNORRINGEM vyjeli na hráz velikého rybníka. Potkali sestry. Veselá zábava zpět jedoucího vozu. Na terase na okamžik a v pokoji. Osvícená předhala. Doma. Halda dopisů. Stadelmann se vrátil z Vlčí hory s velkým balíkem.

13.8.1823 John psal roky 1795 a 1796 ze čtvrtek do folií. Já šel k prameni. Dobrodružství s hříšnou madame *MILDEROVOU*. Doma, prohlížeje depeše z Výmaru. Odpověděl na dopis lordu *BYRONOVI*. **Madame *MILDEROVÁ*** mne navštívila. Také pan *PETRILLI*, sekretář hraběte *St. LEU*. Pokračováno ve výše uvedeném. *STADELMANN* čistil poklady z Vlčí hory. Několik malých básní. Pro Výmar k 28. Doktor *Heidler* zařídil příští. Jedl málo. Diktoval dopis. *JOHN* pokračoval v psaní kroniky. Dopis od *ECKERMANNA*. S rodinou jeli do továrny na lahve (*Flaschenfabrik*). Potom na terase s tajným radou *BRANDEM*. Policejní historky z doby války. Ze zázračné centra Drážďan.. Vtip se slečnou von *MEYEROVOU*. Zábava s generálem *SCHACKEM*. Plán, odjet do Karlových Varů. V noci rozmyšleno příští nutné. - Dopis: panu dvornímu radovi *MEYEROVI* do Karlových Varů, Panu radovi *GRÜNEROVI* do Chebu.

14.8.1823 Následující zásilky (*expedice*): Augustovi a Otýlii do Výmaru. Madame *SZYMANOWSKA* a její sestra. Pan *PETRILLI*. S ním nešťastný pokus o přeložení mých tabulek. Doktor *HEIDLER*. Na terase s baronem *MANTEUFFELEM*. Potom major von *WARTENBERG*. John kopíroval kroniky 1793/94. Oběd pro mne. Leccos zařízeno. K madame *MILDEROVÉ*, kterou jsem nezastihl. K madame *SZYMANOWSKÉ*, která hrála v sousedním domě na křídlo, kus od *Hummela*, jeden od něho a ještě dva jiné, docela nádherně. S ní na procházku k Mlýnu. Přepadl nás déšť. S deštníkem k prameni. Večer na terase. Pak v pokoji. Hrabě a hraběnka von *GORCEY*. Bylo hopsáno a galopováno jako vždycky. Hraběnka hrála.

15.8.1823 Křížový pramen na *Heidlerův* recept nahrazen a udělalo se mi lépe. Dopisy připraveny. Balík pro pana von *Struveho* zabalen. John píše kroniku 90,91 a 92. K doktorovi *HEIDLEROVI*, kde madame *MILDEROVÁ* neporovnatelně zpívala a nás všechny přivedla k slzám. *JOHN* pokračoval v

psaní kronik. Já prohlédl koncepty dopisů a také psaní radovi Grünerovi, objednal jsem se na 19.8. Opakovaně na ranní procházku, nahoru za lázeňský dům. Po Tepelské silnici zase zpátky. Potkal několik dam. Matky přišly na terasu. Já šel se sestrami nahoru. Večeře u mne. NB. U večeře jsem byl u hraběte St.Leu. -Dopis Radovi Grünerovi do Chebu.

16.8.1823 Připravené zásilky pomalu odbavovány. Madame SZYMANOWSKA a sestra mne navštívily a pozvaly. John nakreslil Vlčí horu. Báseň pro Madame SZYMANOWSKOU. Oběd doma. Ve 4 hodiny u Madame SZYMANOWSKÉ, která nádherně hrála. Sousedka dala přenést zprvu odepřené krásné piano. Ženské ještě neodjely. Mnohé podivuhodnosti a vtipy v důsledku neporození-mění a mýlek. Večer u stolu, vše zapláceno. Broušené sklo - královský dar od hraběte St.Leu. - Dopis státnímu radovi von STRUVE, přes paní von Struve, do Hamburku.

17.8.1823 Včera byl hotov opis prvních roků. Rodina se připravuje k odjezdu. Shromáždili jsme se u snídani a před rozloučením činili plány na nové shledání. Proto bylo také loučení radostné. Potom domů. Stadelmann pokračuje v balení. Báseň pro Madame SZYMANOWSKOU dále doplněna. Madame MILDEROVÁ přišla na návštěvu. Přípravy k odjezdu. Večer s paní von BRÖSIGKE k Ferdinandovu prameni.

18.8.1823 Báseň do dvou alb dodělal a napsal. Madame SZYMANOWSKÁ mně navštívila. Byla zvědavá na obsah alba. Odesílání různých beden. Zůstal doma. Odpoledne dopisní zásilky: do muzea Vlastivědné společnosti v Čechách do Prahy, sbírka z Vlčí hory a horniny od zvětralého Mariánského pramene. Do Teplé panu Priorovi Klementu Ecklovi, sbírka od Vlčí hory. - Večer dostal více dopisů přes mého syna. Rovněž Brewsterské psaní u Edinburgu.

19.8.1823 Pozvání na večer u Madame SZYMANOWSKÉ odmítnul. Ocitoval seznam mých děl pro hraběte St.Leu. Přišel hrabě sám se svým synem a hormistrem. Hrabě MYCIELSKI. Poslány listky. Na okamžik u paní von BRÖSIGKE. Nalezena paní hraběnka GORCEY, spěšné rozloučení v předhale s generálem von SCHACKEM a dalšími. Konsultace s doktorem Heidlerem. Po

obědě zásilky seřazeny a odeslány: pro paní komoří a pana komořího von GOETHE do Výmaru. Pro pana tajného vrchního vládního radu SCHULZE do Berlína. - Večer pouštění žilou. S dr. Heidlerem o mnohém hovořeno. Pomýšleno na minulost. Příští uvažováno. Paní von HUMBOLDTOVÁ s dcerou.

20.8.1823 *Klidná noc. Konsilientní sny. Pokračující úklid a balení. Madame SZYMANOWSKA se svou sestrou. Hrabě St.LEU - BRÖSIGKOVÍ. Slečna MEYEROVÁ. Dr.HEIDLER. Oběd s radou GRÜNEREM. Odjezd kolem třetí. Nejnádhernější jasný den. Vzdálené lokality. Nad Smrčinami celá řada odpočívajících oblaků kumulů; docela nahoře široký mlhový pás, mezi oběma nádherně zapadající slunce. Členění horních mlhových pásů v atmosféře.*

(Přeloženo z němčiny podle www.zeno.org.)

III. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1 Pohled na Mariánské Lázně v roce 1814. Rytina Ludvíka Arnošta Buquoye.

Obr. 2 Celkový pohled na Mariánské Lázně roku 1850. Je vidět pokračující zástavba, již stojí kostel Nanebevzetí Panny Marie.

Obr. 3 Listina Františka Josefa I. z roku 1865, povyšující Mariánské Lázně na město

Obr. 4 Český pohled na město z roku 1919.

Obr. 5 Dům „Zlatý hrozen“, kde bydlel v roce 1823 Johann Wolfgang von Goethe. Dům nesl poté jeho jméno.

Obr. 6 Goethův pomník na Goethově náměstí před budovou Městského muzea.

Obr. 7 Ulrika von Levetzow ve věku okolo sedmnácti let.

Obr. 8 Chopin na portrétu Marie Wodzińskiej
(Mar. Lázně, 1836)

Obr. 9, 10, 11 Dvě dobové karikatury. Na obr. je vyobrazena chamtivost místního personálu, který čeká na spropitné, platilo se opravdu všude a za vše. Dole kupé vlaku s popiskou: Mariánskolázeňské coupé – nosnost 40 mužů = 6 koní = 2 mariánskolázeňští hosté. Dole vila Luginsland (Lil) a typický suvenýr – sklenice s motivy Mariánských Lázní.

Obr. 12, 13 Karikatury „oblíbených“ front na prameny.

Obr. 14, 15 Dobové karikatury, které se zaměřují na účinky pramenů, zvláště Křížového.

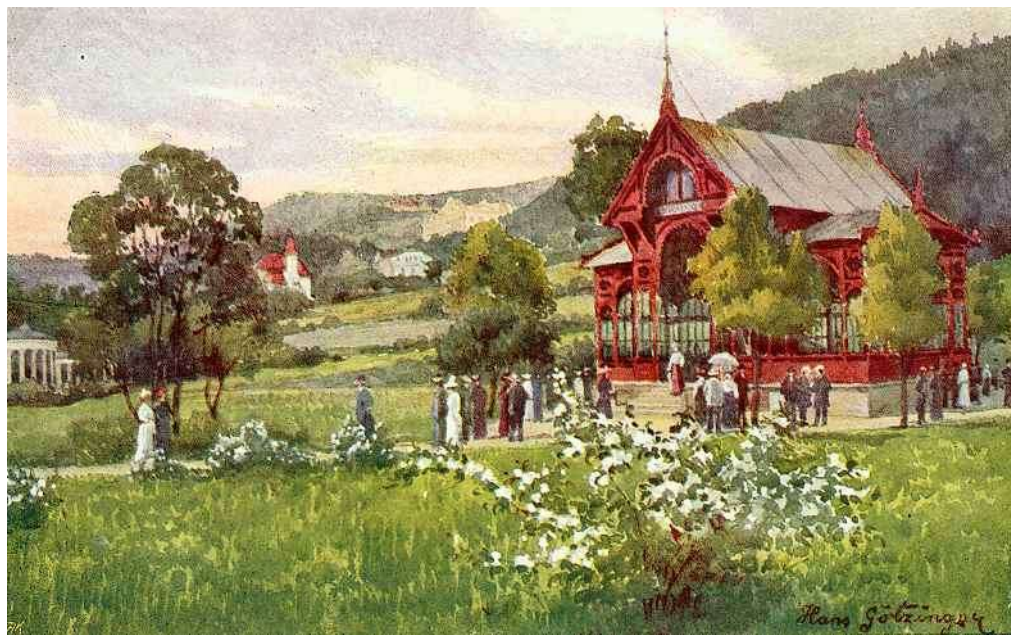

Obr. 16, 17 Hans Göttinger zachycoval momentky z lázeňského života. Císařská třída s módní novinkou – elektrickým osvětlením (kol. roku 1888). Dole hotel s kavárnou Esplanade a Villa Campanilla v pozadí.

Obr. 18 Opět kresba Hanse Göttingera – Rudolfův (Luční) pramen v městském parku.
Vlevo v pozadí kolonáda Ferdinandova pramene.

Obr. 19 Jedna z pohlednic s lechtivým nábojem.

Obr. 20 Zápis v mariánskolázeňských kurlistech – příjezd „vévody z Lancasteru“ neboli krále Edwarda VII. (1907). Významným hostům kurlisty věnovaly celou stránku.

Obr. 21 Král Edward VII. na ranní vycházce.

Obr. 22 Obálka Marienbader Zeitung z 14. srpna 1904 ohlašující příjezd Františka Josefa I.

Obr. 23 Mariánské Lázně. Král Eduard VII. na novém golfovém hřišti kolem roku 1905.

Obr. 24 Králova kloboučnice Mizzi Pistlová.

Obr. 25 Král Edward VII. na promenádě v Mariánských Lázních.

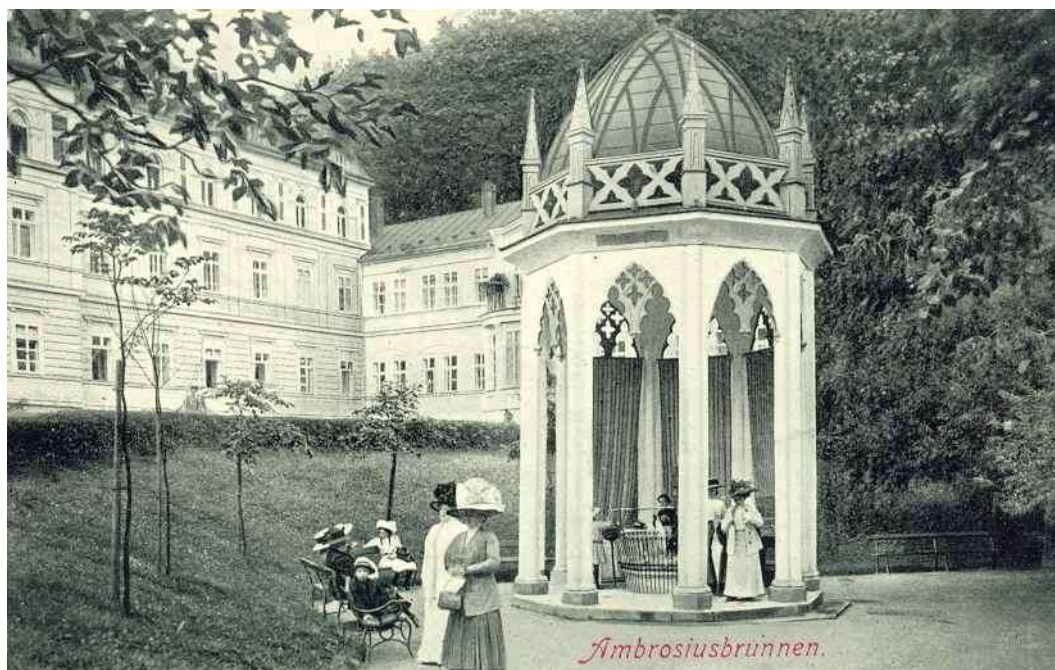

Obr. 26 Hotel Weimar – kavárna. V době, kdy zde rád pobýval král Edward VII.

Obr. 27 Jídelní lístek z hotelu Krakonoš z 2. září 1909 od Zischky. Na menu se uvádí mimo jiné také nabídka „Aubergines de Paris a' l'Edward VII.“ a podepsaný Georg Zischka se tu uvádí jako „dvorní dodavatel Jeho Majestátu anglického krále“.

Obr. 28 Pavilon Ambrožova pramene postavený roku 1826, odstraněn byl 1924. Zajímavá je móda velkých dámských klobouků.

Obr. 29 Kolonáda, v pozadí pavilon Křížového pramene (kolem roku 1914).

Obr. 30 Kolonáda s hudebním pavilonem, návštěvnost dosahovala v těchto letech vrcholu (kolem roku 1914).

Obr. 31 Hotel Klinger (konec 30. let). Zbořen v r. 1977.

Obr. 32, 33 Kolonáda s promenádou a její vnitřek (konec 30. let).

Obr. 34 Café Egerlander (Monty), oblíbená hrázděná výletní kavárna s chebským muzeem. Obsluhovalo se tu v dirndlech (nedatováno).

Obr. 35 Nejoblíbenější zastávka na pohádkové cestě, tzv. Červená karkulka s výletní kavárnou (nedatováno).

Obr. 36 Karkonoš, výletní kavárna a hotel. V popředí omnibusy (po roce 1900).

Obr. 37 Karkonoš, terasa plná lidí (nedatováno).

Obr. 38 Ferdinand Löschner zve hosty k návštěvě výšinné kavárny a restaurace ALM (Polom)

Obr. 39 Franz Kafka a Felice Bauerová kolem roku 1916, tedy přibližně v době návštěvy Mariánských Lázní

Obr. 40 Dobová fotografie neznámé ženy z fotoateliéru Ernst Pflantz na Hlavní třídě (70. nebo 80. léta 19. století).

Obr. 41 Luisa Abrahams, tehdy ještě Luisa Raudnitz Kramerová, první dáma českého golfu, odpočívá během turnaje (1937).